

FEJEZETEK A MAGYAR KÖNYVSZAKMA TÖRTÉNETÉBŐL

Varga Sándor

**A Magyar Könyvkereskedők
Egyletének alapítása**

LEKTOROK

BERZA LÁSZLÓ

FÜLÖP GÉZA

VÖRÖS KÁROLY

© Varga Sándor

BUDAPEST, 1980

TARTALOM

Előszó

Bevezető

A könyvkereskedelem, mint önálló foglalkozási ág

Hatósági rendeletek és szakmai szokások a XIX. század első felében

A könyvszakma fejlődése a kiegyezésig

A könyvárusok szakmai szervezetekben

A könyvkereskedők tájékoztatására készült első magyar könyvjegyzék

A könyvkereskedő-segéddek szervezkedései

A könyvszakma a hetvenes években

Törekvések az egyesület létrehozására

Akik a Magyar Könyvkereskedők Egyletét alapították

Az alapító közgyűlés

Kitekintés

Függelék

Jegyzetek, források

Előszó

Szómagyarázattal vagyok kénytelen kezdeni. Az e mű sorozatcímében szereplő „könyvszakma” kifejezés (amely napjaink szóhasználatára szerint a könyvek kiadásával és terjesztésével foglalkozó szervek, szervezetek és intézmények összességét jelenti) a XIX. században még nem használatos. Az effajta munkát végzőket ez idő tájt könyvárosnak (könyvárusnak), később könyvkereskedőnek hívták, és amire már itt fel kell hívnom a figyelmet: eme elnevezések mögött az idők múlásával maga a tevékenységi kör változik. E változások részletes leírásával találkozunk majd az olvasó, erről itt annyi elég, hogy a XIX. században a termelőerők fejlettségének akkori foka bizonyos társadalmi munkamegosztást már megkövetelt ugyan, ám a könyvek kiadása azok forgalomba hozásától még nemcsak nem különült el, hanem szervesen összefonódott. Még hozzá nem is csupán egymással, hiszen, főképpen a század első felében, a könyvárus foglalkozik a lapok, folyóiratok, zeneművek és térképek kiadásával (és terjesztésével), ő a kölcsönkönyvtárak fenntartója is; egyes cégeknél mindeme tevékenységhez kisebb vagy nagyobb nyomda is társul, vagy éppen a nyomdászat egészül ki a könyvkiadói munkával.

Mindezt azért volt szükséges előrebocsátani, mivel e tanulmány csupán a szűkebb értelemben vett könyvkiadás és -kereskedelem XIX. századi történetéhez igyekszik adalékokkal szolgálni, a reflektorfényt azokra irányítva, akik közreműködtek a Magyar Könyvkereskedők Egylete alapításában. Ezért esik csak kevés szó a részvénytársasági és társulati szervezetben működő kiadókról (Athenaeum, Franklin Társulat, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Szent István Társulat), ezek ui. nem támogatták az egyesület létrehozását.

Itt mondok köszönetet a könyvtárosoknak és levéltárosoknak, amiért a „munkaköri kötelezettségüket” erősen meghaladó mértékben működtek közre a források felkutatásában és rendelkezésemre bocsátásában. Külön köszönöm a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteménye és az Országos Széchényi Könyvtár (külön a Könyvtárközi kölcsönzési osztálya) könyvtárosai megértő támogatását és lektoraim segítségét.

*Budapest, 1978. augusztus 21-én,
a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete
alapításának 100. évfordulóján.*

Bevezető

A második világháború pusztításának esett áldozatul Hild József egyik legszebb alkotása, a mai Roosevelttér déli oldalán állt Lloyd-palota, amelynek kereskedelmi tanácstermében 1878. augusztus 21-én az ország 25 városából 43 könyvkereskedő (közülük 15 budapesti) találkozott, hogy megalakítsa a *Magyar Könyvkereskedők Egyletét*. Az Aigner Lajos pesti könyvkereskedő által immár több mint két éve összeállított alapszabály-tervezetet - többszörös átdolgozás után - végre a közgyűlés jóváhagyta, megválasztották az egylet tisztikarát és elfogadták a választmány munkatervét.

Két hét múlva, amikor az egylet közlönyének, a *Corvinának* első száma megjelenik, 114 tag, az év végén pedig 136 tag szerepel a nyilvántartásban, akik Liptószentmiklóstól Brassóig és Fiumétől Munkácsig az ország 81 helységéből kérték felvételüket: Budapestről 30, öt városból 3-3, további tizenhatból 2-2 és 59 helységből 1-1 könyvkereskedő. A *Corvina* első száma - egyébként a Bécsben megjelent könyvkereskedelmi címtár, a *Perles Adressbuch* alapján - további 135 olyan könyvkereskedő nevét közli (vannak köztük horvátországiak és dalmáciaiak is), akik tagok lehetnek, ha kérik felvételüket és igazolják, hogy bejegyzett cégek. (Közülük 19 még ez évben be is lépett az egyletbe.)

Mielőtt azoknak az eseményeknek nyomába szegődnénk, amelyek az alakuló közgyűlésig elvezettek, talán nem felesleges, ha áttekintést adunk a könyvszakma tevékenységét megszabó egykori rendelkezésekről, szokásokról, a szakma állapotáról, továbbá azokról a szervezeti keretéről, amelyek között a XIX. század könyvkereskedői működtek.

A könyvkereskedelem, mint önálló foglalkozási ág

A könyváruháág hazánkban a XVIII. század közepétől tekinthető önálló foglalkozásnak. A könyvtermés ez időben bekövetkezett erőteljes növekedésének eredményeképpen a nyomtató-mester vagy könyvkötő észrevette: kifizetődőbb számára, ha a műhelyében kinyomott (bekötött) könyvek forgalomba hozásának meglehetősen sok ügyel-bajjal járó munkáját másvalaki végzi. Feltéve persze, hogy az meg is tud élni e munkából.

Hazánkban az első - ahogy ma neveznénk - tiszta profilú könyvkereskedő a Kölnből idevándorolt *Maus Gellért*, aki Pest város tanácsától a letelepedési engedélyt 1748. szeptember 6-án azzal a feltétellel kapta meg, hogy szabadon csupán régi könyvekkel kereskedhet, az új könyveket (amelyeket ő ívekben vásárolt más könyváruhástól) a pesti könyvkötőknél köteles be-kötetni.

(Nem érdektelen, ha itt megjegyezzük: a németországi könyvkereskedelem történetében a „tiszta szortimenter” megjelenését *Friedrich Perthes* hamburgi könyvkereskedő 1791. évi boltnyitásával kapcsolják össze. Hazánkban tehát ez a szétválás csaknem fél évszázaddal megelőzte a különösen fejlett könyvkereskelemmel rendelkező Németországot. Igaz viszont, hogy amíg ott ez a megoldás tartósnak bizonyult, nálunk nem volt időtálló.)

A mi Maus Gellértünk bátor cselekedetét ui. a társadalom előreszaladásnak „minősítette”: 1770-ben kénytelen volt eladni könyvesboltját. Az ellene indított perek irataiból tudjuk, hogy ez időben már teljesen vagyontalan volt, s amikor 1778-ban, 63 éves korában meghalt, eltemet-tetéséről is idegeneknek kellett gondoskodni. Az első magyarországi „igazi” könyvkereskedő halotti anyakönyvének foglalkozási rovatában egyébként nem is az szerepel, hogy: könyváruhá (bibliopola), hanem: könyvkötő (bibliopagus).

De amit Maus megkezdett, mások - név szerint: Müller, Weingand, Köpff (majd Strohmayer, Trattner, Pauer, Kiss, Benedikt, Diepold, Lindauer, Stahel és a többiek) - folytatták, amit abból is érzékelhetünk, hogy a könyvkereskedést egyszeriben a hatóság is önálló foglalkozási ágnak tekintette. Íme a pozsonyi helytartótanács 1772. augusztus 13-án kelt rendelete, az *Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus* (Rendelet a Magyarországon állandóan működő könyváruháok érdekében), amellyel a helytartótanács az öt hónappal korábban az örökös tartományok számára kiadott császári rendelkezést Magyarországra is kiterjesztette, és amelyet a megyéknek, városoknak és kerületeknek, továbbá az egyházi hatóságoknak küldött meg.

E rendelet értelmében könyváruhási engedélyt csak az kaphat, aki a könyváruhási ismereteket kellő-képpen elsajátította, mégpedig hat éven át, mint tanuló valamely engedélyezett könyváruhásnál. (Hét éven át tartott a tanulóidejük azoknak a - nyilván szegényebb sorsú - ifjaknak, akiket főnökük nemcsak kosztal és lakással, de ruházattal is ellátott.) Ez idő alatt a szükséges szakmai ismereteken kívül nyelveket is kellett tanulnia: a német és latin nyelv mellett még egy nyelvet kötelezően. A rendelet a tanulóidőt követő legkevesebb négy éven át tartó segédidőt írt elő, legalábbis ahhoz, hogy saját bolt nyitásának engedélyezését kérhesse. Az engedélyhez csatolni kellett valamely cs. kir. egyetem bizonyítványát arról, hogy a folyamodó mindazokkal a képességekkel rendelkezik, amelyek a könyvkereskedés nyitásához szükségeltetnek, emellett elegendő pénze is van, és pedig Pozsony sz. kir. városban legalább 500 forint, más helyeken esetleg ennél kevesebb. Az összeget ebben az esetben a helytartótanács szabta meg, és könnyítést jelentett, hogy a megállapított összeg felére jótállást is elfogadtak.

Nincsenek adataink arról, hogy az egyetemen vizsgáztatók a könyváruháok számára milyen magasra helyezték a mércét, annyi mégis nyilvánvaló, hogy könyvesboltot csak művelt, szak-

mailag képzett és tisztos jómódban élő ember nyithatott, feltéve persze, hogy a helytartótanács a kért engedélyt végül is megadta. Nem kötötték meg ugyan eleve a könyvtárosok számát, de figyelmeztet a rendelet, hogy számuk szükség nélkül ne is szaporíttassék. Emellett a rendelet lehetővé teszi, hogy a jogosított könyvtárosok üzleteit az özvegyeik is folytathatják, átadhatják a fiuknak, ha ő a felsorolt kellékekkel rendelkeznek, vagy a többség jóváhagyásával az engedélyt segédjükhöz ruházhatják.

A helytartótanács e rendelete - ahogy ma mondanánk - munkajogi előírásokat is tartalmaz, így szabályozza a szerződéskötést, a felmondási időt. Kodifikálja a könyvtárosok jogait, amennyiben „...szabadságukban áll bárminő könyvekkel (kivéve a tiltottakkal) kereskedni”, azonban „a közönség nagyobb kényelme végett” lehetővé teszi, hogy régi bekötött könyveket bizonyos számú más kereskedő is árusíthasson, nekik azonban új könyveket árusítani vagy kiadni „elkobzás terhe alatt tiltatik”. Mint ahogy azoktól is elkobozzák a könyveket, akik a városokban, mezővárosokban vagy falvakban engedély nélkül árusítják azokat, sőt ha ezt a könyvtárosok kérik, ellenük karhatalmat is igénybe vesznek, és az elkobzott könyvek egyharmadát a följelentőnek adják. Azokat pedig, akik ismételt törvénszegőnek bizonyulnak, még érzékenyen meg is büntetik.

Szabályozza a rendelet azoknak a könyvtárosoknak tevékenységét is, akik a nagy vásárokat látogatják. Ők a vásár elmúltával - ugyancsak az elkobzással fenyegetetten - kötelesek a megmaradt könyveiket elszállítani, vagy akár nyilvános raktárakban, akár a helyi könyvtárosok által lezártan a következő vásárig ott-tartani.

Védi a rendelet a kiadói jogot: azokat a könyveket, amelyek kinyomtatására a könyvtáros engedélyt kapott, az örökös tartományokban más könyvtáros nem nyomathatja ki, ugyancsak elkobzás vagy más büntetés terhe mellett.

A könyvtárost „rangot” az is jelzi, hogy személyi vagy vagyoni ügyeik kivételével (tehát a szakmai vonatkozású vitás ügyekben) az illetékeséget a helytartótanács magának tartotta fenn.

Figyelemre méltó a rendelet utolsó pontja is, amely előírja, hogy a városokban, ahol több könyvtáros van, közülük két előjáró, a kisebb helyeken pedig, ahol a könyvtárosok száma nem több háromnál, egy előjáró - évenként változtatva - *rendeltessék ki* (amiből kitűnik, hogy az előjárókat ekkor nem választották) azzal a feladattal, hogy „ne csak a kisebb bajokat, hiányokat intézze el, de ezen rendelet megtartására is ügyeljen, s bármely felmerülő áthágást azonnal jelentsen a többségnek.”¹

Hatósági rendeletek és szakmai szokások a XIX. század első felében

Nem foglalkozunk ez alkalommal II. József ama rendelkezéseivel, amelyekkel a könyvkereskedelmet is liberalizálta: ezek hatása Magyarországra amúgy sem lehetett jelentős. Csaknem fél évszázadon át volt érvényben viszont II. Ferenc (e néven - ekkorra már csak néhány hónapig - német-római császár, I. Ferenc néven magyar király) rendelete:

„A könyvkereskedelemnek és könyvnyomtatásnak jelentős befolyása van a nemzeti műveltségre, a művészetekre és tudományokra. Mi azonban jó ideje azt észleljük, hogy működésüket illetéktelen személyek káros beavatkozása zavarja. Mivel az így keletkezett visszaállapot ellentétes az állam céljával, tekintettel a kereskedelem ezen ágazatának fontosságára, a könyvtárak és antikváriusok működésének szabályozására az alábbi rendeletet bocsátjuk ki” - így kezdődik ez az 1806-ban kiadott rendelet, mely megerősíti mindenekelőtt, hogy könyvkereskedés nyitásához az illetékes tartományi hivatal engedélye szükséges, kiegészítve azzal, hogy könyvkereskedés és antikvárium, továbbá könyv- és réznyomó műhely csak a tartományi fővárosokban, illetve azokban a városokban nyitható, ahol körzeti hivatal (Kreisamt) székel. Az engedélyezhető boltok számát a mindenkori szükséglet szerint kell megállapítani - írja elő a rendelet -, ügyelve arra, hogy szükségtelenül ne szaporíttassanak, inkább fokozatosan csökkenjen a számuk, ha az túlzottnak mutatkozik. Olyan helységben viszont, amely körzeti hivatali székhely ugyan, de nincs benne könyvtár, az illetékes tartományi hivatal kellő vizsgálat után nyomdásznak vagy könyvkötőnek is engedélyt adhat, hogy bizományban könyvekkel kereskedjék. A könyvkötők viszont továbbra is árusíthatnak tankönyveket, imakönyveket és kalendáriumokat, sőt ez utóbbiakat maguk is kiadhatnak.

A rendelet pontosan elhatárolja egymástól a könyvtárat és az antikváriust. A könyvtárnak u.i. joga van kereskedni a cenzúra által engedélyezett régi és új, bekötött és bekötetlen könyvekkel, rézmetszetekkel, nyomtatott szöveget is tartalmazó térképekkel; átvehet kiadásra szánt műveket bel- és külföldi tudósoktól, akár nyomdához való továbbításra, akár eladásra vagy cserébe; kereskedhet külföldi könyvekkel. Az antikvárius azonban kizárólag régi (használt) és bekötött könyvekkel kereskedhet, nincs joga könyvet kiadni, és bizományosként sem árusíthatja a könyveket. Maguk a szerzők viszont a saját kiadásukban megjelent könyveket, ahogyan eddig is, a lakásukon továbbra is eladhatják.

A rendelet szabályozza a könyvtárusi koncesszió örökölhetőségét, átruházási lehetőségét, védi az engedélyezett könyvtárak érdekeit a külföldi könyvtárakkal, a zug-könyvtárakkal szemben, és megtiltja a könyvekkel való házalást, a kolportázst is. Védi a szerzői, illetve kiadói jogot: az örökös tartományokban megjelentetett művek a szerző (illetve a szerző és a kiadó) engedélye nélkül újra nem adhatók ki. (A magyar Corpus Juris ez idő tájt szerzői és kiadói jogot még nem ismer, az osztrák örökös tartományokban azonban már kodifikáltak ilyet. Ez a jogvédelem tehát elsősorban az ausztriai szerzők és kiadók jogait védi.)

A rendelet csupán utal arra, hogy: *„Az érvényben levő cenzúratörvények egyébként pontosan megszabják, hogy mi az eljárás új művek kiadásakor, hogyan kezelendők a külföldön készült és behozott könyvek, mely könyvek nyilvános árusítása engedélyezett vagy tilos és milyen büntetés sújtja a rendelkezés ellen vétőket.”*

Mindezekből kitűnik, hogy a rendelet legfőbb célja nem is a könyvszakma jogainak védelme, hanem az, hogy a cs. és kir. államhatalmi szervek a törvény teljes szigorával gyakorolhassák a nyomdatermékek előállítását és terjesztését felett a politikai ellenőrzést. Ne feledjük: alig több mint tíz év telt még el a magyar jakobinusok lefejezése óta.

A könyvárus fogalma, amint ezt az idézett rendeletek is tükrözik, ez idő tájt nem egyenlő azzal, amit manapság a *könyvkereskedő* nevezettel illetünk: mint jeleztük, könyvkiadással, esetleg folyóirat-, zenemű- vagy térképkiadással és -terjesztéssel, metszetek árusításával is foglalkozó könyvkereskedőt jelent.

A kor könyvárusában két lélek lakozik. Megélhetésének fő forrása a *szortimenter*i tevékenység, azaz beszerzi és forgalmazza a magyarországi és külföldi kiadók mindenféle kiadványát (a beszerzés és forgalomba hozás módozataira visszatérünk), következésképpen az az érdeke, hogy a kiadóktól a könyveket minél nagyobb árengedménnyel és általában minél előnyösebb feltételekkel vehesse át. Csakhogy ez a könyvárus - különböző mértékben ugyan - maga is ad ki könyvet (a kor elnevezése szerint: *kiadó-könyvárus*), és e minőségében érdeke éppen ellentéte az előbbinek: igyekszik minél kisebb árengedményt adni és minél több terhet (például a szállítási és a visszarúzási költségeket) áthárítani a szortimenterekre. Ez az a bizonyos másik lélek. A fejlődés során aztán egyes kiadó-könyvárus cégeknél a szortimenter és a kiadói arány egyre jobban a kiadói felé tolódott el, de - ahogy ma mondanánk - tiszta profilú kiadó a negyvenes évek közepéig még nincsen. Viszont a kiadó-könyvárusokon kívül - magát a *szerzőt mint kiadót* ez alkalommal figyelmen kívül hagyva - kisebb vagy nagyobb mértékben a nyomdászok is adnak ki könyvet. Ők a *nyomdász-kiadók*. Érdemes itt megjegyezni, hogy ha évenként csupán egyetlen kiadvánnyal is (pl. kalendáriummal), úgyszólván minden egyes könyvárus igyekszik jelen lenni a könyvpiaccon.

Erre a századra is jellemző az egy-egy mű megjelenését megelőző *előfizetői felhívás*, amikor a mű kiadója - maga a szerző, a könyvárus, vagy a nyomdász - felhívást bocsát ki: az előjegyzők általában árkedvezményben részesülnek (a bolti ár drágább, mint az előjegyzési), de anyagilag érdekelt az előfizetés-gyűjtő is: 5-6-8-10 előjegyző után kap egy ingyenpéldányt.

A század első felében kiadott m. vek. nagyobb része a szerző kiadása. Ennek okát jól tükrözi egy 1827-ben közzétett előfizetési felhívás: „...*édes Hazánkban sínlődő Magyar Könyvkereskedések sokkal nyomorultabbak, mint sem valamelly nagy munkát pártfogásokba vehetnének. Kihez folyamodhatik tehát bizodalmasabban a' Nemzet legszentebb tulajdonát, a' nyelvet védelmező, de a' nyomtatásbeli költségek' vivésére nem alkalmas Író, mint a' Hazához, és annak fiaihoz...*”

Mint láttuk, a Mária Terézia korabeli helytartótanácsi rendelet a *kiadót* már védte a jogosulatlan utánnyomástól, a *szerzőt* azonban nem. Csupán húsz év múlva, 1793-ban látott napvilágot egy királyi rendelet (egyébként egy Takáts Ádám nevű győri református prédikátor panasza nyomán), mely Magyarországon pénzbüntetés terhe mellett eltiltotta az utánnyomást, és e tilalom megszegőit kártérítésre kötelezte. Ez a rendelkezés volt érvényben 1849-ig. Amikor Toldy Ferenc a Kisfaludy Társaság igazgatója lett, megbízta Szemere Bertalant az irodalmi és művészeti jogok biztosításáról szóló törvényjavaslat kidolgozásával. Ezt elkészülte után az 1844. évi országgyűlés elé terjesztve a Karok és Rendek, majd kisebb változtatással a Főrendek is elfogadták ugyan, a király azonban nem szentesítette. Ennek nem volt más oka, mint hogy ekkor már az egész birodalomra érvényes császári pátens kidolgozása folyt. Az ennek részeként kimunkált kormányhatósági tervezetet az 1848/49-es események aztán elmosták, úgyhogy a szerzői jogot illetően az 1846-os osztrák pátens előírásait 1853-tól lett kötelező alkalmazni. Ez a rendelet a jogosítatlan utánnyomás ellen pénzbírság kiszabásával védte a szerzőt. Ezt váltotta föl aztán 1858-ban egy rendelet, amely a német szövetségi gyűlés ez irányú határozatát terjesztette ki az osztrák birodalom országaira, majd az 1861-es Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, amely lakonikus rövidséggel mondja ki, hogy „Az ész szüleményi is oly tulajdont képeznek, mely a törvény ótalma alatt áll”.

Az az idő egyébként is már rég tovatűnt, amikor a szerző megtisztelve érezte magát, ha műve - honorárium nélkül - nyomtatásban megjelent. Ha tehát a kiadó-könyvárus vagy a nyomdász-kiadó vállalkozott egy-egy mű kiadására, megvásárolta a kéziratot. Ez az akkori rendelkezések és szokások szerint történhetett csupán egyszeri kiadásra érvényesen meghatározott példányszámra vagy nagyobb összegű honorárium ellenében örökáron, azaz minden időkre, s a kiadó tetszése szerinti akárhányszori kiadásra. Ez utóbbi esetben tehát a kiadó szinte úgy vált a kézirat tulajdonosává, mintha házat vagy telket vásárolt volna, a megszerzett tulajdont éppen csak telekkönyveztetnie nem kellett. A szerző gyakran adott olyan megbízást a kiadó-könyvárusnak, hogy az művének - ahogy ma mondanánk - műszaki gondozását (és terjesztését) „bérmunkában” végezze. Előfordult, nem is ritkán, amikor a szerző-kiadó csupán azt a könyvmennyiséget adta át bizományba a könyvárusnak, amellyel már nem tudott mit kezdeni. Az árendedmény ilyenkor persze jóval nagyobb volt a szokásosnál. Tudunk olyan kiadványokról is - ilyen volt pl. az 1860-ban megjelent Kazinczy-album -, amelyet a kereskedelmi költségeket megtakarítandó, nem is hoztak kereskedelmi forgalomba, a kiadó közvetlenül az előfizetőknek küldte meg. Nem vette igénybe a könyvkereskedők szolgálatait az 1863-ban Markusovszky Lajos kezdeményezésére alakult *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat* sem. Az általa kiadott műveket tagjainak közvetlenül, postán szállította.

Azzal, hogy a kiadó a szerzőtől a kéziratot megvásárolta, jogot kapott arra, hogy a könyv fogyasztói (bolti) árát és az árendedmény mértékét megszabja. A könyv fogyasztói ára megállapításának ez a joga a könyvszakma sajátosságai közé tartozott, hiszen az áruk fogyasztói árát egyetlen más árucikknél sem írhatta elő annak előállítója.

A könyvek, illetve ívek *közvetlen* cseréje (könyvet könyvért, ívmennyiséget ívmennyiségért), amely a század elején még általános gyakorlat volt, fokozatosan átadta helyét a pénz beiktatásával történő kereskedelmi forgalmazásnak, bár még 1878-ban is olvasható olyan hirdetés, amelyben „*Stein János könyvkereskedése Kolozsvárt ajánlja kiadványait cserében más kiadványokért*”.

A kiadó-könyvárus (vagy nyomdász-kiadó) raktárából forgalomba került tehát a könyv, mégpedig általában az igen kiterjedt *bizományosi* rendszer közvetítésével. A múlt században a könyvbizományos fogalma is mást jelentett azonban, mint napjainkban. Annak idején minden valamirevaló *vidéki* könyvárusnak - mint megbízónak - volt egy *pesti* könyvárus, és minden valamirevaló *magyarországi* könyvárusnak egy-egy *lipcsei* és *bécsi* könyvárus bizományosa. (Emichnek Párizsban is volt.) Ismételjük: a megbízók is, a bizományosok is könyvárusok voltak. Egyébként vidéki könyvárus is bizományossá válhatott és vált is az ott élő szerző megbízásából.

A bizományos e tevékenysége keretében a megbízó vásárlásait (beszerzéseit) saját székhelyén intézte; ha a megbízó kiadóként is működött, kiadványait raktáron tartotta, azt kezelte; megbízója számláit kiegyenlítette, követeléseit behajtotta. Mindezért természetesen jutalékot kapott. (Ennek mértéke az általa lebonyolított forgalom 5 százaléka volt.)

A könyvárus a könyveket megrendelhetette *bizományba*, azaz visszáruzási joggal: ez volt a jellemző, vagy *fixre*: ezt hívták szoros számlának. A vásárlás módja az árendedmény mértékét befolyásolta. Lehetett vásárolni könyvet *különszámlára* is: ilyenkor a szortimenter arra kötelezte magát, hogy a kiadótól, a folyamatos újdonságszállításoktól elkülönítve, egy-egy meghatározott könyvből egy éven belül nagyobb mennyiséget vesz át. A szokásos 20-25 százalék helyett ilyenkor nagyobb volt az árendedmény: 33 $\frac{1}{3}$, 40, 50, sőt az „elfekvő kiadványok” esetén 60 százalék! Lényegét tekintve külön árendedményt jelentett az, amikor 4/3, 11/10, 13/12 stb. jelöléssel ingyenpéldányokat adott a kiadó, azaz ténylegesen 4 (11, 13) példányt (vagy ezek többszörösét) szállított, de csupán 3 (10, 12) példányt számlázott. A kiadók a

szortimenternek az újdonságokat általában külön rendelés nélkül, automatikusan - bizományi számlára - megküldték. Az elszámolás időpontja húsvét volt (Húsvéti Vásár = H. V.). Ennek előkészítése, az „umwerfolás”, a szortiment-boltokban dolgozók számára igen nagy munkát, koncentrált erőfeszítést igényelt. (Amíg ez tartott, a bolt zárva volt, márcsak ezért is igyekeztek éjjel-nappali munkával gyorsan elvégezni.) Ennek során a bolt teljes készletét, leszedve a polcokról, kiadónként csoportosítva leltározták, hogy ennek alapján minden egyes olyan kiadóval, amelynek bizományi készlete van a boltban, az elszámolás elvégezhető legyen. És ha figyelembe vesszük, hogy a készlet egy része nem tartozik az elszámolandók közé (pl. a „szoros számlára” vásároltak), hogy az árendedmény mértéke esetleg ugyanannál a könyvnél is különböző lehet (pl. „különszámla” esetén), érzékelhetővé válik e munka nagysága. Ezt követően aztán az egyes cégek kölcsönösen rendezték számláikat és az el nem adott könyvmennyiséget visszáruzták. Ám ha a kiadó ehhez hozzájárult, a szortimenter a visszaküldendő könyveket - új számlára - továbbra is magánál tarthatta. Ez volt a diszponenda. Az ekkor elterjedt, a német könyvkereskedelem befolyását tanúsító szakkifejezések (szortimenter, remittenda, auflág, ramponálás, defekt-könyv stb.) máig kiírthatatlannak bizonyultak.

A kapcsolatok e rendszere indokolja, amiért a kiadónak jelentős tőkével kellett rendelkeznie, hiszen a könyvtermésének java mennyiségét egy éven át hitelezte, továbbá magyarázatot ad arra is, miért volt annyira fontos e szakmában a megbízhatóság: a kiadó nyugodt akart lenni afelől, hogy a kihelyezett könyvkészlettel a szortimenter valóban el is fog számolni. Ezért is honosodott meg az a gyakorlat, hogy új könyvesbolt nyitáskor a könyvárus körlevélben mutatkozott be, amelyet azok a bel- és külföldi könyvárusok „záradékoltak”, akiknél az új cégtulajdonos annak idején a tanuló- vagy segédéveit töltötte. (A hiteles könyvárus fogalma is azt jelenti: van hitele.)

A szerző kiadó szortimenter kapcsolatainak e rendszere a Németországban kialakult és a század első felében megszilárdult gyakorlat átvételét jelentette, olyan gyakorlatét, amelyre - ellentétben például a sokkal lazább, könnyedebb franciaországi könyvkereskedelmi kapcsolatokkal - a merev, szinte katonás szervezettség, az aprólékos pedantéria a jellemző.

A Németországban honos szakmai szokásokat pedig maguk a könyvárusok hozták magukkal, hiszen Magyarországon nem csupán a XVIII. században, de még a XIX. század első felében működő könyvkereskedők is jórészt német fejedelemségekből vagy osztrák területről vándoroltak be. A kivétel nagyon kis számú volt. Emellett jórészt azok is németek (vagy német származásúak) voltak, akik Magyarországon születtek (Heckenast, Emich). Ehhez járult, hogy minden valamirevaló könyvárussegéd a kor szokásainak megfelelően Ausztria vagy Németország valamelyik városában vagy városaiban több évre elszegődött (Emich annak idején Párizsban is dolgozott), hogy egy-egy ottani könyvárus keze alatt „igazi” szakemberré válják.

A korabeli hazai sajtó szerint *magyar* könyvkereskedelem valójában még nem létezik. Csupán a német könyvkereskedők árusítanak *magyar könyveket is*, csak úgy mellékesen, hiszen fő feladatuknak a német irodalom terjesztését tartják. Így vélekedik pl. Magyar Mihály, a reformkor kevés magyar könyvkereskedőinek egyike is.

Felvetődhet a kérdés: azok, akik ez idő tájt magyar könyvet kívántak vásárolni, és történetesen nem tudtak németül, hogyan is értették meg magukat a könyvesboltban. A még ifjú Fränkel Bernát (később Ferenczi Bernát néven tekintélyes miskolci könyvkereskedő) volt a tanúja annak, hogy a negyvenes években Pest legnagyobb könyvkereskedésében, Geibel boltjában a vidékről bevetődött, németül nem tudó magyar kívánságát csak úgy tudták megérteni - egyetlen segéd vagy tanuló sem beszélvén magyarul -, hogy behívták tolmácsnak a háziszolgát. Korábbi - XVIII. század végi - adatok pedig arról tanúskodnak, hogy közvetítő nyelvként a

latint használták. Hiszen akkor a könyvárusnak s a művelt magyar embernek egyaránt kötelező volt latinul tudnia.

Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy bár Pest ez idő tájt már vitathatatlanul az ország könyvkereskedelmének is a centruma, a magyarországi könyvkereskedők - a pestiek is - Lipcsét mint a német (sőt több szempontból az európai) könyvkereskedelem patinás központját saját központjuknak tekintik.

Nem érdektelen, ha megjegyezzük: a bizományosok-megbízók e rendszere és a szakmai szokások, ha bizonyos módosításokkal is, egészen a könyvszakma 1948/49. évi államosításáig érvényben maradtak.²

A könyvszakma fejlődése a kiegyezésig

Nyilvánvaló, hogy az 1772. évi, de még az 1806. évi cs. k. rendelet kiadását sem a magyarországi könyvkiadói és -kereskedői viszonyok fejlettsége követelte meg. Hiszen egy 1811-ben megjelent statisztikai kiadvány szerint Pesten hat, Budán kettő, Pozsonyban négy, Kassán egy, Sopronban egy és Horvátországban ugyancsak egy könyvkereskedés van, azaz Erdély nélkül csak valamivel több mint egy tucat. Tíz év múlva, 1821-ben Vitkovics Mihály - „körülnézve a Hazában” - még mindig csak tizenhat *könyvárost* talál, és a tizenhat közül Pesten és Pozsonyban négy-négy, Debrecenben három működik. Igaz viszont, hogy ettől kezdve, azaz a reformkorban a könyvkereskedelem addig soha nem tapasztalt lendülettel fejlődik. 1848-ban, Erdélyt és Horvátországot is számítva, a rendelkezésünkre álló adatok szerint már az ország 45 helységében csaknem százan árusítanak könyvet, köztük mintegy 25 könyvkötő. (A 6. és 7. számú függelék, valamint a térképmelléletek ezek névsorát, ill. területi megoszlását mutatják. Szükséges megjegyeznünk, hogy a névsorban szereplő 9., 12., 13. számú, valamint a három ókönyv-árus *zsido könyvek* forgalmazását végzi. További kutatást igényel választ adni a kérdésre: mikor jelentek meg ők a könyvpiacra és mikor kezdtek foglalkozni más, azaz nem a vallási igényeket kielégítő könyvek terjesztésével.)

Könyvárusaink között ezekben az években is voltak jómódúak, sőt gazdagok (Eggenbergernek is, Müllernek is a negyvenes évek elején saját belvárosi házában volt a boltja), és voltak köztük egyik napról a másikra tengődő kisemberek (Leyrer - Lantosa - József, Magyar Mihály).

A könyves cégek számának a reformkorban történt ilyen nagyarányú növekedése meggyőző bizonyítéka annak a szellemi pezsgésnek, amely e korszakot jellemezte. Egyébként a kor légkörét, és nem utolsósorban a feladatok helyes fölismerését, a célok pontos kitűzését jól tükrözi az 1840-es országgyűlési ifjúság kezdeményezése: Népkönyvkiadó egyesületet alapítottak, amelynek célja „A' nép számára népszerű nyelven írt hasznos, 's mulatva oktató könyvecskéket kiadni: hogy az által a' köznéppel megkedveltetvén az olvasást, közűle az uralkodó babonákat 's hiedelmeket kiirthassa.” Az egyesület elnöke Jósika Miklós báró, másodelnöke Eötvös József báró, titkára Vahot Imre volt.

Vahot Imre intézte annak az 1847 végén „*részvényekre alapított*” Könyvkiadó Társulatnak ügyeit is, amelynek célja jó és olcsó könyvek kiadása és nagy példányszámban való terjesztése, „*mi által mind az írói világ, mind az olvasóközönség sokat fog nyerni, s mi által az idegen könyvkereskedés nyomasztó bilincsei, szűk korlátai közül okvetlenül sikerülend a magyar irodalmat nagy részben kiszabadítanunk.*” A társulat igazgatója Fényes Elek, helyettese Erdélyi János, jegyzője Garay János volt. Mint látható, e társulat sem egyszerűen a könyvkiadás és -kereskedelem fejlesztését volt hivatva szolgálni, hanem az üzleti jellegű és német szellemű hivatásos könyvkereskedelemmel szemben szerették volna megvetni a lábukat. Az effajta jó szándékú kezdeményezések egyébként már a harmincas évektől föl-fölbukkannak a sajtóban, de a törekvések megfogalmazásánál, a tervezgetéseknél meg is maradnak. A Könyvkiadó Társulat éppen abban különbözik ezektől, hogy megkezdte feladatainak végrehajtását. Így pl. a *Pesti Hírlap* 1848. április 3-i számában „a' szabad könyvek, röpiratok, röpivek és képek, hangjegyek írói-, kiadóihoz” szóló következő felhívás olvasható: „A' nem rég alakult első magyar könyvkiadótársulat a' főntemlített irodalmi és művészeti tárgyak bizományba vételére, 's gyors és pontos eladására, szétküldözésére, (nemcsak könyvárusokhoz, hanem egyéb országszerte létező ügyvivőikhez is) ajánlkozik. Értekezhetni ez iránt alólírttal, szabad-sajtó utczában Dlauhy ház 446 sz. a. Vahot Imre társulati kiadó.”

És már hat hét múlva a *Pesti Divatlap* 1848. május 13-i számában arról ad hírt a szerkesztő (ugyancsak Vahot Imre), hogy a társulatnál eddig öt mű jelent meg (közte Shakespeare: Coriolanus - Petőfi Sándor fordításában -, Garay János újabb versei és Kölcsey Ferenc naplója), továbbá a társulat öt további művet vett át bizományi terjesztésre.

Nem tudhatjuk mi vezette az egyik legtekintélyesebb pesti kiadó-könyvárust, *Hartleben Konrád Adolfot*, hogy 1844. január 1-i hatállyal az akkor már 42 éve működő cégét kettéválasztva a szortiment-boltja (*Hartleben's Sortiment-Buchhandel*) mellett önálló céggként üzemeltesse a kiadót (*Hartleben's Verlag-Expedition*). Ez utóbbi tekinthető tehát az első magyarországi tiszta profilú kiadónak. Viszont *Heckenast Gusztáv* 1847-ben, majd *Emich Gusztáv* (időlegesen 1850-ben, véglegesen 1857-ben) *eladta* szortiment-boltját, hogy teljes energiával - és ami egyáltalán nem mellékes - teljes tőkeerővel a kiadói üzletével, azaz könyv- és lapkiadással foglalkozhasson. Igaz, emellett - éppen, hogy a kiadói tevékenységet eredményesebben végezhesék - nyomdatulajdonosokká is váltak. *Heckenast Gusztáv* 1840 óta társ-tulajdonosa az 1848. március 15-i eseményekből jól ismert *Landerer és Heckenast* nyomdász-cégnek, mely aztán 1863-ban úgy szűnik meg, hogy azt *Heckenast* mint már egyedüli tulajdonosa - a kiadóhivatali cégébe olvasztja be. *Emich* pedig 1850-ben válik nyomdatulajdonossá, mégpedig *Eisenfels Rudolf* kis nyomdájának megvásárlásával. Aligha tekinthető véletlennek, hogy éppen e két *nyomdával rendelkező* kiadócég vált alapjává az első nagy kiadóintézeti részvénytársaságoknak: *Emich* cége az *Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt*-nek (1868), *Heckenasté* pedig a *Franklin Társulatnak* (1873).

Korabeli könyvkereskedelmi bibliográfiák alapján feldolgoztuk 1847, 1857, 1867 és 1877 könyvtermését, pontosabban: a Magyarországon magyar nyelven megjelent és kereskedelmi forgalomba került könyvanyagot. Figyelmen kívül hagytuk tehát - átvéve egy 1930-ban működő könyvstatistikus gyakorlatát - mindazokat az e jegyzékekben szereplő kiadványokat, amelyek nem tartoznak ebbe a kategóriába: a lapokat és folyóiratokat; a külföldön megjelent magyar nyelvű könyveket; azokat, amelyek kereskedelmi forgalomba nem kerültek; a nem magyar nyelvű kiadványokat.

Az e feldolgozás alapján készített táblázatok (lásd a 1-4 sz. függelékben) jól érzékeltetik a fejlődést: amíg 1847-ről 1857-re a kiadott művek száma megkétszereződött, addig a következő tíz évben éppen csak stagnált, hogy az 1867-től 1877-ig terjedő tíz évben ismét megkétszereződjék. Az 1847-ben kiadott és kereskedelmi forgalomba került művek számát 100-nak véve tehát: 1857 = 193, 1867 = 184, 1877 = 408.

A négy évtizedet átívelő fejlődés mutatószámainak elemzése nyilvánvalóvá teszi egyrészt, hogy a főváros milyen nyomasztó fölénybe került a vidékkel szemben, továbbá, hogy nyilván a tőkekoncentráció eredményeként (ne feledjük: a hazai kapitalizmus kibontakozásának időszakában vagyunk) a könyvek kiadása és bizományi terjesztése milyen nagy arányban koncentrálódott a legnagyobb cégekre.

Figyelemre méltó az a tény is, hogy a szerzői saját kiadásban megjelentetett művek aránya az 1847-i 48 százalékról az 1877-i 23 százalékra fokozatosan csökken, ami jelzi, hogy a magyar könyvkereskedelem erejének kibontakozása nyomán növekszik a vállalkozói kedv, fokozódik a könyvkereskedők közötti verseny.

A négy év könyvtermésének *műfajok szerinti* feldolgozása pedig betekintést enged a könyvvásárlók érdeklődésének alakulásába (feltételezve persze, hogy a könyvkiadás híven tükrözte azt): az 1847. és 1857. év könyvkiadásában a szépirodalomé és a vallásos irodalomé a vezető szerep, a kiegyezést követően pedig a jogi és közigazgatási témájú könyvek, valamint - különösen nagy arányban - a tankönyvek kiadása lendült föl. Ez utóbbiak oka nyilvánvaló: a

közigazgatási önállóságát a kiegyezéssel visszanyert Magyar Királyság hivatalnokai szakirodalmat, a népoktatás színvonalát erősen megemelő és hatókörét kibővítő 1868. évi népiskolai törvény nyomán a tanulók tankönyveket igényeltek.

Az általunk feldolgozott könyvjegyzékek tudjuk - nem vehetik fel a versenyt azzal a teljességgel és pontossággal, amit napjainkban pl. a könyvkereskedelmi forgalomba került művekről készült *Általános Könyvjegyzéktől* megkövetelünk. (Hogy egyebet ne említsünk: az Egyetemi Nyomda kiadványait csupán az 1847. évi tartalmazza.) Emellett a műfaji besorolást is csupán a könyvjegyzékek adatai alapján végeztük: ez is tágítja a hibalehetőségeket. Mindezek ellenére úgy véljük, hogy táblázataink az összehasonlításra, az arányok érzékeltetésére feltétlenül alkalmasak.

Más szempontok szerint dolgozta föl 1858-59 magyar könyvtermését, és nem csupán a Magyarországon megjelentető Aigner Lajos - ekkor huszonegy esztendő pozsonyi könyvárussegéd - és tette közzé statisztikai összeállítását az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* 1861/4. számában. A folyóiratokra vonatkozó adatok kivételével ezt teljes terjedelmében közöljük (5. sz. függelék).

Még egyszer hangsúlyozzuk: táblázataink a Magyarországon (és Erdélyben, Horvátország nélkül) kiadott magyar nyelvű könyvek adatainak feldolgozásával készültek, hiszen - amint ez Aigner statisztikájából is kitűnik - egyrészt, ha jelentéktelen mennyiségben is, adtak ki magyar nyelvű könyveket külföldön is, másrészt hazánkban folyt nem magyar nyelvű könyvkiadás is. (Az 1847-es könyvjegyzékünk pl. 75 német, 3 szlovák és 10 latin nyelvű, hazánkban megjelent könyv címét is tartalmazza.) Mindezeknek azért is nyomatékot kell itt adnunk, hogy ne feledjük: a magyarországi könyvkereskedelem az általunk vizsgált időszakban csak részben jelenti a magyar nyelvű könyvek forgalmazását, sőt az importált, főképpen német nyelvű könyvek száma és példányszáma a magyar nyelvűekét nyilván meghaladta.

A XIX. század első rendelkezésünkre álló forgalmi adatát egy 1811-es statisztikai mű tartalmazza: „Csupán azoknak a könyveknek értékét, amelyeket a lipcsei vásáron részint cserélnek, részint pl. a magyar könyvárusoktól készpénzért vásárolnak, egymillió birodalmi tallérba becsülik.” Az ezt követő időszakban megjelent egykorú statisztikák a könyvek ugyancsak külkereskedelmi forgalmára vonatkozó éves *súlyadatokat* tartalmaznak, így pl. az 1816-tól 1827-ig terjedő években az örökös tartományokból Magyarországra importált könyvmennyiségről. Ebben az évtizedben évi átlagban ez - mai súlyegységre számítva - 340 métermázsa volt (a minimum az 1824. évi 235 métermázsa, a maximum az 1827. évi 488 métermázsa).

A pest-budai kereskedelmi és iparkamara évi jelentése szerint „örvendetes jelül a magyar művelődésre nézve” 1853-ban Bécsből és az örökös tartományokból - ugyancsak mai súlyegységre átszámítva - kb. 250 métermázsa könyvet importáltunk, következésképpen az innen behozott könyvek mennyisége a 25-30 év előttinek csupán jó kétharmada. De hoztunk be könyvet más országokból is, a jelentés szerint kb. 300 métermázsat. (E mennyiségekből, amint a jelentésben olvasható, kb. 20-25 százalékot remittenda címén le kell vonni.) A könyvimportot megkönnyítette, hogy 1853-ban az Ausztria és Poroszország közötti kereskedelmi és vámszerződés részeként megállapodtak a könyvek vámmentességében.

1853-ban egyébként 244 új magyar könyvet nyomtak ki: a jelentés közli ezek műfaji megoszlását. Ez évben a könyvforgalom 1 millió forintra tehető, amelyből a szortimenter 50-60 százalékos, a kiadói forgalom 40-50 százalékos arányt képvisel. „Olyan művek, melyeket korábban alig 500 példányban sikerült eladni, most ennél háromszor-négyszer nagyobb példányban is könnyen vevőre találnak” - olvasható a jelentésben, továbbá: „A szerzők, saját érdekeiktől ösztönzött lendülettel, maguk is sokat segítenek műveik terjesztésében.”

Két évvel korábban a temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése még arról tájékoztatott, hogy az amúgy sem túlságosan nagyarányú olvasókedv mellett a könyvkereskedelmet és a vásárlókat a bevezetett pénzügyi intézkedésekből származó árfolyamnövekedés és az emelkedő papírárak miatti drágulás kétszeresen sújtja. A fejlődés e két évben - a Bach-korszak viszonyait ismerve - tehát szembeszökő.

Az 1854/56-os évek könyvkereskedelméről szóló kereskedelmi és iparkamarai jelentés újabb nagyarányú föllendülést jelez. Ez idő alatt - vidékre - számos új könyvárusi engedélyt adtak ki úgy, hogy immár az ország minden jelentősebb városában működik könyvesbolt. A jelentés megállapítja, hogy *„széles körökben szinte napról-napra nő a tudásszomj, ami tovább fokozódna, ha az eddignél több gondot fordítanának [...] olcsó magyar nyelvű könyvek előállítására, különösen az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók számára, mert sajnos be kell ismernünk, hogy éppen parasztságunk és munkásságunk vásárolja a legkevesebb könyvet”*.

1868-tól 1872-ig az „irodalmi és műtárgyak” (ugyancsak külkereskedelmi) forgalmáról már hivatalos statisztikai adatok, mégpedig forintösszegek is rendelkezésünkre állanak ugyan, csupán az a „hibájuk”, hogy a könyvek, hírlapok, képek, festmények forgalmát összevontan kezelik: Így aztán csupán azt láthatjuk, hogy ezekben az években az „irodalmi tárgyak” exportja 348 ezer forintról 1 millió 200 ezer forintra növekedve több mint megháromszorozódott, az import pedig 1 millió 600 ezer forintról 2 millió 600 ezer forintra nőtt. Az import nagyságán nem szabad csodálkoznunk: a könyvbarátok jelentős része még mindig németül (vagy még inkább: németül is) olvas.

A magyar könyvek vásárlása - a szabadságharcot megelőző időszakhoz hasonlóan - még mindig hazafias cselekedetnek számít. Néhány évtized múlva némi nosztalgiával úgy emlékeznek a szakma vezetői, hogy ez volt az az idő, *„amikor hazafiságból a vén plébános szerelmi költeményeket, a szolgabíró csillagvizsgálati munkákat vásárolt, s a magyar földbirtokos becsületbeli ügynek tekintette, hogy a korabeli nemzeti irodalom lehetőleg teljesen hirdesse az ő hazafias áldozatkészségét könyvtárszobája polcain”*. És ugrásszerűen növekedett - ahogy ma mondanánk - a közületi könyvvásárlás is, hiszen ez az az időszak, amikor sorban alakulnak a magyar közművelődési egyesületek, olvasóegyletek, könyvtárak.

De csupán a könyvek vásárlását tekintik hazafias cselekedetnek, a magyar könyvek *kiadását és forgalmazását*, ahogy ez az egykorú sajtóból megállapítható, egyáltalán nem. Holott a könyvárusok, azok is, akik e tevékenységük eredményeképpen jómódúvá, sőt gazdaggá váltak, a Bach-korszakban, de azt követően is, anyagi-erkölcsi kockázatot egyaránt vállalva, a nemzeti műveltség fejlesztéséért sokat áldoztak. Kozma Vazul nyomdász, aki írók egész sorának tette lehetővé műveik megjelentetését, 1863-ban csődbe került. A közvélemény pedig a kiadót, *„ha a magyar könyvek kiadásába bele öli a pénzét és megbukik, ügyetlennek, ha pedig szerencsével folytatja üzletét, vérszopónak, az írók zsírján híznak szereti nevezni”* - írja 1879-ben Aigner Lajos, a Magyar Könyvkereskedők Egylete alelnöke, nem sejtve, hogy a millennium évére ő maga is az „ügyetlenek” kategóriájába fog tartozni.

Az írók-kiadók kapcsolatát pedig a Vas Gerebennek tulajdonított anekdota tükrözi talán legjobban. Egy alkalommal a pesti irodalmi kocsmába hírül hozták, hogy Emich Gusztáv súlyos beteg, vért köp. „A mi vérünket köpi” - szólt csendesen Vas Gereben.

A hatvanas évek elejéről közzétett kereskedelmi és iparkamarai jelentés egyébként is pangásról, a könyvforgalom csökkenéséről ad számot. A könyvárusok száma tovább szaporodik: 1859-ben már 54 városban 110 a magyarországi könyvárusok száma, ám az a föltételezés, hogy a magyar könyvek forgalmát e létszámnövekedés önmagában növelni képes, nem vált valóra: 1859-től az addig tapasztalt lendület észrevehetően alábbhagyott. A szépirodalmi

művek kiadása csökkenésének okát a jelentés abban látja, hogy 1862-ben a sajtótörvényeket az eddiginél szigorúbban alkalmazták, „*mit a sok pénz és fogházbüntetések eléggé bizonyítanak*” (pl. Falk Miksa hírlapíró, Pompéry János szerkesztő, Wodianer Fülöp kiadó elleni perek és ítéletek). Számottevő mértékben megnőtt viszont a tankönyvek kiadása. Ennek oka, hogy az egyes tantárgyakat, amelyeket 1858-ig németül tanítottak, ettől kezdve magyarul adták elő, következésképpen import tankönyvek helyett magyarokra lett szükség. Ezt követően a bécsi kormány a tankönyvkiadás jogát a budai Egyetemi Nyomdának (amelyet ettől egy 1851-ben kelt császári rendelet fosztott meg) visszaadta.

Csak hogy ez az igen öröndetes esemény - ahogy ezt a jelentés rögzíti - „*keserű sérelmeknek lett a forrása*”. Eddig ui. a hiteles könyvárusoknak a bécsi tankönyvkiadó hivatal fél éves hitelt nyújtott; ez most megszűnt, illetve egyetlen cég (Pfeifer Ferdinánd) jutott monopolhelyzetbe, és az összes többi könyvkereskedő, immár összehasonlíthatatlanul hátrányosabb feltételekkel, tőle rendelhette meg a tankönyvet. Már az is eredménynek számított, amikor sikerült elérni, hogy az Egyetemi Nyomda a szokásos árengedménnyel adja át a könyvkereskedőknek a tankönyveit, azonban az eddig „megszokott” fél évi hitel helyett, csupán készpénzfizetés mellett.

A könyvszakma 1868. évi gondjait kitűnően érzékelteti a Bécsben megjelenő könyvkereskedelmi szaklap „Magyarországból” című tudósítása. (A névaláírás nélkül megjelent cikk szerzője, stílusából következtethetően Aigner Lajos, alig néhány hónapja pesti könyvesbolt társtulajdonosa.) Arról ír, hogy hazánkban a legnehezebb pionírmunka új könyvesbolt alapítása, hiszen a könyvek befogadására még csak most kell előkészíteni a talajt. Ezért is számít bátor vállalkozásnak egy 10-20 ezer lakosú városban könyvkereskedést alapítani, hiszen a legjobb könyvkereskedések is vegetálnak, és az a könyvkereskedő, aki csupán könyvek árusításával foglalkozik, alig tengődik. Azaz a bolt nem tudja eltartani gazdáját.

A kérdésre pedig: vajon mi idézte elő ezt a helyzetet? - a válasza: hiányzik az összetartozás érzése, sokan nem ismerik föl igazi érdekeiket, és a közösen meghódított piacot önző módon, gátlástalanul kihasználják.

A cikk írója megállapítja, hogy bár a szortimenterek a könyveket a Németországban érvényes feltételek mellett szerzik be, ám a kiadó egyáltalán nem riad vissza attól, hogy azokból a városokból is közvetlenül szolgálja ki a megrendelőket, amelyekben olyan könyvkereskedő működik, akinél ott vannak a könyvei. (Ez az, ami ha Németországban egészen kivételesen előfordul, mindannyiszor rosszallással találkozok, Franciaországban viszont az ilyesmi természetes jelenség. Így válik érthetővé a cikk írójának az a megállapítása, hogy „*a magyar könyvkereskedelem a német és a francia könyvkereskedelmi szervezet között ingadozik*”). A cikkből megtudhatjuk, milyen hátrányok származnak a kiadóra nézve is, ha az effajta gyakorlatot folytatja, meg abból, ha az előfizetéses műveket bérmentes szállítással hirdeti, amely ugyancsak a szortimenterek kerül pénzébe; ha a tankönyvek forgalmazásába a könyvkötőket és tanárokat nem csupán bevonja, hanem ugyanolyan feltételek mellett szolgálja ki őket, mint a könyvkereskedőt. Írását ezzel fejezi be: „*Bizony megbosszulja magát, ha a kiadó a szortimenterek érdekeit háttérbe szorítja, azaz szűkíti azok piacát, csökkenti bevételi és kereseti forrásait; ezzel saját maga segíti elő, ha üzletbarátja tönkremegy, ha képtelen lesz kötelezettségeit teljesíteni és a kiadói érdekeket a maga területén méltó módon képviselni.*”

Folytatódnak az 1848/49-cel félbeszakadt ama tervezgetések is, amelyek célja a hivatásos könyvkiadás és -kereskedelem kikapcsolásával nagy példányszámú és olcsó igazi irodalommal ellátni a népet. De még odáig sem jutottak el, mint a negyvenes évek Népkönyvkiadó Társulata: ők annak idején megkezdtek a munkát. Most viszont a születő kapitalizmus, a

Gründerzeit sodrában lihegő társadalom nem képes - azaz nem alkalmas - a mecénási feladatok vállalására. Jellemzésül e tervezetések közül egyet közelebbről is bemutatunk.

A *Sárospataki füzetek* című protestáns folyóirat 1866. évi egyik számában figyelemre méltó írás olvasható arról, hogy a „népnevelés rendszere” körül is ideje lenne megvalósítani azt, amit 1848 tervbe vett. Annál is inkább, mivel az elmúlt években „*keletkeztek ugyan ló-, birka- s más állatnemesítési társulások, csak embernemesítő társaság létrehozására nem gondolt senki*”.

Kifejti: sok és olcsó könyvre lenne szükség, de hát a magyar szellem termékeit idegen kereskedők bérlik - és megvagyonosodnak. És az irodalmi termékek megfizethetetlenül drágák, az írók pedig - a jobbágyság eltörlése ellenére - jobbágyok maradtak. A cikkíró angol példára hivatkozik, ott a biblia és más könyvek kiadására nagy vállalatok alakultak, ezért a könyvek nagyon olcsók. Mi is teremthetnénk olvasóközönséget, hiszen a nép most olvasna, ha olcsón hozzá tudna jutni a könyvhöz. Hozzunk létre hát részvénytársasági alapon egy könyvkiadót azzal a feladattal, hogy „*adjon ki könyveket hallatlan olcsó áron; ha a vásár erősül, az olcsó kiadás mellett is leend haszna a társaságnak.*”

Néhány hónap múlva, a kiegyezéssel beköszöntött alkotmányos élet adta új remények megvalósulásában bízva, a szerző, dr. Heiszler József (a sárospataki főiskola tanára, a folyóirat szerkesztője) immár külön brosúrában sokkal konkrétabban fogalmazza meg javaslatát: 10 ezer darab 15 forintos részvény kibocsátásával „Népsajtó” részvénytársaság alapíttassék. A befolyó összegekből felállítandó nyomda, könyvkötészet, különösen pedig, hogy a könyvek terjesztését a könyvkereskedelem kikapcsolásával (azaz a városokban, mezővárosokban, sőt falvakban a megbízottak - lehetőleg maguk a részvényesek - 15 százalékos kezelési költségért) végeznék, lehetővé tenné, hogy a vállalkozás anyagilag is kifizetődő, sőt jövedelmező legyen.

A cél tehát: hasznos könyveket olcsón kiadni, az írókat rendesen, jól fizetni, ezzel az irodalom, „*mely eddig egyes nyerészkedők által saját erszéniük javára - közönséges kereskedelmi cikként - kiaknáztatott, ezután a nemzet tulajdonává válhassék...*”

Az aggodalmaskodókkal szemben, hogy ti. nem vész-e el a befizetett részvénytőkéjük, Heckenastra hivatkozik, aki „*palotát építtetett magának*”, és Emichre, Bucsánszkyra, Trattner-Károlyira, akik ugyancsak meggazdagodtak az irodalmon.

Javaslatát egy a „Népsajtó” irodalom-terjesztő egyesület szervezetére és ügyrendjére vonatkozó 24 pontból álló tervezettel egészíti ki, és ami különösen figyelemreméltó, részletes közgazdasági számításokat is mellékel. Ennek lényege: a vállalkozás évi 4 millió 500 ezer ív kinyomtatásával és forgalomba hozásával 45 ezer forint nyereséget is produkálna.

A tervezetet a sárospataki főiskola betűivel „*A nagy hazafinak, Deák Ferencznek mély tisztelettel ajánlva*” kinyomtatták - egyéb aztán a jelek szerint nem is történt.

*

A kiegyezés évtizedében a könyvszakma fejlődését a hitelviszonyok alakulása, a kereskedelmet terhelő sokféle illeték és a vevőre át nem hárított postaköltség is gátolta ugyan, mindezek ellenére a kiegyezés által fölszabadított energiák a könyvszakmában is erőteljesen működtek, és a fejlődés új, nagy lendületének vetették meg az alapjait.³

A könyvárusok szakmai szervezetekben

Az első adat, amely jelzi, hogy a század könyvkereskedői milyen szervezethez tartoztak, 1803-as keletű. Ez évben összeírták a *Privilegizált Polgári Kereskedők Testületének* tagjait (a testület 1699 óta működik Pesten), és az összeírásban szereplő 101 tag között négy volt a könyvárus: *Eggenberger József* a Franciskánusok terén a Beleznay házban (a templommal szemben); a *Kilián testvérek* ugyancsak a Franciskánusok terén; *Kis István* a Városház téren a piaristák kolostora egykori házában (az épület a mai Március 15-e téren állott, lebontották) és *Leyrer József* a Kishíd utcában a Kemnitzer házban (ma: Türr István utca és Apáczai Csere utca sarok).

Az e testület keretében működő szakmai közösségek, a Bruderschaftok ez idő tájt válnak szakmai grémiumokká, ami a kereskedelmi szervek számára, a lényegét tekintve, ugyanazt a funkciót jelenti, mint amit az iparosok számára a céhszervezet. És íme, a már részletesen ismertetett 1806. évi cs. és kir. rendelettel egy időben, mintegy annak függelékeként, kiadták a könyvárusok és antikváriusok grémiuma *rendtartását* is. Ez ismét rögzíti, hogy könyvkereskedés vagy antikvárium nyitására nem kaphat engedélyt, „*akinek nincsenek irodalmi ismeretei és nem tanulta a könyvárusi szakmát*”. A tanulóidőt háromtól hat éves időtartamban szabja meg (az 1772. évi helytartótanácsi rendeletben még egyértelműen hat év volt), kimondva, hogy nem szerzódthető tanoncnak, aki nem részesült a későbbi állásának betöltéséhez szükséges oktatásban, ide számít mindenekelőtt a latin vagy egy-két idegen nyelv ismerete. Magyarán: a könyvárustanoncnak változatlanul meghatározott előképzettséggel kellett rendelkeznie.

A rendtartás szerint, aki könyvárusi engedélyért folyamodik, igazolnia kell: 1. hogy derék, becsületes életmódot folytat; a bizonyítványt a főnöke állítja ki, akinél az illető tanonc vagy segéd volt; 2. hogy legalább két évet segédként valamely szabályszerű könyvárusnál töltött (az 1772. évi rendelet szerint négy év volt kötelező); 3. hogy elegendő tőkével - legkevesebb 4000 forinttal - rendelkezik.

A rendtartás előírásai szerint azokban a városokban, ahol négynél több könyvárus és antikvárius működik, két év időtartamra két előjárót, ahol ennél kevesebb, egyet kell *választani*. Az előjárók kötelesek könyvet vezetni az engedélyezett könyvárusokról, feltüntetve az engedély keltét. A könyvbe be kell jegyezni a segédek és tanoncok neveit, munkába lépésük, illetve felvételük napját. A könyvárusok egyébként maguk dönthetik el, hogy a munkafeltételekben, a bérezésben hogyan állapodnak meg segédekkel és bolti szolgálkával, az előírás csupán arra vonatkozik, hogy a megállapodást írásban kell rögzíteni. A felmondási idő, hacsak másképpen nem állapodnak meg, fél év. A főnökök és az alkalmazottak közötti vitás kérdések eldöntése ugyancsak az előjárók feladata, a sérelmesnek vélt határozataik ellen azonban az érintett félnek joga van a hatóságokhoz fellebbezni.

A rendtartás intézkedik arról, hogy az előjárók legalább negyedévenként hívják össze a grémium tagjait és hogy azonnal jelentsék a hatóságoknak azokat, akik a cenzura-előírások ellen vétnek, akik ártalmas vagy tiltott írásokat nyomtattak, vagy az országba behoztak és terjesztettek. „*Az előjárók általában kötelesek éberrel őrködni a rendtartás előírásainak teljesítésén és azonnal jelezni a hatóságoknak, ha arra illetéktelenek foglalkoznak könyvárusítással.*”

A helytartóság 1851-ben kiadott, a kereskedelmi és iparviszonyokat szabályozó ideiglenes utasítása „elvben”, legalábbis 1. §-ában minden kötöttséget fölold ugyan („*vallás, vagy nemzetiség-különbségi tekintetből, valamint a szülék születése és állása miatt senki sem záratik ki valamelly kereskedési vagy iparfoglalkozás megtanulásától vagy üzésétől*”), a továbbiakban

azonban előtérbe kerülnek a bürokratikus vonások, amelyek eredményeképpen a könyvkereskedelemben szinte minden marad a régiben: a könyv-, szépmű- és régiségkereskedések megnyitásához első fokon kerületi főispáni engedély kell, a másodfokú (fellebbviteli) hatóság lett a helytartó. Érdemes megjegyezni: a szóban forgó utasítás a könyvkereskedelmet nem a *kereskedések*, hanem a *kézműipar* kategóriájába sorolja, mintegy folytatva azt a Mária Terézia-korabeli gyakorlatot, amikor is a városkapitány, akinek feladata volt az akkori népszámlálási adatok statisztikai táblázatokba foglalása, a könyvkereskedőket a *mesteremberek* csoportjába osztotta be.

Nincsen tudomásunk arról, hogy Pesten kívül az ország más városában (pl. Pozsonyban) is szerveződött volna könyvárusi grémium. Az ausztriai birodalomban is mindössze öt, a pestin kívül a bécsi, a brünni, a grazi és a prágai működéséről tudunk. A *Pester Buchhändler Gremium* tevékenységéről számottevő levéltári dokumentumot eddig nem sikerült föltárni. Nyilván egyike volt az 1853-ban Pesten működő 144 grémiumnak. Figyelemre méltó, hogy a grémiumnak az ötvenes évek elején csupán a 8 szortimenter-cég volt a tagja, a mű- és zeneműárosok, az antikváriusok nem lehettek grémiumtagok. A grémium elöljárója a század első felében Eggenberger József volt, akitől az 1850-ben bekövetkezett halálakor Ferdinánd fia a bolttal együtt a grémium-elöljáróságot is örökl. Tőle e tisztséget az ötvenes évek végén Geibel Ármin (Geibel Károly öccse és utóda), majd Ráth Mór veszi át. (Itt említjük meg, hogy a Fővárosi Levéltár őrzi a „*Könyvkereskedő testületi Biztosságát illető Szabály Rendeletek*” című kötetet, amely 1825-től 1836-ig négy latin nyelvű, sajnos csupán periférikus kérdésekkel foglalkozó rendelkezést tartalmaz.)

A *pesti könyvárusok grémiuma* működésének konkrét megnyilvánulásai közül csupán egyről tudunk: saját tagjai érdekének védelmében mindent megtett, hogy megakadályozza a pesti könyvárusok számának szaporodását, azaz főképpen azon ügyködött, hogy a helytartóság ne adjon ki újabb könyvárusi engedélyt. E törekvés megvalósítását jócskán megkönnyítette, hogy a Bach-korszak első felében maguknak a pesti hatóságoknak is éppen ez volt a szándékuk: 1857 előtt nem is adtak ki új engedélyt. Aztán egyetlen esztendőben hármat is: *Pfeifer Ferdinánd* a helytartóság jóváhagyásával 1857. január 1-én vette át az Úri (ma Petőfi Sándor) utca végén, a Szervita téren a Fehérhajóval szemben Emich Gusztáv „nemzeti könyvkereskedését”; (időközben Emich a Kígyó utca sarkáról ide költözött); május 1-én *Ráth Mór* is megnyithatta könyvesboltját „a vastuskóhoz” a Váczi és a Kishíd (ma Türr István) utca sarkán: csaknem három évig húzódott, amíg a helytartóság az engedélyt megadta; majd augusztus 1-én az Újvásártér (ma Engels tér) és a Harmincad utca sarkán megnyitotta könyvesboltját *Osterlamm Károly*. „*Szeretjük hinni - írja a Vasárnapi Újság (1857. nov. 8.) -, hogy ez új vállalatok mind csak szellemi szükségünk szaporodását hirdetik.*”

A pesti könyvárusok grémiumának utolsó elöljárója, *Lampel Róbert* 1874-ben meghalt. Ezzel még az a vaskalapos stílusú szervezeti élet is megszűnt, amely a pesti könyvárusokat ekkor úgy-ahogy összetartotta. (Ismerjük egyébként a grémium utolsó biztosságának, azaz hatósági felügyelőjének nevét: *Alkér Antal* városi tanácsnok.)

*

Az abszolutizmus korában alakult kereskedelmi szervezetek között a legrangosabb a *Pesti Lloyd Társulat* volt, amely feladatául az általános kereskedelmi érdekképviselés ellátását és a kereskedelem fejlődéséhez szükséges intézmények megteremtését tekintette. E társulat fórumain ha a könyvkereskedelem speciális kérdései aligha kerülhettek is szóba, a nyomdászaté minden bizonnyal annál inkább, úgyhogy a tagjai névsorában már működésének első évében, 1854-ben ott láthatjuk Emich Gusztáv, Heckenast Gusztáv, Kilián György, Kozma Vazul,

Posner Károly Lajos és Számvald Gyula (ő volt Petőfi egykori könyvárusa), tehát jó néhány korabeli tekintélyes könyvárusnak és nyomdász-kiadónak a nevét.

*

Egészen más körülmények között - császári rendeletre - alakultak meg még 1851-ben a *kereskedelmi és iparkamarák*. Az, amelynek Pesten volt a székhelye, Pest, Fejér, Esztergom, Nógrád és Heves vármegyék területére és a Jászságra terjedt ki. Számunkra különösen örövendetes, hogy évi jelentéseik közül (ezeket a kereskedelmi miniszter tájékoztatására állították össze) egyik-másik jelentős terjedelemben foglalkozik a könyvkereskedelem helyzetével, eredményeivel és gondjaival (ezekből idéztünk), ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a kamara vezető szerveiben, a tanácsban és a kúriában, a pesti könyvkereskedők nem csupán jelen voltak, de - ekkor legalábbis - a hangjukat is hallatták.

*

Egyes magyarországi könyvárusok azonban külföldi szakmai szervezeteknek is tagjai voltak.

1825. április 30-án a lipcsei húsvéti vásárra összegyűlt könyvkereskedők - köztük Wigand Ottó, ekkor még kassai könyvárus - megalakították a *Börsenverein der deutschen Buchhändler* nevű egyesületet, amelynek alapszabálya szerint tagja lehet minden könyvkereskedő, aki részt vesz a német könyvkereskedelem általános forgalmában. A Börsenverein tevékenységi köre tehát nem csupán a német nyelvterületre (pl. a Habsburg-monarchia országaira, Svájcra) terjedt ki, hanem a földkerekség minden olyan országára, amely kapcsolatban állott a német könyvkereskedelemmel.

A hazánkban működő legtekintélyesebb könyvkereskedők pedig - mint jeleztük - Lipcséhez, úgy is, mint könyvellátó bázisukhoz, de mint az európai könyvkereskedelem elismert központjához is, ettől kezdve még szorosabban kötődtek. Már 1826-ban hárman (Hartleben, továbbá a kassai és a pozsonyi Wigand) fizették be a Börsenverein pénztárosának az 1 tallér 12 garas (szász értékbeni) összeget, így jogosulttá váltak a Börsenverein szolgáltatásainak igénybevételére.

1848-ban már 37 magyarországi könyvárusnak van bizományosa Lipcsében, közülük heten tagok a Börsenvereinben. Úgyhogy a Börsenverein tekintélyes szakmai hetilapja, a *Börsenblatt* (első száma megjelent 1834. január 3-án) egyre gyakrabban közli a magyarországi könyvárusok hirdeteményeit, közleményeit és ad hírt tevékenységükről. Az első effajta közlemény a Börsenblatt 1834. június 13-i (24.) számában látott napvilágot: a lap keresőszolgálatát Hartleben veszi igénybe, aki egy példány Krünitz Enciklopédiát (90-től 159 kötet) vásárolna, akár „nyersen” (azaz ívekben), akár kötve. Óvatosságból azonban előbb árajánlatot kér. Amiből kiderül egyrészt, hogy a könyveknek ekkor még nem volt szabott áruk, másrészt, hogy a távolság (a postakocsival a Pest-Bécs közötti „postafordultával” jó egy hetet jelentett, a Pest-Lipcse közötti öt-hatszor ennyit), nem volt leküzdhetetlen akadály.

Hogy mit jelentett a magyarországi könyvkereskedők számára a Börsenverein, mindennél meggyőzőbben illusztrálja az, hogy 1897-ig az ország 250 könyvkereskedő cége 56 magyarországi helységről küldte meg Lipcsének azokat a körleveleit, amelyekben boltjaik alapításáról, eladásáról, átadásáról adnak hírt.

*

A Börsenvereinen kívül néhány könyvkereskedő (Emich, Geibel, Heckenast, Lampel) belépett a főnököket, segédekét szükségük esetén egyaránt segélyező, 1836-ban alapított és Berlinben székelő német könyvárusok és könyvárus-segédek segélyegyletbe (*Unterstützung-Verein deutscher Buchhändler und Buchhandlungs-gehülfen*) is. 1878-ban ennek az egyletnek 31

magyarországi könyvkereskedő-főnök (ebből 13 budapesti) és 20 alkalmazott (ebből 16 budapesti) volt a tagja. Többségük a 70-es években lépett be.

*

1859 októberében alakult meg Bécsben az egész Ausztriai-birodalom könyvszakmáját átfogni igyekvő szakmai egyesület, a *Verein der Oesterreichischen Buchhändler*, amelynek alapító közgyűlésén a 88 részvevő körében meglehetősen nagy aktivitással volt jelen három pesti könyvárus: Lampel Róbert, Lauffer Vilmos és Osterlamm Károly; Lauffert itt helyettes pénztárossá, majd az 1865. évi közgyűlésen az egyesület jegyzőjévé választották. És már az alakulást követően sorra-rendre lépnek be a magyarországi kartársak is a Vereinbe. Az első összefoglaló adat, amellyel rendelkezünk, 1862. évi: ekkor a Verein 202 tagja közül 48 magyarországi (pesti 9, budai 1).

A Verein lapja pedig az 1860. január 1-től előbb tíznaponként, majd hetenként megjelenő *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* csakhamar az egész magyarországi könyvkereskedelem orgánumává is válik.⁴

A könyvkereskedők tájékoztatására készült első magyar könyvjegyzék

A kurrens bibliográfiánk történetét tárgyaló szakirodalom, bár elismeri, hogy e bibliográfiákat a könyvkereskedelem érdekei segítették életre, nem különbözteti meg ennek két fajtáját. Az egyik fajta ugyanis a közönség, a másik a könyvkereskedelem tájékoztatását szolgálja.

Hazánkban a Kilián testvérek által a József-napi vásárra 1798-ban megjelentetett 18 oldalas *Verzeichniss der innlandischer Bücher* című könyvjegyzéktől kezdve 1860-ig, vagyis a Verein lapjának megjelenéséig, minden könyvkereskedelmi könyvjegyzék a vásárlóközönség tájékoztatását szolgálta. De azt szolgálták azok a „könyvészeti közlemények” is, amelyeket a *Tudományos Gyűjtemény*, Toldy Ferenc *Tudománytára* majd később Arany János *Szépirodalmi Figyelője* és a *Koszorú* vagy Knauz-Nagy *Magyar Tudományos Értekezője* közölt. A kor könyvárusa persze hogy ismerhette ezeket (feltéve, hogy a magyar nyelvtudás hiánya nem gátolta ebben), azonban a könyvárusok tájékoztatását a kiadó-könyvárusok által a *Börsenblatt*-ban megjelentetett hirdetések, közlemények szolgálták.

Az első magyar nyelvű, a könyvkereskedelem tájékoztatására készült bibliográfiai összeállítás a könyvújdonságokról a Verein lapjának köszönhető. Ez a téma megérdemli, hogy tüzetesebben szemügyre vegyük.

1860. április 1-én a *Vasárnapi Újság* „Irodalom és művészet” rovatában egy kis közlemény jelent meg arról, hogy az ausztriai könyvárusok egyletének elnöksége felszólította a Lauffer és Stolp pesti könyvkereskedést, „*legyen rajta, hogy a Magyar és Erdélyországban megjelenő irodalmi termékekről pontos jegyzék készüljön el, nem csak a jelen, de múlt és a régen múlt évekre nézve is*”. A cég felhívta a kiadókat és nyomdatulajdonosokat, küldjék be hozzájuk az általuk kiadott művek jegyzékét. „*E kis áldozat az illetőknek csak hasznára fog válni [...] mert most némely könyv csak azért nem kell, mivel a kinek szüksége volna rá, nem is tudja létezését [...]*”

A lap három és fél hónap múlva (augusztus 12-én) megismétli a cég felhívását, most már nem csupán a kiadókhoz és nyomdászokhoz, hanem mindazokhoz szólva, akik „*bármilynemű irodalmi cikkek előállításával s terjesztésével foglalkoznak, hogy ezentúl saját költségük vagy bizományban megjelenendő bármi nyelvű irodalmi vagy művészeti termékekből egy-egy példányt*” hozzá küldjenek be. E közleményből az is kiderül, hogy az 1860-as kurrens bibliográfián kívül az osztrák könyvárusok egylete olyan kiadvány megjelentetését is tervbe vette, amely az 1860-ig megjelent összes művet tartalmazná. (Ennek megvalósítására, mint ismeretes, több mint negyedszázad múlva került csak sor: a *Magyar bibliographia 1712-1860* Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából és anyagi támogatásával Petrik Géza pesti könyvkereskedő által összeállítva jelent meg négy kötetben 1888-tól 1892-ig.)

Viszont a magyar könyvújdonságok jegyzéke az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*-ben 1860-tól egészen a Magyar Könyvkereskedők Egylete lapjának, a *Corvinának* megjelenéséig, azaz 1878 szeptemberéig helyet kapott, ami azt jelenti, hogy a magyar könyvkereskedelem tizenhét éven át (!) Bécs közvetítésével értesült *rendszeresen és folyamatosan* arról, milyen új magyar könyv látott napvilágot, és hogy mi újság a magyar könyvszakmában.

Az 1860. évi magyar bibliográfiai anyagot Toldy Ferenc ekkor 16 éves István fia (néhány év múlva kitűnő tollú újságíró s író) gyűjtötte össze és adta át a lapnak. Ezt követően 1861-től 1868-ig Lauffer Vilmos cég (1864-től segédje Petrik Géza) végezte ezt a munkát, majd néhány hónapig Demjén László bécsi (!) magyar könyvkereskedő, ettől kezdve az Aigner és Rautmann cég, majd Aigner Lajos, 1876-tól pedig a budapesti könyvkereskedő-segédek „Csak szorosan”

egylete 1878 szeptemberéig, a *Corvina* megjelenéséig. A lapban közzétett magyar bibliográfiát a Verein emellett (mint az *Oesterreichischer Catalog* 3. részét) külön füzetben, szakmutatóval ellátva, 1860-tól 1870-ig évről évre kiadta, és e jegyzékeket a könyvkereskedelem rendelkezésére bocsátotta. Kuriozitásul hadd jegyezzük ide: e füzet 1861. évi magyar számából 2400 példány (a német nyelvűből csupán 1400) készült; ezt 31 cég vette át, egyenként 25-200 példányban. Az 1864-es számból nagyobb, ún. partie-tételt mindössze tíz könyvkereskedő rendelt: öten (köztük *Karl Gorischek* bécsi cég) 50-50 példányt, öten 25-25 példányt. Azoknak a cégeknek a nevét, amelyek partie-tételt rendeltek, a jegyzékre nyomták. Az 1865-ös füzetből legnagyobb mennyiséget, 200 példányt a Lauffer Testvérek cég vett át, nyilván köszönetül azért, amiért nem sokkal előbb bevásárolták a Verein vezetőségébe.

Csak egyetlen könyvárussegéd emelte föl szavát a Bécsből jövő magyar könyvészet ellen: Aigner Lajos, aki Arany János lapjában, a *Koszorúban* (1863. okt. 4.) azzal érvel, hogy a nemzeti bibliográfia ügye nemzeti becsületbeli ügy is, és javasolja, hogy a pesti könyvárusok szövetkezzenek egy általános hazai könyvészet kiadására. Bár egyes könyvárusok - ő maga is - egy-egy időszakban jelentettek meg könyvészeti lapot, a javaslattevő aligha gondolt arra, hogy a szakma közös könyvkereskedelmi kurrens bibliográfiáját ő maga mint a *Corvina* szerkesztője fogja majd közrebocsátani.

Az első magyar, valóban kurrens könyvkereskedelmi bibliográfia megszületésének körülményeit bemutatva fölösleges bizonygatni, hogy a könyvkereskedelemben dolgozók számára ennek mekkora volt a jelentősége. Szót kell azonban ejtenünk arról, hogy ez a fajta könyvjegyzék két igen lényeges vonatkozásban különbözik attól, amelyet a könyvtártudomány kurrens bibliográfiának nevez. Az előbbi egyrészt lényegesen kevesebb számú könyvet tartalmaz. Mai példával élve: az 1977-ben hazánkban megjelent 8068 mű közül a KÖNYVÉRT közvetítésével 3650 mű került kereskedelmi forgalomba. Ha ehhez hozzászámítjuk a vallási szervek által kiadott és forgalomba hozott könyveket, valamint azokat a helyi jellegű kiadványokat, amelyeket egy-egy könyvesbolt árusít ugyan, de az országos könyvkereskedelmi hálózatba nem kerül be, arra az eredményre jutunk, hogy az évben megjelent könyveknek *nem egészen fele* az, amelyről a könyvkereskedelem a tájékoztatást igényli. Ellentétben a könyvtárral, amelynek feladata a *teljes* kiadott anyag bemutatása.

A két bibliográfia közötti másik igen lényeges eltérés a tájékoztatás gyorsaságában mutatkozik. A KÖNYVÉRT által megjelentetett *A hét könyvújdonyságai* című tájékoztató a könyvek forgalomba hozásával egy időben a könyvkereskedelmi dolgozók rendelkezésére áll; a Magyar Nemzeti Bibliográfia füzetek a könyvek megjelenését általában négy-öt havi késéssel követik. Következésképpen: ez utóbbi a könyvkereskedelem gyakorlati tevékenységében nem játszik szerepet.

Mindezt azért részleteztük, hogy könyvtáros olvasóink is érzékelné tudják: a könyvkereskedelem *helyett* az igényeiknek megfelelő kurrens bibliográfiát a kötelezpéldányokkal rendelkező egyetlen könyvtár akkor sem volt és most sem képes elkészíteni. Hát ha még azt is tudjuk, hogy száz évvel ezelőtt milyen mértékben bénította e feladat tisztességes elvégzését a nyomdák felelőtlensége, üzleti szellemű anyagiassága és a kötelezpéldány-rendeletet végrehajtó állami szervek tehetetlensége. Igaz, amiért füstkúti Landerer Mihály 1804-ben megtagadta a kötelezpéldány-beszolgáltatást, mondván, hogy őt, a nemesembert csak a magyar országgyűlés törvényei kötik (a kötelezpéldány-ügyet pedig csupán helytartótanácsi rendeletek szabályozták), erre már félszáz év múlva sem lehetett hivatkozni. Azonban az nyilvánvaló, hogy a könyvkereskedelem számára a kurrens bibliográfiát akkor is *magának a könyvkereskedelemnek kellett létrehozni*. Merőben más a helyzet a retrospektív bibliográfiával, amely már akkor is nemzeti könyvtári feladat lett volna, amikor azt - elsőként az 1860-1875 évekről - Petrik Géza könyvkereskedő összeállította és a Magyar Könyvkereskedők Egylete kiadta (1884).⁵

A könyvkereskedő-segédek szervezkedései

Ne gondoljunk ez alkalommal munkásmozgalmi jellegű szervezkedésre; amiről az alábbiakban beszámolunk, nem ebbe a kategóriába tartozik. Hiszen a pesti könyvkereskedő-segédek még 1848-ban sem hallatták hangjukat, pedig hatósági felszólítást kaptak, hogy terjesszék elő kérelmeiket.

A történelmi háttér a következő: 1848. április utolsó napjaiban már nyilvánvaló lett, hogy a március 17-i egynapos sztrájkkal kezdődött céhellenes legénymozgalmakat nem sikerült nyugvópontra juttatni, és jó néhány céh és grémium legényei petícióval fordultak Klauzál Gábor ipari és kereskedelmi miniszterhez. Klauzál május 3-án utasította a pesti és budai tanácsot, hogy azok a céhek is gyűjtsék be legényeik esetleges panaszait, akik eddig nem terjesztettek ilyen elő. Klauzál íróasztalán csakhamar hatvanhat céh és grémium legényeinek beadványa gyűlt össze, ezek közül csupán tizenhét tartalmazta azt, hogy semmiféle panaszuk, követelésük nincs. Nos, amikor tehát a könyvnyomtató munkások munkabér és munkafeltételek javítását célzó kérelmük eredményeképpen csakhamar megszületik az első magyarországi kollektív szerződés; amikor a pesti boltoslegények is gyűlést tartottak, és a vasárnapi tízórai üzletzárás érdekében kérvényt intéztek a kormányzathoz, „*hogy nekik is legyen hetenkint egy napjuk, amikor szellemi tökéletesedésükön dolgozhassanak és közös érdekeiket megbeszélhessék*”, sőt főnökeik szervezete (a privilegizált kereskedők testülete) elé is beterjesztették a vasárnapi munkaszünetre és a munkaidő szabályozására irányuló kérelmüket, „*...a helybéli összes könyvkereskedési segédek azt nyilvánítták, hogy nekik semminemű előterjesztendő panaszuk nincsen, ' hogy semmi esetben sem fognának e részben írásbeli előterjesztést tenni*”. Amihez a főnökök jelentésükben hozzáfűzik, hogy köztük és a segédek közötti viszony mindig is barátságos volt, az kölcsönös lojális egyezségen alapult, „*'s így e viszony az elégedetlenség 's követelések jelen korszakában is, köztünk teljes épségben fennáll*”.

A minisztériumhoz küldött e beadványt a tizenhárom pesti könyvárus közül tízen írták alá; az aláírók közül a zsidó könyvárusokon kívül, akik nem voltak a grémium tagjai, hiányzik Magyar Mihály aláírása is. Vagy azért, mivel nem volt segédje, vagy mert ekkor még ő maga sem volt grémiumtag.

Nem mehetünk el szó nélkül amellet, hogy a pesti könyvárusoknak ez a beadványa *magyar nyelvű* volt. Emich Gusztáv kézírását ismerhetjük föl benne és ez nem véletlen: a „nemzeti könyvkereskedés” tulajdonosa az első pesti kiadó-könyvárus, aki az írókkal - és nem csupán Petőfivel - magyar nyelven köti a szerződéseit. (Hadd jegyezzük itt meg: a „nemzeti” jelzőt a könyvárus-cége nevében nem Emich Gusztáv használja első ízben. Egy 1822-ben kiadott könyvön is olvasható: „*Pestben Találtatik Szubuly György' Nemzeti Könyvárosnál.*”) A beadványt egyébként a pesti könyvárusok nyugodtan fogalmazhatták volna németül is, ahogyan azt a kávéfőzők, a cipésmesterek, a kötélverők és jó néhány más céhbeli tette. De hogy magyarul írták, ez már jelez valamit.

Könyvkereskedő-segédeinknek eme hallgatását követő évtizedben, vagyis a Bach-korszakban, tudjuk, még ha szervezkedni támadt volna kedvük, akkor sem volt rá legális lehetőség. Viszont a hatvanas évek elejének politikai változásai (az Októberi Diplomát követően a magyar nemzeti mozgalom föllendülése) eredményeképpen, amikor a társadalom úgyszólván minden rétege egyesületalapítási lázban égett, a pesti könyvkereskedő-segédek is elérkezettnek látták az időt. Szervezkedésük - 1865-öt írunk - éppen egybeesett azzal, amikor a kereskedősegédek hozzáfogtak a *Kereskedő Ifjak Társulatának* megalakításához, és ez utóbbiban Tettey Nándor könyvkereskedő-segédnek - nevét érdemes megjegyezni, találkozni fogunk vele - igen jelentős része volt: az alakuló közgyűlés Tetteyt helyettes elnökké választotta.

Kuriozitásul íme a társulat alapszabály szerinti célja: „...a művelődés és a társalkodás előmozdítása; szellemi ösztönzés; a hazai nyelv gyökeresítése és művelése; osztályköréhez tartozó tudományok és hasznos intézmények terjesztése; közbenjárás a helyeszközléseknél; munkaközvetítés és a szükségben levő pályatársak segítése.”

E társulatba, nyilván Tettey aktivitásának eredményeképpen, a pesti könyvárus-segédnek nem csupán beléptek, de közülük számosan vezetőségi tagok lettek. A társulatnak az alapítás esztendejében mintegy másfél tucat könyvárussegéd tagja volt, köztük Aigner Lajos, Petrik Géza, Kókai Lajos, Rosenberg (Révai) Leó, Litasy József, akikkel néhány év múlva már mint főnökökkel találkozunk.

*

A Kereskedő Ifjak Társulatában részt vevő könyvárussegédnek azonban nem elégedtek meg a „közös” szervezetben való részvétellel, azzal szinte azonos időpontban létrehozták szakmai társaságukat is, amelyet a berlini testvér-egyesületük mintájára *Krebs*-nek (Rák) neveztek el. (A rák a szakmai zsargonban az a könyvmennyiség, amely a Húsvéti Vásári elszámolásokat követően a szortimenter boltjából a kiadó raktárába, tehát visszafelé teszi meg az útját.) A Krebs keretében aztán önálló segélyalapot is létrehoztak, kéziratot „hivatalos lapot” is szerkesztettek, amely kézzől kézre vándorolt a tagok között, a stuttgarti „Ulk” mintájára alapszabályt is szövegeztek, elnököt is választottak, mégpedig 1867 szeptemberében Aigner Lajost, aki ekkor Ráth Mórtól kilépve Osterlamm segédje volt.

Annak ellenére, hogy az immár két év óta egyletként működő asztaltársaság a kiegyezést követően sem kérte a belügyminiszteri szentesítést, s bevallott célja nem is volt egyéb, mint „a jókedv fönntartása”, bizonyosra vehető, hogy Aigner Lajost, ezt a művelt és nagyon ambiciózus könyvárussegédet (aki már pozsonyi könyvárussegéd korában irodalmi egyletet szervezett maga köré, sőt *Manuscript* címen kéziratot „folyóiratot” jelentetett meg) ez nem elégítette ki. Azaz „a jókedv fönntartásán” kívül minden bizonnyal törődött azzal, hogy kartársai körében a hazai nyelv valóban „gyökeresíttessék”, hogy a könyvárussegédnek képezzék magukat, művelődjenek.

Aigner azonban 1868. július 1-én a Váczi utcában megnyitotta saját könyvkereskedését, így ő maga is főnökké vált. Utóda a Krebs elnöki székében Knoll Károly lett (hat év múlva a Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalának vezetője), egyletünk történetét azonban csupán 1873-tól tudjuk ismét nyomon követni: ez évi május 17-én a pest-budai könyvkereskedő segédnek egyletének elnöksége életjelt adott magáról. Átdolgozták alapszabályaikat, és új közgyűlést hívtak egybe. A 20 segédből és 3 főnökből (ezek nyilván pártoló tagok) álló egylet alapszabályait mikor nyomdába adják, akkorra a tagjaik száma már 36 pest-budai rendes, továbbá egy bajai és egy kalocsai könyvárussegédre mint pártoló tagra növekszik. A vezetőség tagjai: elnök: Deutsch Zsigmond (a Stolp K. O. cégnél), alelnök: Grimm Gusztáv (a Nágel Bernát cégnél), titkár: Horovitz C. Gedő (az Aigner Lajos cégnél), altitkár: Stolp Ferenc (a Stolp K. O. cégnél), pénztárnok: Franke Pál (a Stolp K. O. cégnél). A rendelkezésünkre álló névsor a könyvárussegédnek születési helyét is feltünteti. Innen tudjuk, hogy az öt tisztségviselő közül ketten németországi születésűek. (Megjegyzésre érdemes, hogy az 1876-ban választott új vezetőség minden egyes tagja magyarországi születésű. Nem tudhatjuk, szándékosan-e, véletlenül-e.) A 36 rendes tag munkahelye egyébként 18 budapesti könyvkereskedés (a fővárosban ekkor 41 könyv-, mű- és zeneműkereskedés, továbbá 4 „tisztá profilú” antikvárium volt): Aigner Lajostól 6, a Lampel cégtől 5, Stolp könyvkereskedéséből 4 segéd, további 5 cégtől 2-2 és 9-től 1-1 segéd volt az egylet tagja. A 36 segéd közül egyébként 6 született külföldön: Morvaországban, Szászországban, Poroszországban, Mecklenburgban, Bajorországban és Thuringiában. Következésképpen a német könyvárus ifjak bevándorlása erre az

időre erőteljesen csökkent, helyüket pedig hazai, bár jórészt még mindig német, legalábbis német nevű, ill. származású könyvárusok foglalták el.

Az egyesület alapszabályait a belügyminisztérium 1874. április 14-én jóváhagyta, ezt követően nyomtatásban (magyar és német nyelvű bilingvis kiadásban) is megjelentették. Eszerint a *budapesti könyvkereskedő segédek „Csak szoroson” egyesületének célja: „a segédek közötti kartársias élet előmozdítása”*. Ezt a meglehetősen lakonikus megfogalmazást bővítette aztán két év múlva egy alapszabály-módosítás, emígyen folytatva az idézett mondatot: *„...és a könyvkereskedelem, de különösen a segédek érdekeinek képviselése”*. Aligha véletlen ez a kiegészítés, hiszen ezekben az években az egész országban, az önszegélyező, jótékonyági, sport- és kulturális egyesületek alapítását követően az *érdekképviselői* egyesületek alapítása került az előtérbe: a fővárosban az eddigi 13 effajta egyesület után 1871-től 1878-ig 56 érdekképviselői egyesületet alapítottak.

A könyvkereskedő-segédek egyesületük alapszabályainak megszövegezésénél figyelembe vették az általuk gyakorlatban is jól ismert német és osztrák testvérszervezetek alapszabályait („Krebs” Verein jünger Buchhändler, Berlin; Buchhandlungs-Gehilfenverein, Drezda; „Buchfink” Buchhandlungs-Gehilfen-Verein, Bécs), így aztán alapszabályaik szerint az egyesületnek tagja lehet minden Budapesten lakó könyv-, mű- és zeneműárussegéd; főnökök és vidéki kartársak csupán pártoló, esetleg tiszteletbeli tagnak vehetők fel. A tagdíj havi 60 krajcár. A befolyó tagdíjakból fedezik a nagyobb kiadásokkal járó mulatságok járulékait (!), továbbá segítyezik a beteg tagokat.

Különös figyelmet érdemel a módosított (1876. évi) alapszabály 15. paragrafusa, mely szerint az egyesület keretében magyar könyvészeti osztályt alakítanak, amelynek célja *„egy lehetőleg teljes jegyzék összeállítása azon könyvekről, melyek hazánkban magyar, német és latin nyelven megjelentek, valamint mindazokról, melyek külföldön vagy magyar nyelven jelentek meg, vagy Magyarország viszonyait tárgyalják”*. (Eszerint tehát egy szinte teljességre törekvő nemzeti bibliográfia összeállítására vállalkoztak!) Az alapszabály a továbbiakban nagyon részletesen foglalkozik a könyvészeti osztály munkájával, intézkedik arról, hogy a könyvészeti jegyzéket szabad használatra a magyar könyvkereskedelem rendelkezésére kell bocsátani; a beérkező kérdőcédulákra a választ a lehető leggyorsabban meg kell adni; hogy a jegyzéket az egyesület sem el nem adhatja, sem el nem ajándékozhatja, sőt arról is intézkedik, mi legyen a jegyzék sorsa, ha az egyesület feloszlik. A könyvészeti bizottság elnökévé *Makáry Gerőt*, a Rosenberg Testvérek (a későbbi Révai Testvérek) cég segédjét, „ezen eszme megpendítőjét” választották.

És egy érdekes dokumentum: Schwarz Károly, a Kilián-cég segédje, az egyesület ekkori jegyzője (fél év múlva már Sopronban az id. Wigand Károly által alapított könyvesbolt tulajdonosa) 1876. február 8-án kelt levelében beszámol egy lipcsei kollégájának a „Csak szoroson” egyesület eme átszervezéséről.

A „Csak szoroson” elnevezés a német „Nur fest” fordítása, egyszerre utal a szoros számlára történő eladás vagy vásárlás előnyeire, és arra, hogy az egyesületi összefogásnak is „csak szoroson” van értelme.

Már a módosított alapszabályok is megkapták a belügyminiszteri jóváhagyást és megjelentek nyomtatásban, amikor a főnökök is szervezkedésbe kezdtek. Igaz, érdekeiket most sem a segédek törekvései vagy azok egylete veszélyeztette, hiszen a „Csak szoroson” nem szakszervezeti jellegű, hanem a főnökökkel szoroson együttműködő, a főnökök által anyagilag-erkölcsileg támogatott egyesület volt. A főnököknek érdekeiket egészen más erővel szemben kellett védeniük.⁶

A könyvszakma a hetvenes években

A kiegyezés eredményeképpen kinevezett Andrássy-kormány legelső intézkedései között szerepel annak az 1848-as sajtótörvénynek életbeléptetése, amelyet a király még 1848. április 11-én szentesített (és amelyet a forradalmi baloldal annak idején igen élesen bírált: a sajtószabadságot nem éppen ilyennek képzeltek). Az Andrássy-kormány egy héttel hivatalba lépése után elkészített egy előterjesztést öt esküdtszéknek, mint „sajtóvétségi bíróságnak” felállításáról, majd rövidesen megjelent a belügy- és igazságügyminiszter együttes rendelete az 1848. évi XVIII. törvénycikk - némi módosítással való - hatályba lépéséről. E törvény utolsó négy paragrafusa, amelyet az alábbiakban teljes terjedelemben idézünk, a könyvkereskedelmet szabályozza: korlátozó intézkedésekkel ugyan, a könyvárusságot felszabadítja a feudális megkötöttségek alól. (Ráth Mórnak és Pfeifer Ferdinándnak annak idején még a legfőbb államigazgatási szerv, a Helytartóság engedélyezte, hogy könyvesboltot nyisson; Aigner Lajosnak már elegendő lesz, hogy e szándékát Pest sz. kir. város tanácsához bejelentse és az 50 forint engedély-díjat befizesse.)

Íme tehát az 1867. március 17-étől érvényes 1848-as sajtótörvény utolsó négy paragrafusa:

„42. § A könyvárusság semmi különös engedelemtől nem föltételeztetik, hanem azt, a kereskedőkre nézve fennálló törvényes szabályok megtartása mellett, mindenki gyakorolhatja.

43. § A könyvárusok mindazon elmeműveket, melyek elmarasztaló ítélet által nem sújtvák, szabadon árulhatják.

44. § Ki olyant árul, mellyben a nyomdatulajdonosnak neve, s laka kitéve nincs, a nála találtott példányok elkobzásán felül ötven forintig terjedhető büntetéssel fog büntettetni.

45. § Az úgynevezett házaló, vagy zugkönyvárulók, az illető hatóság rendőri felügyelése alá helyezettnek.”

A kiegyezést követő példátlanul nagyarányú gazdasági föllendülés a könyvszakmában talán az átlagosnál is nagyobb volt. Amikor aztán az 1872. évi VIII. törvénycikk (az ipartörvény) minden céhes (azaz grémiumos) kötöttséget föloldott, kimondván, hogy: „A magyar korona területén minden nagykorú, vagy nagykorúnak nyilvánított egyén nemre való tekintet nélkül ezen törvény korlátai közt bármilyen iparágat, ideértve kereskedést is, bárhol önállólólag is szabadon gyakorolhat”, a könyvkereskedelem hirtelen divatos szakmává lépett elő. Hiszen e törvény hatályba lépésétől kezdve, ahhoz, hogy valaki könyvkereskedő legyen, úgyszólván semmi akadály nem állott útjába. Nem volt többé szükség sem tanulóidőre, sem a segédi évek igazolására, sem meghatározott összeg meglétére; a könyvszakma megszűnt a szó igazi értelmében vett *szakma* lenni.

A zsilipet tehát végképpen felhúzták, és íme a következmény: amíg 1868-ban Magyarország (Erdélyt és Horvátországot is beleértve) 87 városában összesen 165 könyvárus működött, 1875-ben 104 helységben 243 a könyvkereskedő cégek száma. A pest-budai *szortimenterek* például az ipartörvény megjelenése előtti évben, azaz 1871-ben 18-an voltak, két év múlva, 1873-ra számuk több mint kétszeresre (!), 41-re emelkedett. (Az újdonsült „könyvkereskedők” zöme egyébként egy-két évnél hosszabb ideig nem maradt a pályán: az 1878-as szortimenter névsorból az 1873. évi 41 közül 16 hiányzik; a hiányzók többsége az ipartörvény óta nyitotta meg boltját.)

Annak pedig, hogy a könyvszakma ez idő tájt ennyire vonzó lett, nyilvánvaló oka a könnyű és gyors meggazdagodás reménye volt. És ez nem megalapozatlan vélekedés, hiszen az 1872/73-

ban működő 36 *pesti* könyvkereskedő (a pest-budai 41-es számban a budai 4 és az óbudai 1 is szerepel), továbbá a 4 mű- és zeneműkereskedő közül tizennyolcnak a nevével a 2890 nevet tartalmazó legtöbb adót fizetők névjegyzékén találkozhatunk. Íme a névsor, zárójelben a „helyezési sorrend”:

Vezetnek a háztulajdonosok: a dúsgazdag *ifjabb Treichlinger József* mű- és zeneműkereskedő (73.); az öreg Treichlinger 1865-ben házát és vagyonának nagyobb részét gyermekeinek ajándékozta ugyan, de még maradt annyi, hogy ő maga is szerepeljen a névsorban (1832). Tehát az ifjú Treichlingert a *Conci-örökösök* (ugyancsak mű- és zeneműkereskedők) követik (102.), majd *Lauffer Vilmos* (143.), *Heckenast Gusztáv* (291.), *Grinzweil Norbert* a Rózsavölgyi és társa cég tulajdonosa (384.), *Martin Ármin* (441.), az *Eggenberger-örökösök* (472.) és *Lampel Róbert* (740).

Nincsen ugyan háza, de jövedelmi és kereseti adója alapján előkelő helyen áll a listán *Petrik Géza* (816.), aki miután Osterlamm 1869. január 1-én az Athenaeum ügyvezető-igazgatói posztját elfoglalta, az ő boltját vette át. Nem messze marad el tőle egykori főnöke *Ráth Mór* (1066.), őt követi a Lauffer Testvérek cég jelenlegi tulajdonosa *Bickel Gusztáv* (1162.), és a Hartleben szortimenter-cég tulajdonosai (*Röbel és Starke*) (1381.), majd a középmezőnytől kissé leszakadva ugyan, de még mindig előkelő helyen, azaz a legtöbb adót fizetők sorában: *Stolp Károly Oszkár* (2265.), *Pfeifer Ferdinánd* (2458.), *Mandl Sándor* (2762.), *Kilián Frigyes* (2772.), *Fekete Bernát* (2791.) és *Tietz Tódor* (2822.).

A nyomdász-kiadók úgyszólván kivétel nélkül itt vannak: „listavezetőként” ideszámítjuk *Emich Gusztávot* - az öreg már nem él, ez az ifjabb, néhány év múlva az Athenaeum igazgatója lesz, aki a 4188 forint 95 krajcár adójával a szakmában az abszolút első (60.), őt követi *Posner Károly Lajos* (431.), *Deutsch Mór*, a Deutsch-féle műintézet tulajdonosa (447.), *Bucsánszky Alajos* (998.), *Kohr és Wein* (1069.), *Bartalits Imre* (1597.) és *Légrády Károly* (2067.). Összehasonlításképpen: a névjegyzéken szerepel *Ybl Miklós* építész (659.), *Jókai Mór* író (809.), *Deák Ferenc* országgyűlési képviselő (1411.).

Talán nem érdektelen, ha megjegyezzük: az 1873-ban kibontakozott gazdasági válság nyomán (amelynek hullámai a jelek szerint már 1872-re ideérkeztek) a felsorolt könyvkereskedő cégek közül öten (Bickel, Fekete, Mandl, Tietz és a Röbel és Starke cég) teljesen eltűnnek, Petrik és Stolp még egy ideig működik (bár nem mint kiadó-könyvárusok, hanem főképpen mint antikváriusok), aztán ők is föladják. Pedig Petrik, Stolp, Bickel és a Hartleben-cég tulajdonosai szakképzett és jól képzett könyvkereskedők, még csak azt sem mondhatjuk tehát, hogy dilettantizmusuk juttatta tönkre őket.

Petrik Géza kereken negyven esztendővel ezt követően leírja bukásának történetét. Nem érdektelen, ha ez emlékeit ideidézzük, annál is inkább, mivel bepillantást engednek e kor gazdasági életének rejtelseibe is.

A szomorú történet azzal kezdődött, hogy Petrik 1872. augusztus 12-én elutazott apósához. Bár tudta, hogy Röbel és Starke és Bickel Gusztáv gyengén állanak, nem gondolta, hogy ellenük éppen ezen a napon mondják ki a csődöt. Petrikre nézve ennek azért volt súlyos következménye, mert két váltójukon szerepelt jóállóként az aláírása: „*több ízben adtam nekik girót kisebb összeg erejéig*” - írja, különösen Bickelnek, aki egykor főnöke, majd igen jó barátja volt. Ha előre tud e csödékről, e két váltót előre beváltotta volna. De nem így történt.

Augusztus 28-án hazaérkezve értesült csak az eseményekről s arról, hogy elutazását *szökésnek* minősítették. Gyorsan el kellett oszlatni tehát a kiadók bizalmatlanságát úgy, hogy e két váltót, amelyek egyébként mégcsak esedékesek sem voltak, beváltotta. De már várta őt legnagyobb hitelezőjének, egy külföldi cégnek a megbízottja, akivel megállapodtak abban, hogy a céggel

szemben fennálló adósságát, 13 ezer forintot, két részletben (szeptemberben és októberben) törleszti.

E megállapodásnak is eleget tett, ám anyagi helyzete ekkor már annyira megrendült, hogy egy hirtelen esedékessé vált 3 ezer forintos bankváltó beváltására már nem volt fedezet. A hirtelen esedékesség pedig azért következett be, mivel az eredetileg öt részletben törlesztendő váltó egyik keze, Osterlamm Károly (az Athenaeum ügyvezető igazgatója) a halálán volt, a másik kezes pedig visszalépett. Emellett Petrik 2 ezer forinttal fedezeti váltóra a Heckenast-cégnek is tartozott, és hiába kérte Heckenast cégtársát, Jurany Vilmost (egy év múlva ő a Franklin Társulat vezérigazgatója), hogy adjon 8-10 napos haladékot. És amikor Jurany azzal fenyegetőzött, hogy ha nem váltja be a váltót, végrehajtást kér ellene, Petrik elhatározta, hogy csődöt jelent.

Mindenekelőtt értesítette azokat a kiadókat, akikről bizományi készlet volt a raktárán, hogy könyveiket a csődtömeggondnokság jóváhagyásával rövidesen visszaküldi, s ha lehetőséget kap a kibontakozásra, javaslatot tesz adósságai törlesztésére. E levelére a nagyobb kiadók igen előzékenyen válaszoltak: elfogadták a több esztendőre vonatkozó ajánlatot. *„Azoknál a kiadónál, akik bejelentették követeléseiket a csődtömegnél, igyekeztem valamit lealkudni a saldóból a nekem okozott költségek fejében, a többieknek azonban, akik megbíztak bennem, kifizettem a teljes összeget.”*

Ez azt jelenti, hogy miután a cégbíróság kimondta a csőd megszűnését, megkezdte követeléseinek behajtását és készletei folyamatos értékesítését. Új készletek beszerzésére már nem volt szükség nagyobb összegekre, mivel ettől kezdődően főképpen antikvár könyveket vásárolt.

Hat esztendeig tartott ez. Adósságainak összege, amelyet a csődeljárás költségei jócskán megemeltek, ekkorra már leapadt ugyan, de leapadtak a követelések és az árukészletek is. A maradék árukészletét ekkor eladta egy papírügynöknek, ő maga pedig állást vállalt, mégpedig olyat, amely mellett folytathatta az akkor már megkezdett bibliográfusi tevékenységét.

Ettől kezdve húsz éven át, 1898-ig, keresetének egy részét a még mindig fennálló adósságok törlesztésére fordította. Ötvenhárom esztendő, amikor a 27 éves korában keletkezett adósságaitól teljesen megszabadul. Minden adósságát kifizette, mert - ahogy írja - emelt fővel akart járni az emberek között.

Ez a magatartás kivételnek számított, hiszen a csődtörvény lehetőséget adott az adósokkal 30-40-50 százalékos „kiegyezésre”. Egyébként Röbel és Starke, valamint Bickel mindent faképnél is hagytak, azaz Petrik szavaival adósságaik kifizetését a csődtömeggondnokra és a jó öreg istenre hagyták.

*

De kanyarodjunk vissza az adófizetői névjegyzékhez és most csupán a főváros 1200 legtöbb adót fizetőjére figyeljünk (ennyiből választották a fővárosi törvényhatósági tagok felét): azt látjuk, hogy közülük 1873-ban még tizenegy volt könyv-, illetve mű- és zeneműkereskedő, a hat évvel későbbi 1879. évi legtöbb adót fizetők között Treichlinger József ott van ugyan, ő azonban időközben zeneműboltját eladta Rózsavölgyieknek, tehát a szakmához már semmi sem köti. Így hát a névsorban egyetlen könyvkereskedőt sem találunk.

Annál előkelőbb helyet foglalnak el a nyomdászok: *Emich Gusztáv* (59.), *Posner Károly Lajos* (62.), *Deutsch Mór* (312.), *Hornyánszky Viktor* (666.), *Falk Zsigmond* a Pesti Könyvnyomda rt. vezérigazgatója (673.) és *Légrády Károly* (869.). Igaz, könyvkiadással is foglalkoznak, hiszen az Athenaeumnál 1877-ben megjelent 39 könyv, a Légrády Testvéreknél 15, Posnernál 3, a Pesti Könyvnyomda rt.-nál 2 könyv, amiből nyilvánvaló lesz: nem a könyvkiadás tette őket

virilistává. Ami végül is azt jelenti: nyomda, pontosabban nagynyomda tulajdonosának lenni jó üzlet, könyvkereskedőnek lenni kevésbé az.

(Félreértések elkerülése végett: az adóbevallások hitelessége jogosan támaszthat kételyt bennünk, azonban összehasonlításra és a reális vagyoni viszony érzékeltetésére az adófizetői névsor alkalmas.)

*

De nem csupán a nagynyomdák tulajdonosai gazdagodnak, jó üzlet a ponyvairadalommal való foglalkozás is.

Sártory, Bartalits, Mehner, aztán a kiadványai terjesztését kitűnően megszervező Bucsánszky Alajos, majd 1876-tól utóda, Rózsa Kálmán és neje (szül. Bucsánszky Gizella), továbbá Dobrowsky és Franke ügyesen használták ki azt a tényt, hogy a nagykiadók a legszegényebb, a legalacsonyabb műveltségi szintű, de már olvasni kezdő rétegekre alig gondoltak. A *Munkás Heti Krónika* óvja olvasóit a „Bucsánszky féle rongy-irodalomtól”, de György Aladár már föl ismeri, hogy a feladat: írónk tanuljanak meg úgy írni, hogy azt a pórnép is megértse, és tanácsolja egyrészt, hogy igazi irodalmat ponyvaköntösben jelentessenek meg, másrészt, hogy ezeket ponyva útján is terjesszék olyan emberek segítségével, „kik a ponyvairadalom terjesztőinek szokása szerint a könyvnek tartalmát s képeit a nép előtt nyilvánosan megmagyarázzák”.

*

1874-ben, mint jeleztük, meghal Lampel Róbert, a pesti könyvárusok grémiumának utolsó előljárója. Az ipartörvény megjelenése óta a grémiumok funkciója amúgy sem a régi: ez az az időszak, amikor a céhek ipartestületekké, a grémiumok szakmai-társadalmi egyletekké alakulnak át. Lampel halálával azonban maga a folyamat szakad meg, a pesti könyvárusokat semmiféle szakmai szervezet nem fogja többé össze. Annyira nem, hogy személyes kapcsolat is alig van már köztük, a legtöbbjüket még a régiek is csak hírből ismerik.

Valamiféle szakmai szervezet persze, főképpen azoknak hiányzik, akik a szakma rangját és becsületét féltékenyen őrzik. Hiszen a szigorú szabályokat, a megkötöttségeket szinte egyik napról a másikra váltotta föl az „iparszabadság”, jó néhányan nyitottak könyvesboltot olyanok, akik nemcsak hogy a könyvkereskedelem elemi fogalmait, a kialakult szokásokat nem ismerik, de a legelemibb műveltségnek is híján vannak. Igaz, a kolportőröknek, akik ugyancsak ekkor jelennek meg legálisan (az eddigi rendelkezések tiltották a könyvekkel való házalást), a folytatásos regények, a ponyvafüzetek eladásához nincs is szükségük szakértelemre (és műveltségre).

A kíméletlen verseny persze nem csupán a „régiek” és „újak” között dúlt, hanem a „régiek” vagy akár az „újak” sáncain belül is, de mint versenytársak ott voltak a bécsi és németországi könyvkereskedők is, akik a német vagy német könyvet is vásárló magyarországi könyvbarátokat elárasztották körleveleikkel, leszállított áru könyveket kínáló könyvjegyzékeikkel. Könyvkereskedőink méltán apelláltak „a magyar nemzet hazafiságához, mely belátandja azt, hogy mi, kik itt vérünk verejtékében keressük kenyerünket és fizetjük az ország közös adóját, jogosan elvárhatjuk saját nemzetüinktől, hogy pénzával ne a külföldet segítse és támogassa”.

Azok a csődök, fizetéseképtelenségek, bukások, amelyekről beszámoltunk és amelyek igen érzékeny *anyagi* veszteséget jelentettek e cégek bel- és külföldi partnereinek, *erkölcsi* válságot is előidéztek: állandósultak a súrlódások, a vádaskodások, sőt gyanúsítások; a kölcsönös bizalom légkörét a kölcsönös bizalmatlanság váltotta föl. Ez volt a helyzet az egész könyvszakmában, függetlenül attól, hogy az egyes könyvkereskedők mennyire tartották feladatuknak - vagy mennyire nem tartották annak - a magyar könyvek népszerűsítését.

Szana Tamás *Figyelője* mégis így differenciál: az, hogy a könyvkereskedők (kevés kivétellel) a német szellem, a német kultúra hívei, abban is megnyilvánul - írja a lap -, hogy a német könyvek terjesztése körül teljes közöttük az egyetértés. Amikor azonban a magyar könyvek terjesztése lenne a feladat, nemcsak hogy nem segítik elő egymás kiadványainak a sikerét, de igyekeznek azt megakadályozni: nem teszik ki ezeket a kirakatba, nem küldik el megtekintésre vevőikhez, a leszámolásakor (a bizományi készletek elszámolásakor) a teljes mennyiséget visszaküldik. Pedig ezzel nemcsak a könyvtárosok károsodnak, hanem mindenekfelett a magyar irodalom. „Így töri meg az érdek a közügyet, szegi szárnyát a nemzeti művelődésnek.”

Mint cseppben a tenger tükröződik a szakma állapota az *Irodalmi Értesítő* című könyvkereskedelmi bibliográfiai havi szaklap sorsában. Ezt Kókai Lajos könyvtáros adta ki (szerkesztette Márki Sándor, a későbbi jeles történész, ekkor még bölcsészhallgató). Első száma 1874. január 1-én látott napvilágot. A lap nem csupán a megjelent könyvek bibliográfiai adatait, hanem recenziókat, továbbá a könyvtárosokat és irodalombarátokat érdeklő egyéb cikkeket, híreket is közölt.

Hogy a lap ráfizetés nélkül, folyamatosan kiadható legyen, ehhez a 150-200 előfizető nagyon kevés volt, úgyhogy a lap 1875. december 1-i számával a szerkesztő elbúcsúzott olvasóitól. Röviden elemezve a kudarc okait, ezt írja: „Legnagyobb hiányunk talán mégis az volt, hogy e lapocská MAGYARUL s így a MAGYAR könyvkereskedők nagy részénél nem divatos nyelven volt írva; pedig, megvalljuk, egy gyöngye pillanatban mi e könyvkereskedők ÉRDEKÉBEN alapítottuk azt és rájuk számítottunk leginkább.” (A kiemelések az eredetiben.)

Attól azonban, hogy a pesti könyvkereskedők zöme még mindig német, és hogy a könyvkereskedelem nyelve is az, még kialakulhatott volna köztük olyan viszony, amely annak fölismerésén alapszik, hogy a közös érdek megóvása kinek-kinek az egyéni érdekét is a legjobban szolgálja. Az például, hogy a könyv bolti árából 10 százalék engedményt úgyszólván mindenki kapott vagy kaphatott, általános gyakorlat volt. Pedig ez rombolta a szakma tekintélyét, jó hírét, hitelét, nem is beszélve arról, hogy az engedmény a bruttó árresnek csaknem a felét kitette. (Persze az árengedményt a kiadó-könyvkereskedők gond nélkül megadhatták, hiszen a vevőnek adott árengedmény a szokásos szortimenter rabat felénél is kevesebb volt.) A harc tehát az erősebbek és a gyöngébbek, a jómódúak és az anyagilag kevésbé tehetősek között egyre élesebb formákat öltött, olyan körülmények között, amikor az Athenaeum, a Franklin Társulat és a katolikus klérus 1848-ban alapított kiadója, a Szent István Társulat (főtevékenysége a katolikus iskolák tankönyvekkel való ellátása: 1873-ban 517 ezer példány tankönyvet adott ki) még a legerősebbek fölött is elérhetetlen magasságban trónol.

Habár a több mint 1 millió forintos vagyonnal rendelkező Franklin Társulat is panaszodik: „... a leírások [a veszteségek elkönyvelése V. S.] a tiszta nyereséget ez idén is jelentékenyen apasztották és a kiadói üzletben megjelent nagyobb irodalmi művek kelendősége még ma sem érte el ama fokot, mely a jogos várakozásnak megfelelő lehetne. Ama legyőzhetetlennek látszó kedvetlenség, mellyel úgynevezett magasabb és vagyonosabb társadalmi osztályok a könyvvásárlás iránt viseltetnek, még nagyban fönnáll - és e téren még mindig csak a kevésbé tehető osztályokban, mint lelkészek, tanítók, gazdatisztek stb. köreiben találja a vállalat egyedüli fogyasztóit.”⁷

Törekvések az egyesület létrehozására

Mindezek ellenére a kiegyezés óta nyomon követhető a könyvszakmának az a törekvése, hogy egyesületbe tömörüljön. 1868-ban pl. az egyik pesti cég utazója a vidéki városokat járja, hogy könyvekre és zeneművekre *rendkívüli árengedménnyel* vegyen föl megrendeléseket. Fränkel Bernát miskolci könyvkereskedő (mint említettük, a később patinássá váló Ferenczi Bernát cég megalapítója) emiatt levélben fordul a bécsi szaklaphoz; szerinte az effajta kilengéseket egy *Magyar Vidéki Szortimenterek Egyesületének* létrehozása tudná végérvényesen megakadályozni. Fel is szólítja kartársait, hogy az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*hez juttassák el belépési nyilatkozatukat. Csupán két cég, a szegedi Traub Bernát és a trencsényi Mössner János helyeslő reagálásáról tudunk, ám az akció további nyom nélkül ért véget.

1870-ben ismét a bécsi szaklapban olvasható egy, a magyarországi kollégákhoz címzett, „Több magyar vidéki könyvkereskedő” aláírású felhívás azzal kapcsolatban, hogy Ráth Mór a tankönyvforgalmazást illetően a m. kir. kultuszminisztérium monopolhelyezethez juttatta. Ez ugyan félreértésnek bizonyul (a minisztérium csupán a tankönyvekre vonatkozó hivatalos hirdetéseiben említette Ráth Mór könyvkereskedését, mint ahol a tankönyvek beszerezhetők), a szakma reagálása azonban ismét a korábbihoz hasonló: a más országokban már működő szakmai egyletek mintájára *meg kellene alapítani a magyar könyvkereskedők egyletét*. Még-hozzá nem is elsősorban a Ráth Mór részéről jövő esetleges veszély miatt, hanem mert a „szabadelvű” magyar törvények (a kiegyezéssel hatályba lépett, általunk már idézett 1848-as sajtótörvény rendelkezéseiről van szó) lehetővé teszik, hogy a képzetlen könyvárusok gombaként nőjenek ki a földből. „*Ilyen körülmények között - írja a bécsi szaklap magyarországi levelezője (1870/18.) - rendkívül sürgőssé vált, hogy a kolléga urak rászánják magukat, hogy találkozzanak és megválasszák azt az ideiglenes bizottságot, amely kézbeveszi ezt az ügyet és elkészíti a programot. [...] Olyan kísérletről van szó, amely akkor is eredményhez vezethet, ha egészében meg is bukik.*”

A kezdeményezés azonban elalszik, pontosabban: hat év szünet következik.

Az 1876. január 1-én hatályba lépő kereskedelmi törvény (1875: XXXVII. tc.) a különböző kereskedelmi ügyletek sorában a *kiadói ügyleteket* szabályozza, a lényegét tekintve az eddigi szakmai szokásokat kodifikálja. (Hogy ez mennyire időállónak bizonyult, jelzi, hogy - némi módosításokkal ugyan - 94 éven át jogforrás maradt: a szerzői jogról szóló, 1969. évi III. törvény, illetve a kiadói szerződések feltételeiről és a szerzői díjakról szóló 1/1970. évi művelődésügyi miniszteri rendelet váltotta föl végérvényesen.)

Bizonyára e törvényes rendelkezés is ösztönzést adott a szakma legjobbjainak ahhoz, hogy igyekezzenek a saját házuk táján rendet teremteni. Ezt jelzi az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* 1876. január 29-i és március 18-i számában közzétett, a magyar könyvszakma helyzetét föltáró írás (az -r- szignó mögött Aigner Lajos sejthető), keservesen állapítva meg, hogy: „*Ebben a terv, cél és közösségi érzés nélküli szakmában mindenki saját egyéni céljait követi és e célok nem terjednek túl azon, mint amit a könyvkereskedő urak homályos szemüvegükön át látnak.*” És megfogalmazza a megoldást: „*Ha a visszásságokat meg akarjuk szüntetni, akkor a jóhiszeműeknek, azoknak, akiknek szakmánk gyarapodása és saját jólétük valamennyire is számít, találkozniuk kell és meg kell tanácskozniuk, mi a teendő egy magyar könyvkereskedő egylet alapításához.*”

Mintául - ez természetes - a német könyvkereskedelem szervezetét ajánlja, amelynek köszönhető, hogy a német könyvkereskedelem a legfontosabb nemzetgazdasági tényezők közé számít,

és hogy a nemzeti kultúra felvirágzására olyan jelentős befolyást gyakorol. „*A szakma érdekeinek képviselője, a magyar könyvkereskedelem méltóságának megőrzése befelé és kifelé, fölfelé és lefelé*”: ebben sommázza a cikkíró a tennivalókat, s a következtetés így hangzik: „*Alakítsunk magyar könyvkereskedő egyletet!*”

A lap szerkesztősége hamarosan jelzi, hogy e cikkekre számos egyetértő levelet kapott, melyek közül a K. A. szignójú könyvkereskedő (valószínű König Alajos, Budapest) levelét közli is. K. A. tudatja a szerkesztőséggel, hogy a cikk nézeteit sok kolléga osztja, és határozottan kívánják a magyar könyvkereskedő egylet létrehozását már 20-30 tag jelentkezése esetén is.

És a célok között volt még valami, amit az egykorú dokumentumok éppen csak említenek, de az alapítók néhány év múlva, főképpen az egyleti közgyűléseken nyomatékkal hangoztatnak: ez pedig elszakadás az osztrák egyesülettől, önálló és *magyar* könyvkereskedő egylet létrehozása.

Pedig, amennyire ez a Verein közgyűléseinek jegyzőkönyveiből és folyóiratának közleményeiből megállapítható, a Verein egyáltalán nem alkalmazott hátrányos megkülönböztetést magyarországi tagjaival szemben. A közgyűléseken a szakma *általános* gondjairól volt szó: a jelek szerint az osztrák, a cseh, a morva vagy a galíciai könyvkereskedelem gondjai sem voltak kisebbek a magyarokénál. Az elszakadási törekvések fő oka, ahogyan ez az alapító közgyűlésen egy mondat erejéig meg is fogalmazódik majd: nemzeti nyelvünk és önálló kormányunk van, legyen önálló könyvkereskedő egyletünk is.

1876-ot írunk tehát, amikor Aigner elkezd az aktív szervezést. Legkézenfekvőbb megoldásnak a pesti könyvkereskedők grémiumának föltámasztása tűnik, korszerűsítve persze: hamarosan el is készíti az új alapszabály-tervezetet. Csakhogy a kollégák nagyobb része ekkor még úgy érezte, hogy az önkéntes kollektív rendszabályok túlságosan megkötik a kezüket. A széthúzó erők erősebbnek bizonyultak, annyira, hogy a részvevők hiánya miatt még az alakuló ülést sem lehetett megtartani.

A folytatás két év múlva következett. Ez idő alatt a szakma helyzete semmivel sem javult, viszont Aignernek és néhány társának egyre több könyvkereskedővel sikerült megértetnie, hogy az egyesület létrehozása egy egész sor probléma megoldásának egyetlen feltétele.

1878 közepére érett meg a helyzet annyira, hogy 15 fővárosi könyvkereskedő létrehozott egy előkészítő bizottságot - elnökéül megválasztva Aigner Lajost, titkárául pedig Tettey Nándort és Zilahy Sámuel - azzal a feladattal, hogy az új helyzetnek megfelelően dolgozza át az 1876-ban Aigner által készített alapszabály-tervezetet; megtárgyalták továbbá az árendedmények kérdésében tanúsítandó egységes álláspont tervezetét (ekörül folyt a legszenvedélyesebb vita), sőt máris megállapodtak abban, hogy az Egyetemi Nyomda monopolisztikus intézkedései ellen beadvánnyal fordulnak a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A beadványt a 15 könyvkereskedő aláírásával - az egylet még meg sem alakult - augusztus 10-én be is nyújtották.

Eközben az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* hasábjain folyt az egyesület alapításának - hogy úgy mondjuk -, ideológiai előkészítése. Megjelent a lapban a *Hogyan lendítsük föl a magyar könyvkereskedelmet?* című írás (jún. 8.), amelynek szerzőjét - ahogy ezt bevezetőjében közli - évek óta foglalkoztatja a gondolat: „*Csak egy tekintélyes vezető testület hiányával magyarázható, hogy a magyar könyvkereskedelemben gyom burjánzik, hogy néhány év óta kétes vállalatok vethették meg lábukat, hogy olyanok nyithatnak üzletet, akik a könyvkereskedelem elemi fogalmaival sincsenek tisztában, hadilábon állnak a helyesírással és egyáltalán az írás tudományával, hogy a legdurvábban megsértik a kiadók jogait, s így még az is megtörténhet, hogy hamis néven nyitnak könyvesboltot...*”

Már két hét múlva olvasható egy reflexió a fenti cikkekre (jún. 22.), négy tényezőben jelölve meg a könyvkereskedelmet aláásó bajokat. 1) A törvény felhívította a *koncessziót*, következésképpen minden szatócs és mesterember belekontárkodhat a könyvkereskedelembé. 2) A „parvenü-cégeken” kívül sok levitézlett, minden más pályán csődöt mondott vagy foglalkozás nélküli, az emberiség rovására vegetáló egyén fölcsapott *kolportőrnek*. 3) A *kiadók* pedig mindkét kategóriát ellátják könyvekkel, igaz, csak készpénzfizetés ellenében, arra azonban nincsenek tekintettel, hogy az adott helységekben ott vannak a könyvkereskedők, a tőlük bizományba átvett könyvekkel. 4) Hibásak maguk a *könyvkereskedők* is, akik szerény hasznukat csökkentve árendeménnyel kényeztetik el vevőiket, attól a téves elképzeléstől vezettetve, hogy ezáltal újabb és újabb vevőket nyernek. Csakhogy a vevőkör mégsem nő, hiszen a kolléga hasonlóképpen kénytelen manőverezni, önmagát megrövidítve kénytelen túllícitálni a másikat.

Ismét két hét múlva (júl. 6.) a következő írás (címe: *A magyar könyvkereskedelem fejlesztésének kérdéséhez*) szerzője ugyancsak közli, hogy e témával kapcsolatos javaslatai már régóta fiókjában hevernek. „*A kedvezőtlen viszonyok, a zavarosság, amely a kedves magyar könyvkereskedelem házában uralkodik, az a látszólagos vagy valóságos közömbösség, amely minden javító szándékot semmibe vesz...*” - ezek okozták, hogy e javaslatokat mind ez ideig por lepte.

E cikk megérdemli, hogy alaposabban bemutassuk:

A könyvkereskedelem jelenlegi fő feladata - írja a szerző - megakadályozni, hogy odáig süllyedjen, ahová egyes vidéki városokban máris süllyedt: a könyvkereskedő *szatócs*, aki tojás és sajt mellett immár „könyvárut” is tart; lehet is nála mindent kapni, kivéve irodalmi tanácsot...

A jobblétre szenderült grémium feltámasztásával - a cikkíró meggyőződése szerint - csak életképtelen torzszülött jönne világra, akit az első vihar nyomtalanul elsöpörne.

A cikk világosan kifejti: a magyar vidéki könyvkereskedelem mindenekelőtt a magyar irodalom termékeire van utalva, és sem a német, sem az osztrák könyvkereskedelem nem fontos számára, föltéve, ha a pesti könyvpiaccal jó a kapcsolata. Így hát a főváros és vidék önmagában alkot egészet, és természetes fejlemény lenne, ha e kapcsolatok szilárd testületté szerveződnenek. „*Ezért gondoljuk, hogy szükséges is, legfőbb ideje is megalapítani a Magyar Könyvkereskedők Egyletét, amelynek természetesen ne csak pesti cégek lehessenek tagjai, hanem mindazok, akik számára a könyvvel való foglalkozás a megélhetésük forrása.*”

Megfogalmazza az egyesület feladatait is:

1. Ellenőrizze, hogy olyanok ne foglalkozhassanak könyvkereskedelemmel, akiknek ez nem foglalkozásuk. 2. Gondoskodjék arról, hogy a szakmai szokásokat minden tag megtartsa. 3. A tagdíjakból megfelelő összegű bevételre tegyen szert, hogy abból lehetővé váljék a magyar bibliográfiának nem csupán a folyamatos vezetése, hanem a múlt anyagának feldolgozásával annak teljessé tétele, és az is, hogy ehhez - kinyomtatva - minden tag hozzájuthasson. Úgy látszik - írja -, hogy ehhez a „Csak szorosan” egylet sem nem elég erős, sem nem eléggé megbízható. 4. Az egylet hívjon életre egy megrendelő irodát, hogy az a vidéki könyvkereskedők megrendeléseit központilag intézze, és amelynek feladata legyen hetenként összegyűjteni és továbbítani a külföldre irányuló remittenda-csomagokat. 5. E megrendelő iroda feladata lehetne még egy központi (nagybani) szortiment felállítása, amely lehetővé tenné a vidéki könyvkereskedők és a külföld közötti, immár bizonytalanná vált kapcsolatok teljes fölszámolását (esetleg a Pest és a külföld közöttit is), hiszen a Lipcse-Budapest fuvarát amúgy is a kiadó fedezi. A lipcsei és bécsi beszerzési költségek összegéből, figyelembe véve a mintegy 500 bizományi számla vezetésével járó fáradságot is - a cikkíró szerint -, a nagybani szortiment fenntartási költségei minden bizonnyal fedezhetők.

(A megrendelő irodával a javaslattevő azt a rengeteg adminisztrációt és hibalehetőséget szerette volna megszüntetni, amely a lipcsei és bécsi bizományosokkal való kapcsolatból származott, illetve - belföldi vonatkozásban - annak volt a következménye, hogy könyvkereskedőink tekintélyes része egyben kiadó is volt. A javasolt szervezet - a lényegét illetően - a mai KÖNYVÉRT és részben a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat funkcióit tartalmazza.)

A cikkíró módszertani-gyakorlati javaslatokat is tesz: a könyvkereskedő egyesület megalapítását a magyar könyvkereskedők gyűlésének kell megelőznie, ezt pedig a fővárosi cégek egy bizottságának, amelynek feladata: megtanácskozni a módokat és a könyvkereskedők elé terjesztendő javaslatokat. „*Vajon találtnak-e emberek, akik elég törekvők ahhoz, hogy legyőzzék a kezdet nehézségeit? Vederemo!*” - írja.

Mindezek a cikkek - sajnos, névaláírás nélkül, a jún. 22-i (K.), a júl. 6-i (H.) szignóval - jelentek meg. Ez utóbbiból következtetve, vidéki könyvkereskedőről lévén szó, mint szerző *Hügel Ottó* nagyváradai vagy *Haymann Károly* kassai könyvkereskedő jöhet számításba.

Újabb két hét múlva (júl. 27.) a Correspondenz „*Budapestről kaptuk a következő levelet*” bevezetővel közli az előkészítő bizottság július 23-án kelt tájékoztatóját eddigi munkájukról, vagyis arról, hogy már nem elégszenek meg a budapesti grémium létrehozásával, hanem a cél az egész magyar könyvkereskedelmet átfogó országos szervezet megalapítása. Közlik az alakuló közgyűlés kitűzött időpontját (augusztus 21.), azzal, hogy az alapszabály-tervezetet és a meghívókat minden könyvkereskedőnek a napokban meg fogják küldeni.

A tájékoztató külön ecseteli, hogy az egyesület alapításából milyen előnyök származnak a vidéki könyvkereskedő számára. A vevőknek adott árengedmény kérdésében létrejött megállapodáson kívül lépéseket terveznek annak érdekében, hogy a tankönyvfronton észlelt visszaesések megszűnjenek.

Az újabb két hét múlva (aug. 10.) napvilágot látott agitációs cikk (immár az utolsó) *Rosenberg Sámuel* könyvkereskedő írása, címe: *Az első magyar könyvkereskedői közgyűlés ügyében*. A cikk mintegy a vidéki könyvkereskedők képviseletében figyelmezteti a fővárosi kollégáit: rajtuk múlik a vidékiek megnyerése, föltéve, hogy változtatnak azon a fölényes hangon, amelyet a vidéki cégekkel szemben használnak és felhagynak az előkelősködéssel. Befejezésül pedig, kifejezésre juttatva azt a reményét, hogy az augusztus 21-re kitűzött közgyűlésen a vidéki kolléga urak is teljes számban megjelennek, ezt írja: „*Az eddigieknél csupán valamivel is nagyobb rend és egyetértés sokkal hasznosabb minden céltalan panaszkodásnál és bizalmatlanságnál.*”

Az osztrák egyesület lapja tehát készségesen közölte a magyar egyesület megszületése körül bábáskodók írásait. Annak pedig, hogy nem vették észre a szeparatista törekvéseket, az lehetett az oka, hogy föltételezték: a magyar egyesület azokhoz hasonló szervezet lesz, amelyek Németország tucatnyi körzetében és városában működnek, és amelyek a lipcsei Börsenvereint tekintik központjuknak. Minden bizonnyal úgy vélték, hogy az effajta központ rangjára a Monarchiában a bécsi egyesület emelkedik. (Erre, mint ismeretes, sohasem került sor.) Ezzel összefüggésben hadd említsük meg: a bécsi Verein 1873. évi közgyűlésén *Valentin Károly* pécsi könyvkereskedő (Poroszországból bevándorolt könyvárus; 1857-ben nyitotta meg könyvesboltját Pécsen; magyarul haláláig nem tanult meg) javasolta, hogy mivel az egyesület tagjainak többsége a magyar korona országaihoz tartozik (ez az állítása nem felelt meg a valóságnak: a Verein 279 tagja közül ekkor csupán 51 volt magyarországi), jogos az a kívánság, hogy az egyesület nevét Oesterreichisch-ungarischer Buchändler Vereinre változtassák. A javaslatot kellő támogatás hiányában - a közgyűlésen részt vevő 33 tag közül csupán 3 volt magyarországi - Valentin Károly visszavonta. A névváltoztatásra csak tizenöt év múlva, 1888-ban került sor, ám ez tartalmi változtatást ekkor sem jelentett.⁸

Akik a Magyar Könyvkereskedők Egyletét alapították

Eljutottunk az egyesület alapításának küszöbéig. Mielőtt azonban teljes részletességgel beszámolunk az alapító közgyűlés lefolyásáról, ismerkedjünk meg közelebbről azokkal, akik az egyesület létrehozásában a legaktívabban működtek közre.

Aigner Lajos

Az „egyesületi eszme” elindítója (a lexikonok Abafi-Aigner Lajos néven tartják nyilván, az Abafi az írói-szerkesztői álneve) 1840-ben egy kis Torontál megyei németlakta községben született, apja a község jegyzője volt. Tízéves, amikor a család Temesvárra költözik, itt kereskedelmi iskolába íratják be. Tizennégy esztendősen az egyik temesvári könyvárushoz gyakornoknak szegődik, közben a gimnáziumban latint tanul. Az ifjú segéd 1858-ban Pozsonyban Schwaiger József könyvárushoz lép be, és tulajdonképpen itt, Pozsonyban tanul meg magyarul. Két év múlva Pesten, Pfeifer Ferdinándnál kap állást. Pozsonyban Petőfit fordít németre, Pfeifernél belekezd a XIX. századi magyar könyvtermés bibliográfiai feldolgozásába. Aztán három és fél évi németországi út következik: Köln és Stuttgart neves könyvárusainál dolgozik. A munkaidő itt is - akár Pesten - napi tizenkét óra (ha a munka megkívánja, tizennégy-tizenöt, vasárnap „csupán” félnapos a munkaidő), és ezt azért említjük, mivel így válik érzékelhetővé, mit jelenthetett részt venni *A ballada elmélete* című tanulmánnyal a Kisfaludy Társaság pályázatán (a pályamű dicséretet kapott) és folytatni a bibliográfiai adatgyűjtést és -feldolgozást. Még 1862-ben kéri a Tudományos Akadémiát, hogy segítse megjelenni az 1800-tól 1860-ig terjedő időszak magyarországi könyvészetét, amelynek összeállításán még dolgozik. A javaslatot Toldy Ferenc referálása alapján elvetik.

1866-ban Ráth Mór hívására Stuttgartból hazatér, de Ráthnál jó egy évnél tovább nem bírja, átmegy Osterlammhoz, miközben *Az elégiáról* című tanulmányával a Kisfaludy Társaság pályázatán most már díjat nyer. Ebben az időben választják meg a pesti könyvkereskedő-segédnek elnöküknek.

1868. július 1-én a Váczi utca 18. számú házban (az akkori Nemzeti Szálló, a jelenlegi Pesti Színház épületében) megnyílik az *Aigner és Rautmann* könyvárus cég boltja. A társ, a vándor-évek idején megismert braunschweigi születésű *Rautmann Frigyes*, azzal a szándékkal jött Pestre, hogy nyomdát nyisson. Aigner azonban rábírta, hogy lépjen vele társas viszonyba, azaz pénzét könyvesboltba fektesse. De a két dudás egy csárdában csupán háromnegyed évig fért meg: Rautmann kivált a cégből. (Egyébként Pesten maradt, saját könyvesboltot nyitott, majd megalapította az *Ország-Világ* című lapot, 1879-ben pedig megkezdte a 12 kötetes *Magyar Lexikonnak* - a *Pallas Lexikon* elődjének - kiadását. Ebbe aztán belebukott.)

Aigner pedig kezdetben csupán bizományi könyveket vállalt, ehhez ugyanis nincsen szükség tőkére, majd megkezdte és egyre jobban kibontakoztatja saját kiadói tevékenységét.

1873-ban megnősül. Apósa, Ujlaky József Adolf ügynökségi, pénzváltó és bizományi üzlet-tulajdonos. A legtöbb adót fizetők már idézett névjegyzékén az 1247. helyen szerepel, tehát nem csoda, hogy lányával 10 ezer forint hozományt ad, és még 2 ezret a lakás berendezésére. Bizonyára ennek köszönhető, hogy az Aigner-cég az 1873-as gazdasági válság megrázkódtatásait nagyobb baj nélkül átvészelte, sőt egyre nagyobb vállalkozásokba kezdett. 1877-ben kiadott jegyzéke már 449 kapható kiadványát tartalmazza, ennek fele (227 mű) a bizományi, a másik fele (222 mű!) a saját kiadású munka. Gazdasági szempontból különösen eredményesek tankönyvkiadványai: sorra-rendre jelennek meg újabb és újabb kiadásban, egyik közülük már a

10. kiadásban van forgalomban. Ezek jövedelme lehetővé teszi az 1871-ben indított „irodalmi, népművészeti és kritikai hetilap”-jának, a *Figyelőnek* (szerkesztő Szana Tamás) 1876-tól irodalomtörténeti közlönné való átalakítását és szerkesztésének saját kézbe vételét. (Ez volt az első magyar irodalomtörténeti folyóiratunk.) A Magyar Könyvesház nevű füzetes könyvsorozatból, amelyet a német Reclam Universal Bibliothek mintájára jelentetett meg, eddig 30 mű = 40 füzet látott napvilágot (ára füzetenként 20 krajcár, egy átlagos könyv árának egy-ötöde), közülük jó néhányat ő maga rendezett sajtó alá és látott el bevezetővel és jegyzet-apparátussal. Ez évben - 1878-ban - kezdte meg nagy vállalkozását: *Nemzeti Könyvtár* című sorozatában sorra jelenteti meg a magyar klasszikusok és neves szerzők kritikai értékű kiadásait.

1873-ban tagja lesz a lipcsei Börsenvereinek, majd az osztrák egyletnek is.

1870-ben fölvevették a „Corvin Mátyás az igazságoshoz” elnevezésű szabadkőműves páholyba (ez volt Pesten az első magyar nyelvű páholy), 1876-ban pedig a Petőfi Társaság választotta tagjai sorába.

És az életút befejező szakasza: 1889-től egyre kisebb bolthelyiségbe költözve, 1896-ban véget ér könyvkereskedői pályafutása. 1897-től mint napidíjas a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége megbízásából a vidéki múzeumokat lepkegyűjteményekkel látja el, majd a Nemzeti Múzeum státusában a természetrajzi osztály laboránsaként elismert entomológus (rovartannal foglalkozó tudós) rangjára emelkedik. 1905-től betegeskedett: többszörös agyvérzés következtében elveszítette beszélő-, majd látóképességét; 1909-ben halt meg. A halotti anyakönyv foglalkozási rovatába azt jegyezték be: állami tisztviselő.

Tetty Nándor

1835-ben született Pesten, apja Macher Károly tekintélyes nagykereskedő volt. Ő is kereskedelmi iskolába járt, majd a család barátja, Stolp Károly (ugyancsak egyike a Németországból jött könyvárusoknak) 1850-ben négy évre fizetés nélküli gyakornokként maga mellé veszi. Ezt csaknem négyesztendő külföldi vándorút követi: Prága, Bécs, rövid időre Lipcse (a híres Brockhaus cégnél), majd Augsburg. Innen hívta meg 1857-ben Ráth Mór, aki a kitűnő képességű és művelt könyvárussegéddel Brockhauséknál dolgozott együtt. 1858 január 1-én foglalta el állását, és - az ország legképzettebb szortimenterévé válva - Ráth Mór szortiment-boltjának vezetését csakhamar teljes egészében átvette.

1866-ban - mint jeleztük - a Kereskedő Ifjak Társulatának közgyűlése alelnökké választja. Ez évben lesz közvetlen munkatársa Aigner, akivel hamarosan elhatározzák, hogy megszabadulnak a már-már kibírhatatlanul viselkedő Ráthtól. Tárgyalnak vele arról, hogy a szortiment-boltot méltányos feltételekkel adja át nekik (hogy Ráth kizárólag a kiadói munkának szentelhesse idejét), de ez a törekvésük meghiúsul. Aigner, mint tudjuk, otthagya Ráth Mórt, Ráth viszont Tettyvel a munkatársi kapcsolatot cégtársi kapcsolattá cserélte föl, anyagilag is közvetlenül érdekeltté téve őt a cég eredményeiben.

1871-ben azonban mégiscsak megváltak egymástól. Amikor Ráth a mai Vörösmarty tér 1. helyén akkor épült Haas-palota egyik bolthelyiségébe költözött, a régi, a Vastuskó-házban lévő boltját átengedte Tettynek, azaz a *Tetty és társa* cégnek. A társ Pfeifer István volt, Pfeifer Ferdinánd öccse, aki nyilván a tőkét hozta a vállalkozásba.

Az új cég, amelyre a Magyar Történelmi Társulat már induláskor rábízta kiadványainak képviselését, kitűnő hírnévnek örvend, az ide szokott vevők jó részét sikerült megtartani. A könyvkiadásban is sikeres vállalkozásokat mondhat magáénak. Tekintélyes az a könyvmennyiség (évi 20-25 mű), amelyet saját kiadásban jelentetett meg, ennél is nagyobb azonban a bizományi terjesztésre átvett könyvek száma: 1877-ben 48 bizományi mű átvételével vezet a könyvárusok között.

A nyolcvanas évek elején a kiadói tevékenységét megszüntette (a jogait rokonának, Benkő Gyulának - 1906-tól az egyesület elnöke lesz - adta el), a szortiment-boltot tovább vezette 1886-ig, amikor is csődöt kért maga ellen. Az egyesület 1886. január 28-i választmányi ülésének jegyzőkönyvében ez olvasható: „*Tetty Nándor ügyében az elnök jelenti, hogy a legjobb akarat mellett sem lehetett [a hitelezőkkel] a kiegyezést kieszközölni: az üzlet feloszlik, a kiadók érdekei azonban a lehetőségig megóvattak. Ezek után sajnálatunkra Tetty Nándort a tagok sorából kénytelenek vagyunk törölni.*”

Tetty ezt követően Tátrafüreden fürdőigazgató, majd visszatér a könyvszakmába: szortimentter a Grill-cégnél, egy évig dolgozik Révai Leó antikváriumában, majd a Rózsa Kálmán és neje cég üzletvezetője lesz. Hosszan tartó betegség után 1896-ban halt meg.

Rosenberg Sámuel

A *Révai Testvérek* néven ismertté, majd hamarosan nagy nevűvé váló cég alapítója 1833-ban Sáros vármegye egyik kis falujában született. Tizenhárom éves korától Eperjesen könyvkötőinas. A segédlevél birtokában 1851-ben néhány hónapos belföldi vándorutat követően Bécsben köt ki, ahol négy éven át dolgozik. Ezután visszatér Eperjesre, ahol a hatóságok által támasztott akadályokat leküzdve, sikerül önállósítania magát: 1856 májusában nyitja meg könyvkötő műhelyét és még az évben engedélyt kér a kassai helytartóságtól, hogy a könyvkötészet mellett zsidó könyvek eladásával is foglalkozhassék. Az engedélyt megkapja: ezzel kezdődik könyvkereskedői pályafutása.

Eperjesen 1834 óta működik könyvesbolt, amelyet Benczúr József alapított. Ekkori tulajdonosa Vetter Róbert, aki 1859-ben szívesen veszi maga mellé csendestártnak Rosenberget, azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy egyéves próbaidő után teljes egészében átadja neki a boltot. Csakhogy Rosenbergnél az önálló könyvesbolt létesítésének alapfeltételei hiányoznak: *könyvkötő és nem tanult könyvkereskedő*. Egyelőre haszonbérleti szerződést kötnek tehát, amíg aztán a szükséges igazolások birtokában: hogy ti. önképzéssel, a gyakorlat során elsajátította a könyvkereskedelemhez szükséges összes szakmai ismereteket, a hazai nyelveken (a magyaron, németen, szlovákon) kívül franciául is beszél, tájékozott a német, a magyar és a francia irodalomban, a könyvvitelben stb. (mindezeket Benczúr József és Vetter Róbert könyvkereskedő, valamint Schmidt András a felsőbb lányiskola tanára igazolta), továbbá az Eperjes sz. kir. város polgármestere által kiállított erkölcsi bizonyítvány alapján 1862-ben a helytartóság a könyvesbolt teljes átvételéhez - megvételéhez - hozzájárult. Azt a körlevelet, amelyben a kor szokásainak megfelelően a szakma tudomására hozta a bolt átvételét (azaz a *Rosenberg Sámuel könyvkereskedő bejegyzett cég, Eperjes „megszületését”*), nem kisebb nevek látták el ajánlásokkal, mint a lipcsei K. F. Köhler, a pesti Hartleben Konrád Adolf és a bécsi E. Hügel, akik egyben bizományosai is voltak.

1869-ben nyitja meg öccsével, Rosenberg Leóval Pesten, az Egyetemi Könyvtár épületével szemben a *Rosenberg Testvérek bel- és külföldi könyvkereskedés és nemzeti ódondászat* elnevezésű boltot (amelynek tényleges vezetője, Leó már szakképzett könyvkereskedő), ő maga azonban továbbra is Eperjesen marad. Nyolc év múlva, 1877-ben aztán a két testvér nézeteltéréseinek következményeként a pesti boltról az antikváriumot leválasztják (és bár a cégelnevezést megtartják, az Leó egyedüli tulajdonába kerül), szortiment-boltot pedig eladják. 1878-ban tehát működik Eperjesen a *Rosenberg Sámuel* könyvkereskedő cég és Pesten, *Rosenberg Testvérek* néven tudományos antikvárium. Mindketten foglalkoznak könyvkiadással, de éppen csak olyan mértékben (évi egy-két tankönyvvel, pedagógiai kiadvánnyal), hogy jelen legyenek a könyvpiacra.

Rosenberg Sámuel 1862-től a bécsi Vereinek, 1883-tól a lipcsei Börsenvereinek tagja.

1880-ban magyarosítja nevét Révaira; 1882-ben a fővárosba költözik, ez időtől egyre intenzívebb kiadói tevékenységbe kezd. A *Révai Testvérek* céget, amely ismét az ő tulajdonába kerül, 1896-ban részvénytársasággá szervezi át, majd az ügyek intézését két fiának átadva, visszavonul. 1908-ban 75 éves korában közmegebecsülésben álló, dúsgazdag emberként halt meg.

Zilahy Sámuel

1846-ban Kecskeméten született, és 14 éves korától szülővárosa jó hírű könyvkereskedőjénél, Gallia Fülöpnél a szokásos három éven át tanulja a szakmát, majd még egy évet ott dolgozik. Az ifjú segédet Pest vonzza, sikerül is állást kapnia Lampel Róbertnél, ahol egy boroszlói származású szakember, Lampel első segédje keze alatt válik maga is kiváló szakemberré. 1868-ban a Deutsch-féle művészeti intézet lapkiadó hivatalának főnöke (22 éves ekkor), 1870-ben Ráth Mór első segédje, majd Tettey kilépését követően cégtársa.

Boltját 1872. november 1-én nyitotta meg a Váczi utca 9. számú házban, ott, ahol eddig a Lauffer Testvérek (Bickel Gusztáv) cég működött. (Emlékeztetőül: Bickel egyike a gazdasági válság idején tönkrement könyvkereskedőknek.) Körlevelét, amelyben a szakma tudomására hozza boltjának megnyitását, és amelynek egy példányát a kor szokásainak megfelelően saját kezű aláírásával ellátva a lipcsei és a bécsi egyesület elnökségénél helyezte letétbe, Ráth Mór látja el meleg hangú ajánlással.

Mint önálló könyvkereskedő gyors ütemben tekintélyes mennyiségű könyvet adott ki, illetve nagy könyvmennyiség bizományi árusítását vállalta: 1877-ben saját kiadásban 13 művet jelentetett meg, bizományba 24-et vett át és hozott forgalomba. Nekrológírója szükségesnek tartja följegyezni róla, hogy *„üzlete egyike volt a leglátogatottabbaknak, maga a kegyesrendi egyház is dicséretreméltó pártfogásban részesítette őt, zsidó léte dacára, ámbar gonosz nyelvek azt állítják, hogy erről a rendháznak tudomása nem volt.”*

Az egyesületi közgyűléseken 1887-ig évről évre jegyzővé választották, a *Corvinában* és a *Börsenblattban* számos szakmai cikke jelent meg.

Az 1887. augusztus 20-i közgyűlést követő szeptemberi választmányi üléseken még részt vett, de a jegyzőkönyveket már nem készítette el. Oka: csődbe került, mégpedig - Petrikhez hasonlóan - nem az üzlet pangása, hanem az ún. zsidókötelezettségek miatt: több mint 30 ezer forinttal - az akkori szóhasználat szerint - „rántotta bele a bukásba” egy tönkrement nyomdász és egy rokona, akiknek váltóit kezesként aláírta. A „vagyonbukás” miatt bírósági eljárás is indult ellene. A cég fölszámolt, kiadványai részben a Singer és Wolfner cég, részben az Eggenberger-féle könyvkereskedés, illetve a Pallas-kiadó tulajdonába mentek át. A *Corvina* 1888/1. száma még közli, hogy a Zilahy-féle csődtömegben lévő bizományi cikkek január 21-ig az üzlethelyiségben átvehetők, aztán a Cégbíróság törli a céget.

1889-től 1892-ig mint a Grill-féle könyvkereskedés vezetője képviselte a céget az egyesületben. 1893-ban „más pályára lépés miatt” törlik a tagságát: biztosítási tisztviselő lett.

1896-ban, ötvenéves korában halt meg.⁹

Az alapító közgyűlés

Az előkészítő bizottság munkájának eredményeképpen, amint ezt jeleztük, a könyvkereskedőknek - fővárosiaknak, vidékieknek egyaránt - 1878. július végén szétküldték a meghívókat és az átdolgozott alapszabály-tervezetet. És 1878. augusztus 21-én (amikor a lapok nem éppen diadalhangulatban közlik, hogy Boszniát okkupáló csapataink heves harcok után augusztus 19-én elfoglalták Szarajevót) a Lloyd-palota tanácstermében, az alapító közgyűlésen 15 budapesti és (24 városból) 28 vidéki könyvkereskedő (Székesfehérvárról hárman, Győrből és Nagykanizsáról ketten-ketten voltak) találkozott egymással. Az Athenaeum (amely egyébként immár 1870 óta tagja a bécsi Vereinnak), a Franklin Társulat és a Szent István Társulat képviselői nem voltak jelen és nem is kérték felvételüket az egyesületbe. Amint erről Aigner később beszámolt, az egylethez való csatlakozást méltóságukon alulinak, saját érdekükkel össze nem egyeztethetőnek tartották. Az Athenaeum és Franklin belépésére az egyletbe csak 11 év múlva, 1889-ben került sor.

(Csupán zárójelben: a közgyűlés már augusztus 20-án délután megkezdődött. Ezt Aignernek egy leveléből tudjuk: Szvorényi Józsefnek írja 1878. szeptember 13-án Egerbe, hogy a könyvkereskedői egylet augusztus 20-21-i, másfél napon át tartó közgyűlésén majdnem szakadatlanul elnökölt.)

A közgyűlést Aigner Lajos nyitotta meg. Arról beszélt - amit a könyvszakma képviselői a következő száz évben gyakran ismételnék majd -, hogy a könyvkereskedelem beteg test, és ahhoz, hogy a náluknál hatalmasabb elemekkel meg tudjanak küzdeni, erőiket egyesíteni kell. *„És ha egyesülési törekvéseinknek egyéb eredménye nem lenne is, mint hogy negyven könyvkereskedőt egynehány órai közös tanácskozásra tudtunk összehozni még az esetben sem volt hiába bajlódásunk...”* - mondta.

Tetty Nándor az előkészítő bizottság munkájáról tett jelentést a közgyűlésnek, minden eddiginél pontosabban, mint rég elismert tényt fogalmazva meg, hogy törekvéseik megvalósításában *„az osztrák egylethez való tartozásunk mit sem segít, önálló kormányval, külön nyelven beszélő és irodalommal bíró Magyarország könyvkereskedőin nem is segíthet...”*

A napirendnek megfelelően az alapszabály-tervezet vitája következett, *„mely sok érvelés, eszmecsere és félbenszakítások után a délutáni órák nagyrészt is igénybe vette”*, magyarul: viharos lefolyású lehetett, végül is azonban újabb módosításokkal elfogadták.

Ennek az alapszabálynak a szövegét mindeddig nem sikerült fölkeresni. Amit ismerünk, az az 1889-ben módosított szöveg, amely szerint az egylet célja *„a magyar könyvkereskedők és rokon ágak érdekeinek megóvása és jólétének előmozdítása”*. A rokon ágak fogalma a könyv- és lapkiadókat, a mű-, zenemű- és térképkereskedőket foglalja magába, kizárja viszont az antikváriusokat (!) és a könyvkereskedelemmel is foglalkozó könyvkötőket, hírlapárusokat stb.

Német, illetve osztrák mintát követve, az alapszabály szerint az egylet tagja csak személy lehet, azaz a társas-cégeket, a részvénytársasági és társulati keretben működő kiadókat azok vezetői mint az egylet tagjai képviselik.

Ez idő tájt változik meg a könyvárus fogalmának tartalma. A könyvárus (vagy elárúsító) névvel ekkor már azokat jelölik, akik nem hivatásos könyvkereskedők, azonban könyvet is árúsítanak: a könyvkötőket, a hírlapárusokat, a fővárosban a papírkereskedőket. A könyvárusok (elárúsítók) nem lehetnek tagjai az egyletnek, a kiadóktól kisebb árengedményt kaphatnak,

mint a könyvkereskedők. Igen lényeges különbség volt tehát a papírt-írószert is árusító *könyvkereskedő* és a könyvet is árusító *papír-írószerkereskedő* között.

Az alapszabály a lipcsei Börsenverein és a bécsi egyesület alapszabályainak ismeretében, ezek figyelembevételével készült. Az 1889-i kiadása is magyar és német nyelvű (bilingvis) és különösebb szövegelemzési jártasság sem kell annak megállapításához, hogy az eredetit német nyelven fogalmazták, ezt fordították aztán magyarra.

Visszatérve az alakuló közgyűlésre, az alapszabályok elfogadását követően megválasztották az egyesület tisztikarát: elnökül *Pfeifer Ferdinándot*, I. alelnökül *Aigner Lajost*, II. alelnökül *Rosenberg Sámuel*t, titkároknak *Tetty Nándort* és *Zilahy Sámuel*t. Ezt követően került sor a 12 tagú választmány, a 3 póttag és a 3 tagú számvizsgáló bizottság megválasztására. A választással összefüggésben fel kell figyelni arra, hogy a megválasztott elnök, továbbá a választmányi és a póttagok közül négyen: Wodianer Fülöp (a Lampel-cég új tulajdonosa), Ráth Mór és Grinzwil Norbert (a Rózsavölgyi-cég tulajdonosa), továbbá Haymann Károly kassai könyvkereskedő jelen sem voltak a közgyűlésen.

Ráth Mórról szólva meg kell említeni: volt arról is szó, hogy őt kérik föl az elnöki posztra, ezt azonban betegségére (idegbaja, mely később teljesen munkaképtelenné tette, már ekkor kínozták) és elfoglaltságára hivatkozva eleve nem vállalta. Amikor ez tisztázódott, Pfeifer Ferdinándot a jelölő bizottság augusztus 14-én levélben kérte fel: „*Meg vagyunk győződve - írják e levélben -, hogy Ön, kit a helybeli könyvkereskedők úgy is már évek óta mint vezetőjüket tekintenek és már több ízben is mint elnökük szerepelt: a magyar könyvkereskedelem annyira szükséges emelésének érdekében az elnöki tisztséget nem fogja visszautasítani...*”

Íme Pfeifer Ferdinánd rövid életrajza:

1833-ban Pesten született, apja jómódú pékmester volt. Tizenöt éves koráig tanuló, 1848-ban könyvárusgyakornok a Heckenast szortimenterbolt utódjánál, Edelman Károlynál. (Itt együtt gyakornokoskodtak Tetty Nándorral.) A kötelező vándorévek következtek: Bréma, Lipcse, Bécs, majd 1856 közepén visszatér Pestre azzal az elhatározással, hogy könyvesboltot nyit. 1857. január 1-től ő a tulajdonosa Emich Gusztáv „nemzeti könyvkereskedésének”.

És az ezt követő immár több mint két évtized alatt Pfeifer több mint 600 kiadványt jelentetett meg. Boltja a régi helyen a legpatinásabb könyvesbolt, változatlanul - ahogy Emich elnevezte - „nemzeti könyvkereskedés”, és tulajdonosa valóban ez időszak egyik legtekintélyesebb fővárosi könyvkereskedője. Erős jellemű ember hírében áll, olyannak ismerik, aki meggyőződését az esetleges üzleti előnyöknek nem rendeli alá. Mivel gyakran hangot adott ellenzéki véleményének (az akkor még ellenzéki Jókai Mór kortese volt), állítólag ezért vonták meg tőle 1869-ben az egyébként kitűnő üzletnek számító *Törvények és rendeletek tára* magyarországi hivatalos kiadásának jogát.

Mint az egyesület elnökét azonban alig látjuk funkcionálni, a vezetésben a gyakorlatban nem vesz részt. Jó egy év múlva a *Corvina* gyászkeretes száma a féléves betegségét követő halálhírét közli. Negyvenhat éves volt. Utóda az elnöki székben: Aigner Lajos.

*

Most azonban még Pfeifer elnökké választásánál tartunk, amelyről őt a közgyűlés táviratban értesítette, majd megtárgyalták az előterjesztett tizenkét javaslatot: kilenc „elfogadtatott”, három „elejtetett”; az elfogadottak végrehajtásával a választmányt bízták meg.

A legfontosabbak ezek közül: 1. Beadvány a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez: az állam a jövőben ne foglalkozzék tankönyvkiadással, bízva azt az adófizető magánvállalkozókra. Addig is adjanak ki olyan intézkedést, hogy a szokásos engedményt kizárólag könyvkereskedők

kaphassák. 2. Beadvány az igazságügyminiszterhez: a kisebb polgári peres ügyekben (ilyen ügy a könyvszakmában a számlájukat nem rendező adósok miatt különösen gyakori) az eljárást úgy módosítják, hogy az illetékes bíróság a felperes székhelyén legyen. 3. Két beadvány a közlekedésügyi miniszterhez: Lipcséből a küldeményeket közvetlenül (azaz olcsóbban és gyorsabban) szállítsák; továbbá: módosítsák a postatarifát: az el nem fogadott postacsomagok visszaszállításáért ne számítsanak külön költséget és ne számítsanak föl utánvételi díjat. 4. A szakmabeliek tájékoztassák egymást, akár a *Corvinában* is, a nem fizető adósaikról, hogy ezzel is csökkenjen a hitelekkel visszaélők száma. 5. Az egyesület vezetősége a könyvkereskedő tanulók és ifjabb segédek szakmai képzését szervezze meg. 6. Kérjék fel az Athenaeumot, a Franklin Társulatot és a Szent István Társulatot az egyesületbe való belépésre.

A közgyűlésen bejelentették: a budapesti könyvkereskedők megállapodtak, hogy vásárlóiknak - a közületi szervek és a pedagógusok kivételével - semmiféle engedményt nem adnak. Erről azokat a vevőiket, akik eddig engedményt kaptak, közös körlevélben értesítik. (A közületek és a pedagógusok legfeljebb 10 százalék engedményt kaphatnak, az utóbbiak a tankönyvárusításért.)

Az utolsó határozat az alapszabályok értelmében az egyesület hivatalos lapjának, a *Corvinának* megjelentetésére vonatkozott: szerkesztésére és a kiadás előkészítésére Aigner Lajos alelnököt kérték fel.

„Ezzel az alakuló közgyűlés a jövőben vetett jó reményekkel széteszlott, hogy a Hungária szálloda egyik termében rendezett közös vacsorára újra találkozzék” - tájékoztat a *Corvina*.

Bizonyosra vehető, hogy a tanácskozás magyarul és németül folyt, és nyilvánvaló, hogy amíg a német nyelvet mindegyik résztvevő jól beszélte, magyarul nem mindenki tudott.

*

A belföldi sajtó alig figyel föl az eseményre. A legelterjedtebb hetilapban, a *Vasárnapi Újság*-ban előbb az augusztus 25-i számban olvasható egy rövid tájékoztatás arról, hogy *„a könyvkereskedelem érdekeinek emelése végett a magyarországi könyvkereskedők összejevetelt tartottak Budapesten”*, majd a szeptember 8-i szám kissé részletesebben is foglalkozik az egyesület feladatával, és közli a megválasztott tisztségviselők névsorát.

A *Pesti Napló*-ban az egyesület megalakulásáról az augusztus 30-i számban jelenik meg néhány soros hír. Ismerteti a választások eredményét, és azt is, hogy az egyesület szeptembertől kezdve magyar nyelven szerkesztett szaklapot indít. És a befejező mondat: *„Az egyesületnek minden esetre tág tere nyílik a működésre s kívánatos, hogy feladatának megfelelően.”*

Jóval részletesebben tájékoztatnak az eseményről a németországi sajtótermékek, amelyekre ez idő tájt Magyarországon sokan előfizettek. Az *Augsburger Allgemeine Zeitung* szeptember 18-i száma, fölismerve, hogy az új egyesület az osztrák könyvkereskedők egyesületével szembeni önállósítási törekvések jegyében született, beszámol a közgyűlés határozatairól és arról, hogy az egyesület szellemi központja az Aigner Lajos szerkesztette *Corvina* című hetilap. Hasonlóképpen tájékoztatja olvasóit a lipcsei *Illustrierte Zeitung* is.

Az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* szeptember 7-i számában *Reformmozgalmak a magyar könyvkereskedelemben* című cikkében számol be a közgyűlés lefolyásáról, név szerint ismertette a vezetőség és a választmány tagjait. A cikk ezt követő részét teljes terjedelemben idézzük:

„Őszinte örömmel üdvözljük az egyesületet, mert az a véleményünk, hogy bölcs vezetéssel és az erők helyes koncentrálásával sikerül orvosolni a legfőbb bajokat - amelyekben a magyar könyvkereskedelem alig csekélyebb mértékben szenved, mint a német vagy az osztrák - és sikerül a magyar könyvkereskedelem szervezetében a szükséges reformokat végrehajtania.

A magyar nemzeti irodalom öröndetes fejlődése, a magyar szellemi termékek napról napra növekvő száma szükségessé tette, hogy a terjesztés összefogására magában az országban alapítsanak vezető szervet. A magyar irodalomnak az ország határain túl nincs területe, ezért természetesnek tartjuk, ha a magyar kiadók és szortimenterek közötti üzleti kapcsolatokat szabályozó szervezet magában az országban székel. Ugyancsak speciális feladatokat lát el a magyar nyelven szerkesztett egyesületi közlöny, amelyet a Magyar Könyvkereskedők Egylete Corvina címen ez év szeptemberétől ad ki; a német ajkú kollégáknak, valamint mindazoknak, akik a magyar nyelvet nem tökéletesen ismerik, lehetővé tesz, hogy nézeteiket, kívánságaikat és panaszait a szerkesztőséghez német nyelven küldjék be és ezeket eredetiben adják közre.

Az egylet közlönyében ennek a legjobb szándékotól vezetett testületnek minden megmozdulását közhírré fogják tenni, így ezek a külföldi kollégák figyelmét sem fogják elkerülni. A fiatal egyesület reformtörekvései végrehajtásához pedig sok sikert kívánunk.”

Némi (nyilván szerkesztői) húzással-tömörítéssel ugyanezt a cikket közli a *Börsenblatt* szeptember 9-i száma. Mindkét közlemény „Z” szignóval látott napvilágot. (Csupán feltételezés részünkről, hogy emögött Zilahy Sámuel, immár az egylet másodtitkára rejtőzik.)

És amint bevezetőnkben jeleztük, az év végére egyletünk már átfogja a Magyar Korona országainak könyvkereskedelmét, ugyanis a horvátországi városok könyvkereskedőinek zöme is belépett a Magyar Könyvkereskedők Egyletbe. Igaz, az egyletből éppen a legnagyobb cégek hiányoznak, ez nem erősíti a tekintélyét, amire pedig igen nagy szüksége lenne. Mégis: a 49 budapesti könyvkereskedő-cég közül (a kolportörök és az antikváriusok nem lehettek egyleti tagok) 28-an már beléptek az egyletbe (57 százalék), és a 117 helységben működő 209 vidéki könyvkereskedőből 106 (51 százalék). Névsoraikat és területi elhelyezkedésüket a 8. és 9. sz. függelék és a térképmelléklet tartalmazza.

*

Tudjuk, 1878-ban történtek a Magyar Könyvkereskedők Egylete megalapításánál fontosabb események is. Hogy csupán néhányat említsünk: Tisza Kálmán miniszterelnöksége harmadik évében Budapesten megalakul a magyarországi szocialista munkásság első politikai jellegű pártja; a berlini kongresszus Bismarck kancellárral és Andrássy Gyulával, a Monarchia külügyminiszterével az élen úgy rendezi a keleti kérdést, hogy az a Balkánt Európa puskaporos hordójává változtatja; a Reichstag elfogadja a szocialistaellenes kivételes törvényt; Pétervárott megalakul az Orosz Munkások Északi Szövetsége, Angliában feltalálják az acélgyártás új módszerét; egy svájci tudós cseppfolyós hidrogént állít elő; megjelenik Engels új műve, az *Anti-Dühring*. Ilyen események mellett persze hogy eltörpül a Magyar Könyvkereskedők Egyletének megalapítása, a magyar könyvszakma életében azonban ez az esztendő és esemény mégiscsak határkő: a magyar könyvkiadás és -kereskedelem országos érdekképviselői szervének létrehozásával az egymástól elszigetelten élő, túlnyomó többségükben napi gondokkal küszködő könyvkereskedők fórumot teremtettek maguknak, ahonnan hallathatták szavukat. Nem mintha sokan hallgattak volna a szavukra (főképpen a hatóságok nem), de a harc most már szervezett erővel folyt a könyvszakma presztízsének fölragyogtatásáért is. És már maga a törekvés is olyan, amely megérdemli az utókor figyelmét.

És még valami. A Magyar Könyvkereskedők Egylete alapítása ösztönzően hathatott a Monarchia más országainak könyvkereskedőire, azokra, akik eddig - a magyarországiakhoz hasonlóan - Bécshez kötődtek. Jó egy év múlva, 1879. november 2-án megalakult Prágában a Cseh Könyvkereskedők és Kiadók Egyesülete (*Spolek českých knihkupcův a nakladatelův*), hasonló célokkal, mint a magyar.¹⁰

Kitekintés

Mint jeleztük, egyesületünk nem tömörítette a könyvszakma valamennyi ágát, ezért a kimaradtak, érdekeik védelmében, ugyancsak létrehozták saját egyesületeiket. (*Budapesti Colportage Könyvkereskedők Egylete, Magyar Könyvárusok és Antikváriusok Egylete, Magyar Könyvkereskedői Utazók Országos Egylete* és külön szerveződtek a zeneművesek is: *Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Egylete*.) Nem kétséges azonban, hogy valamennyi közül legtekintélyesebb - és leghosszabb életű - szakmai egyesület a Magyar Könyvkereskedők Egylete volt és maradt. Az egyesület működött akkor is, amikor 1918 márciusában a budapesti könyvkereskedők, majd júliusban a kiadók önálló egyesületeket hoztak létre. Másfél év múlva, azaz 1919. december 29-én aztán a *Budapesti Könyvkereskedők Egyesülete, a Könyvkiadók Egyesülete* és a *Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Egylete* kimondta az egyesülést a *Magyar Könyvkereskedők Egyletével*, megalakítva a fúzió eredményeként a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesületét*. Mivel a zeneműkiadók és -kereskedők 1927-ben ismét önállósultak, az egyesület a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete* nevet vette fel, és amennyire képes volt, védte a könyvszakma érdekeit a két világháború között és a második világháború alatt is.

Az egyesület tömörítette tehát a kiadót és a szortimentert; a több száz főnyi munkással és tisztviselővel dolgozó cég főnökét és azt, aki legfeljebb a családtagok közreműködésére számíthatott; a legtöbb adót fizetőt és az egyik napról a másikra élő kisembert (számukat tekintve az utóbbiak voltak többségben); a fővárosi elegáns bolt tulajdonosát és a vidékit, aki kiírta ugyan a boltajtó fölé, hogy *könyvkereskedés*, de egzisztenciája alapját a papír-írószerforgalom képezte; egy táborba gyűjtötte azokat, akik a könyvszakma ügyét a nemzeti művelődés ügyének vallották és azokat is, akik számára ez csupán a megélhetésük, netán a meggyadagolásuk forrása volt. Ennyi - és még hány más - érdeket kellett valahogy összeegyeztetniük az egyesület vezetőinek, és már maga az is nagy energiákat kötött le, hogy éppen a közös érdekekre - egyébként jogosan - hivatkozva sikerüljön egy közös szervezetben megtartani a külön-külön nagyon is elütő érdekű társaságot.

Az egyesület a főváros pesti oldalának felszabadulását követő napokban megkezdte újjászervezését, meglepő gyorsan talpra állt és Cserépfalvi Imre elnök és Bak János főtítkárral vezetésével működött - 1949-től egyre lankadtabban - 1951. február 10-ig, amikor is a belügyminiszter az egyesületet feloszlatta. Az indokolás: „A lefolytatott vizsgálatból az állapítható meg, hogy az egyesület alapszabály szerinti hivatását és kötelességét képtelen teljesíteni.”

A feloszlátás azért következett be, mivel az egyesület a könyvszakma 1948/49-ben végrehajtott államosításának következményeképpen a magán-könyvkereskedelem megszűnésével nem csupán tagságát veszítette el, de azok a feltételek is alaposan megváltoztak, amelyek az egyesület addigi tevékenységét lehetővé vagy éppen szükségessé tették.

*

Aki a XX. század második fele magyar könyvszakmájának történetét meg fogja írni, minden bizonnyal azt lesz kénytelen megállapítani, hogy a feloszlátást követően mielőbb meg kellett volna szervezni az új, a szocialista viszonyoknak megfelelő könyvszakmai szervet, vagy talán éppen a feloszlátott egyesületet kellett volna ilyen szervezetté átalakítani. Mint ismeretes, az új érdekképviselői szerv létrehozására, vagyis a *Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése* megalapítására csak 18 év múlva, 1969-ben került sor, mialatt a magyar könyvszakmát csupán miniszteriális szerv képviselte.

A Magyar Könyvkereskedők Egylete tehát 72 évet élt, mindvégig híven szolgálva az alapítók törekvéseit, vagyis - Aigner szavai alapján - igyekezett megszüntetni azokat a visszaéléseket és kinövéseket, amelyek a magyar könyvkiadás és -kereskedelem hátrányára fönnállottak, szabályozni az egymás közötti és a vásárlókkal való kapcsolatokat, igyekezett a magyar könyvkereskedők anyagi jólétét előmozdítva azok hitelét és tekintélyét fokozni, mindezekkel az intézkedésekkel közvetve az irodalomnak - és ezt már mi tehetjük hozzá: a tudománynak és az egész magyar szellemi életnek - is használni.

Igaz: a Magyar Könyvkereskedők Egylete főnökegyesület volt, mivel azonban a könyvkiadás hazánkban túlnyomórészt a liberális polgárok kezében maradt, a könyvkiadásban nem a félféudális uralkodó rendszer, hanem a humanista haladó polgárság ideológiája volt a meghatározó.

És hadd emeljük ki az egyesület tevékenysége első szakaszának talán legfigyelemreméltóbb eredményét: jórészt az egyesületnek köszönhető, hogy *a német nyelvű budapesti könyvkereskedelem gyorsabb ütemben lett magyarrá, mint a legtöbb más kereskedelmi ág.*

Már csak ezért is megérdemli nem csupán figyelmünket, de azt is, hogy a százéves évforduló alkalmából tisztelegjünk az alapítók emléke előtt.¹¹

Függelék

1. sz. függelék

Kimutatás a Magyarországon kiadott és kereskedelmi forgalomba került művekről

	1847		1857		1867		1877	
	mű	%	mű	%	mű	%	mű	%
A könyvárus- és nyomdászkiadóknál megjelent	116	52	279	64	314	75	710	77
Szerzői (saját) kiadásban megjelent	112	48	161	36	107	25	222	23
Összesen	228	100	440	100	421	100	932*	100
Az öt legnagyobb cégnél	141	63	169	38	221	52	423	45
A tíz legnagyobb cégnél	183	80	245	55	304	72	620	66
Fővárosi nyomdában készült	162	72	350	80	356	85	768	82
Vidéki nyomdában készült	66	28	90	20	65	15	164	18

* 1877-től folyamatosan rendelkezésünkre állanak a kiadott művek számára vonatkozó statisztikai adatok. 1877-ről ez 1021 művet jelez (C 1879/10). A különbözet (89 mű) az, amely a statisztika alapjául szolgáló könyvjegyzékben ármegjelölés nélkül szerepel, amely tehát feltételezhetően nem került kereskedelmi forgalomba.

2. sz. függelék

Kimutatás a kiadó-könyvárus és nyomdász-kiadó cégek számáról

	1847		1857		1867		1877	
	1*	2*	1*	2*	1*	2*	1*	2*
A fővárosiak száma	13	5	24	9	23	5	38	16
A vidékiek száma	10	7	16	11	22	19	29	21
Összesen	23	12	40	20	45	24	67	37

* A számok magyarázata:

1: A könyvkiadással foglalkozó cégek összesen.

2: Ebből azoknak a száma, akik az évben 3 vagy ennél kevesebb művet adtak ki.

3a. sz. függelék

Könyvkiadást és bizományi könyvárusítást végző cégek névsora a kiadott, illetve bizományosi forgalomba hozott művek számának feltüntetésével, az összesen forgalomba hozott kiadványaik sorrendjében 1847-ben

	saját	bizományos	összes
1. Eggenberger és fia	3	45	48
2. Emich Gusztáv	11	24	35
3. Heckenast Gusztáv	23	9	32
4. Geibel Károly	5	10	15
5. Hartleben Konrád Adolf	10	-	10
6-7. Magyar Tudós Társaság	9	-	9*
6-7. Tiltsch János, Kolozsvár	9	-	9
8-10. Kilián György	7	1	8
8-10. Trattner és Károlyi	8	-	8
8-10. M. tudományegyetemi nyomda	8	-	8
11-12. Bucsánszky Alajos, Pozsony	6	-	6
11-12. Özv. Barra és Stein, Kolozsvár	3	3	6
13-15. Wachter Bódog, Nagyszombat	2	2	4
13-15. Kaliwoda József, Pozsony	4	-	4
13-15. Wigand K. F., Pozsony	3	1	4
16-17. Telegdi K. Lajos, Debrecen	-	3	3
16-17. Müller testvérek	2	1	3
18. Hagen Károly, Kassa	1	1	2
19-23. Beimel József	1	-	1
19-23. Benczúr és Vetter, Eperjes	-	1	1
19-23. Ivanics örökösök	-	1	1
19-23. Kozma Vazul	-	1	1
19-23. Werfer Károly, Kassa	1	-	1
A szerzők saját terjesztésében	-	9	9
Összesen	116	112	228

* A Magyar Tudós Társaság kiadványai az Eggenberger-cég bizományában

3b. sz. függelék

Könyvkiadást és bizományi könyvárusítást végző cégek névsora a kiadott, illetve bizományosi forgalomba hozott művek számának feltüntetésével, az összesen forgalomba hozott kiadványaik sorrendjében 1857-ben

	saját	bizományos	összes
1. Heckenast Gusztáv	52	-	52
2. Bucsánszky Alajos	37	9	46
3. Pfeifer Ferdinánd	16	11	27
4. Kilián György	20	3	23
5. Szent István Társulat	21	-	21
6-8. Müller Gyula	11	6	17
6-8. Magyar Mihály	8	9	17
6-8. Lampel Róbert	13	4	17
9. Lauffer és Stolp	11	4	15
10. Réthy Lajos Gyula	9	1	10
11. Friebeisz István	9	-	9
12-14. Telegdi K. Lajos, Debrecen	5	3	8
12-14. Hartleben K. A.	7	1	8
12-14. Geibel Ármin	4	3	7
15. Eggenberger Ferdinánd	-	6	6
16. Ráth Mór	3	1	4
17. Emich Gusztáv	2	-	2
18-26. 9 pest-budai cég	24	20	44
27-40. 14 vidéki cég	27	9	36
A szerzők saját terjesztésében	-	71	71
Összesen	279	161	440

3c. sz. függelék

Könyvkiadást és bizományi könyvterjesztést végző cégek névsora a kiadott, illetve bizományosi forgalomba hozott művek számának feltüntetésével, az összesen forgalomba hozott kiadványaik sorrendjében 1867-ben

	saját	bizományos	összes
1. Heckenast Gusztáv	70	1	71
2-3. Ráth Mór	33	15	48
2-3. Eggenberger Ferdinánd	28	20	48
4. Lampel Róbert	24	5	29
5. Emich Gusztáv	25	-	25
6. Osterlamm Károly	11	12	23
7. Lauffer Vilmos	11	8	19
8. Telegdi K. Lajos, Debrecen	16	1	17

9. Pfeifer Ferdinánd	10	5	15
10. Grill Károly	5	9	14
11. Stolp Károly	5	7	12
12. Hartleben K. A.	8	3	11
13. Stein János, Kolozsvár	8	2	10
14-15. Kilián György	5	1	6
14-15. Kugler	6	-	6
16-20. Szent István Társulat	5	-	5
16-20. Csáthy Károly, Debrecen	4	1	5
16-20. Spitzer Miksa, Vác	2	3	5
16-20. Légrády testvérek	5	-	5
16-20. Bartalits Imre	5	-	5
21-23. Hennicke Rudolf, Győr	-	4	4
21-23. Bucsánszky Alajos	4	-	4
21-23. Lauffer testvérek (Bickel G.)	1	3	4
24-28. 4 pesti cég	6	-	6
29-45. 17 vidéki cég	17	7	24
Összesen	314	107	421

3d. sz. függelék

Könyvkiadást és bizományi könyvárusítást végző cégek névsora a kiadott, illetve bizományosi forgalomba hozott művek számának feltüntetésével, az összesen forgalomba hozott kiadványaik sorrendjében 1877-ben

	saját	bizományos	összes
1. Franklin Társulat	142	3	145
2. Magyar Tudományos Akadémia	81	-	81
3. Tettey Nándor	27	48	75
4. Eggenberger-féle könyvkereskedés	51	16	67
5. Aigner Lajos	36	19	55
6. Lampel Róbert	41	2	43
7. Athenaeum	39	1	40
8. Ráth Mór	36	3	39
9. Kókai Lajos	24	14	38
10. Zilahy Sámuel	13	24	37
11. Pfeifer Ferdinánd	21	5	26
12. Kilián Frigyes	8	13	21
13. Buzárovits Gusztáv, Esztergom	14	2	16
14. Légrády testvérek	15	-	15
15. Lauffer Vilmos	14	-	14

16-17. Rózsa Kálmán és neje	9	1	10
16-17. Grill Károly	3	7	10
18. Bartalits Imre	9	-	9
19-20. Maurer Adolf, Kassa	8	-	8
19-20. Grimm és Horovitz	6	2	8
21-22. Wajdits József, Nagykanizsa	5	2	7
21-22. Klein Alfréd	7	-	7
23-24. Csáthy Károly, Debrecen	5	1	6
23-24. Lafite Vilmos	5	1	6
25-27. Fischel Fülöp, Nagykanizsa	5	-	5
25-27. Szent István Társulat	5	-	5
25-27. Telegdi K. Lajos, Debrecen	4	1	5
28-31. Stein János, Kolozsvár	4	-	4
28-31. M. kir. állam (tankönyvek)	4	-	4
28-31. Nagel Bernát	4	-	4
28-31. Hennicke Rudolf, Győr	4	-	4
32-38. Rosenberg Sámuel, Eperjes	2	1	3
32-38. Rosenberg testvérek	3	-	3
32-38. Posner Károly Lajos	3	-	3
32-38. Traub Bernát, Szeged	3	-	3
32-38. Hunyadi Mátyás Irod. Int.	3	-	3
32-38. Hollósy Jenő, Nagyvárad	2	1	3
32-38. Mehner Vilmos	3	-	3
39-45. Klökner Péter, Székesfehérvár	1	1	2
39-45. Özv. Burger Zsigmondné, Szeged	1	1	2
39-45. Üрге László	-	2	2
39-45. Knoll Károly	1	1	2
39-45. Pesti Könyvnyomda Rt.	2	-	2
39-45. Gallia-féle könyvkereskedés, Kecskemét	1	11	12
39-45. Klenka Ferenc, Győr	1	1	2
Közületi szervek	15	-	15
A szerzők saját terjesztésében	-	46	46
46-53. 8 fővárosi cég 1 kiadvánnyal	7	1	8
54-67. 14 vidéki cég 1-1 kiadvánnyal	13	1	14
Összesen	710	222	932

Amennyiben a kiadók (a közületek is) bizományba adták könyveiket, a táblázatokban a terjesztést végző cégnél szerepelnek.

4. sz. függelék

A Magyarországon kiadott és kereskedelmi forgalomba került
magyar nyelvű kiadványok műfaji megoszlása

	1847		1857		1867		1877	
	mű	%	mű	%	mű	%	mű	%
Általános művek	10	4,3	10	2,3	15	33,5	23	2,5
Filozófia, pszichológia	7	3,1	3	0,7	4	0,9	15	1,6
Vallásos irodalom	32	13,8	84	19,0	35	8,0	80	8,6
Szociológia, statisztika	2	0,9	6	1,4	8	1,9	12	1,3
Államtudományok	19	8,2	10	2,3	22	5,2	22	2,4
Jog, közigazgatás	15	6,5	20	4,5	49	11,4	112	12,0
Honvédelem, hadtudomány	-	-	-	-	6	1,5	11	1,2
Pedagógia	4	1,8	10	2,3	10	2,4	23	2,4
Tankönyv	14	7,1	23	5,3	50	11,7	137	14,8
Kereskedelem, közlekedés	3	1,3	1	0,2	8	1,9	19	2,0
Néprajz, régészet	2	0,9	7	1,6	5	1,2	8	0,8
Nyelvtudomány, nyelvészet	22	9,5	20	4,5	10	2,4	29	3,2
Matematika	3	1,3	3	0,7	6	1,4	8	0,8
Természettudomány	7	3,1	15	3,4	10	2,4	43	4,7
Orvosi, egészségügyi	7	3,1	4	0,9	15	3,5	18	1,9
Műszaki-technikai	3	1,3	2	0,4	1	0,2	18	1,9
Mező-, erdőgazdaság, állatteny.	6	2,6	8	1,8	7	1,7	21	2,2
Naptár, kalendárium, háztartás	2	0,9	31	7,0	40	9,4	63	6,8
Művészetek	2	0,9	3	0,7	7	1,7	13	1,4
Sport, játék	3	1,3	8	1,8	2	0,5	4	0,4
Irodalomtudomány	2	0,9	3	0,7	6	1,4	16	1,7
Szépirodalom	36	15,5	125	28,5	48	11,4	108	11,5
Ifjúsági és gyermekirodalom	11	4,7	18	4,1	10	2,4	44	4,8
Földrajz	8	3,5	12	2,7	7	3,0	28	3,0
Történelem	8	3,5	14	3,2	39	9,1	57	6,1
Összesen	228	100,0	440	100,0	421	100,0	932	100,0

5. sz. függelék
Adalékok az 1858/59 évek magyar bibliográfiájához.

Aigner Lajos közleménye az Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz
1861. február 1-i (4.) számában

„A német közönség számára a magyar irodalom jórészt terra incognita, nem érdektelen tehát, ha azt a misztikus fátylat, amely a magyar irodalmat takarja, kissé föllebbentjük. Ezt kíséreljük meg az alábbi statisztikai adatok közreadásával.

1858-ban és 59-ben összesen 634 magyar nyelvű teljes, illetve egyes művekből számos részkiadvány látott napvilágot az alábbi műfaji megoszlás szerint:

Enciklopédiák	11 mű
Nyelvtudomány	30 mű
Ifjúsági művek, tankönyvek és filológia	50 mű
Versek	59 mű
Színművek	10 mű
Regények	100 mű
Humorisztika	15 mű
Földrajz és statisztika	18 mű
Történelem	72 mű
Jogtudomány és politika	18 mű
Természettudomány és orvosi	27 mű
Matematika	17 mű
Mezőgazdaság	38 mű
Teológia	120 mű
Vegyes	49 mű
Összesen	634 mű

Kalendárium	24 mű
-------------	-------

Fordítások:

németből	50 mű
angolból	10 mű
franciából	17 mű
görögből	2 mű
olaszból	3 mű
latinból	2 mű
románból	1 mű
Összesen	85 mű

Új kiadásban megjelentek

2. kiadásban	52 mű
3. kiadásban	14 mű
4. kiadásban	11 mű
5. kiadásban	7 mű
6. kiadásban	3 mű
8. kiadásban	2 mű
12. kiadásban	1 mű
14. kiadásban	1 mű
Összesen	91 mű

A 634 mű 39 helyiségben látott napvilágot, mégpedig:

Pesten	419 mű
Külföldön	
Darmstadtban	1 mű
Eszéken	1 mű
Prágában	4 mű
Bécsben	15 mű
34 magyar vidéki városban	194 mű

Nem magyar nyelven Magyarországon és Erdélyben, valamint külföldön megjelent 369 magyar vonatkozású mű. Ebből:

horvát nyelven	1 mű
német nyelven	299 mű
angol nyelven	2 mű
francia nyelven	11 mű
héber nyelven	1 mű
latin nyelven	34 mű
lengyel nyelven	4 mű
orosz nyelven	1 mű
szerb nyelven	15 mű
szlovén nyelven	1 mű
szlovák nyelven	16 mű
román nyelven	11 mű
Összesen	396 mű

Kalendáriumok:

német nyelvű	19 mű
szerb nyelvű	1 mű
szlovák nyelvű	3 mű
román nyelvű	1 mű
Összesen	<u>24 mű</u>

A 396 kiadvány a megjelenésük helye szerint:

Pest főváros	161 mű
Külföldön	
Augsburg	1 mű
Breslau	1 mű
Brüsszel	1 mű
Graz	1 mű
Hamburg	1 mű
Hersfeld	1 mű
Innsbruck	1 mű
Jéna	1 mű
Köln	1 mű
Krakkó	4 mű
Lemberg	1 mű
Lipcse	9 mű
Linz	1 mű
London	4 mű
München	1 mű
Münster	1 mű
Párizs	6 mű
Pétervár	1 mű
Prága	6 mű
Regensburg	1 mű
Róma	1 mű
Bécs	52 mű
Magyar vidéki helységek	<u>138 mű</u>
Összesen	396 mű

Meg kell jegyeznünk, hogy a Pesten megjelent 161 műben a *Hartleben Regények* is benne foglaltatnak: ezek kihagyásával ez a szám lényegesen csökken.”

6. sz. függelék
A pesti könyves cégek 1848-ban

A cég neve után zárójelben az alapítási évszámot közöljük. Ahol két évszám szerepel, az első az, amikor a cég eredetileg alakult, a második a jelenlegi tulajdonosa, pontosabban a jelenlegi névadó birtokbavételének esztendeje. Ugyanezt l. a 8. számú függelékben.

Könyvárusok

1. Eggenberger József és fia akadémiai könyvárus (1786, 1802)
2. Emich Gusztáv nemzeti könyvkereskedése (1841)
3. Geibel Károly (1841)
4. Hartleben és Altenburger (1803, 1844)
5. Heckenast Gusztáv (1827, 1833)
6. Kilián György idősb és Weber (1779, 1839)
7. Kilián György és társa (1832, 1837)
8. Lantosy [Leyrer] József (1799)
9. Löwy Márk (1809)
10. Magyar Mihály (1815, 1844)
11. Müller testvérek (1813)
12. Náthán Izsák (?)
13. Parnischovszky M. (?)

Mű- és zeneműárusok

14. Conci Mihály (1790 körül, 1808)
15. Müller Károly (XVIII. sz., 1820)
16. Treichlinger József (1845)
17. Wagner József (1839)

Kiadók, szortimentbolt vagy nyomda nélkül

18. Hartleben's Verlag Expedition Wien-Pest (1844)
19. Magyar Tudós Társaság (1828)

Nyomdász kiadók

20. Beimel és Kozma Vazul (1788, 1846)
21. Landerer és Heckenast (1723, 1840)
22. Trattner-Károlyi (1783, 1831)

Ókönyvárusok (antikváriusok)

23. Fischer József (?)
24. Plán Jónás (?)
25. Zweibeck Fülöp (?)

7. sz. függelék
Magyarországon - Pest kivételével -, Erdélyben és Horvátországban
1848-ban működő könyvtárosok

A név után: (kk) = könyvkötő, (ny) = nyomda

1. Arad	Bettelheim testvérek Schmidt József (ny is)
2. Baja	Schön (kk)
3. Besztercebánya (Banská Bystrica)	Eisert-féle könyvkereskedés
4. Brassó (Braşov)	Irány (kk) Németh Vilmos
5. Buda	Kir. Egyetemi Nyomda (ny) Gyurián és Bagó (ny) Schröpfer András
6. Debrecen	Csáthy Lajos Telegdi K. Lajos
7. Eger	Frankl (kk) Joó (kk)
8. Eperjes (Prešov)	Benczúr és Vetter
9. Esztergom	Beimel József (ny is) Spanraft Lajos
10. Győr	Schwaiger Philibert
11. Károlyváros (Karlovac)	Ghilardi mű- és zeneműáros
12. Kassa (Košice)	Hagen Károly
13. Kecskemét	Salamon (kk) Szilády (kk)
14. Kolozsvár (Cluj-Napoca)	Barra özvegye és Stein Tiltsch és fia
15. Komárom (Komarno)	Siegler A. (kk)
16. Körmöcbánya (Kremnica)	Ritter János „fűszer-, anyag- és nürnbergi árakkal, a' kir. egyetem oskolai könyvtárosa”
17. Kőszeg	Reichard és fia
18. Lőcse (Levoča)	Wolfgang (kk)
19. Máramarossziget (Sighetul Marmăţiei)	Szölősy (kk)
20. Marosvásárhely (Tîrgu Mureş)	Barra özvegye és Stein
21. Miskolc	Heilbrunn (kk) Fränkel Bernát
22. Nagybánya (Baia Mare)	Kibling (kk)
23. Nagyenyed (Aiud)	Barra özvegye és Stein
24. Nagykanizsa	Wajdits (kk)

25. Nagyszeben (Sibiu)	Hochmeister-féle könyvkereskedés Krabs F. A. R.
26. Nagyszombat (Trnava)	Wachter Bódóg
27. Nagyvárad (Oradea)	Hollósy
28. Nyitra (Nitra)	Siegler M.
29. Pápa	Kelemen (kk)
30. Pécs	Gundt (kk) Reichard-féle könyvkereskedés Weidinger (kk)
31. Pozsony (Bratislava)	Korn Fülöp Landes özvegye Schaiba Ignác Adolf Schwaiger János Schwaiger József Szintelszky (kk) Wigand Károly Frigyes
32. Sopron	Kilián Károly Wigand Károly Frigyes
33. Szabadka (Subotica)	Miko (kk)
34. Szeged	Grünn (kk)
35. Székesfehérvár	Ráder (kk)
36. Szigetvár	Rigó (kk)
37. Szolnok	Eisert (kk)
38. Szombathely	Scharpf (kk)
39. Temesvár (Timișoara)	Beichel és Fick (ny is) Polatsek Ignác ifj.
40. Újvidék (Novi Sad)	Sztojanovics Péter
41. Varasd (Varaždin)	Zuba Ferenc
42. Versec (Vr̄sac)	Gaud (kk)
43. Veszprém	Vázsonyi (kk)
44. Zágráb (Zagreb)	Hirschfeld Emil Rudolph Ferenc Suppan Ferenc
45. Zombor (Sombor)	Gottlieb

8. sz. függelék
A Budapesten 1878-ban működő könyves cégek
A *-al jelöltek a Magyar Könyvkereskedők Egylete tagjai

Könyvkereskedők

1. * Aigner Lajos (1868)
2. * Dobrowsky és Franke (1877)
3. * Eggenberger-féle könyvkereskedés (1786, 1802)
4. Éliás Jakab (1859 előtt)
5. * Grimm és Horovitz (1877)
6. * Grill-féle udvari könyvkereskedés (1841, 1860)
7. * Kilián Frigyes egyetemi könyvkereskedés (1832, 1869)
8. * Kókai Lajos (1873)
9. * Lafite Emil (1874)
10. * Lampel Róbert udvari könyvkereskedés (1799, 1850)
11. Löwy M. E. fia (1809)
12. * Martin Henrik (1873)
13. * Nagel Bernát (1861) II., Lánchíd tér
14. * Ifj. Nagel Ottó (1877)
15. * Petrik Géza (1857, 1869)
16. * Pfeifer Ferdinánd (1841, 1857)
17. * Ráth Mór (1857)
18. Robicsek Zsigmond (1878)
19. * Rosenberg testvérek (1869)
20. Stolp Károly Oszkár (1864)
21. * Tettey Nándor és társa (1871)
22. Üрге László (1876)
23. Victor Bernát, az angol bibliatársulat raktára (1876)
24. * Weber Henrik (1876)
25. * Zilahy Sámuel (1872)
26. * Zipser és König (1876)

Mű- és zeneműkereskedők

27. * Conci Mihály örökösei (1790 körül, 1808)
28. Pirnitzer Frigyes (1867)
29. * Rózsavölgyi és társa (1850)
30. * Táborszky és Parsch (1868)

Nyomdász-kiadók

31. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai rt. (1868)
32. Bartalits Imre (1860)
33. * Burián Mór (1867 előtt) V. Váci körút 10.
34. Deutsch-féle művészeti intézet (1862)
35. Egyetemi Könyvnyomda, m. kir. (1577) I., Iskola tér
36. Franklin Társulat Irodalmi Intézet (1873)
37. * Hornyánszky Viktor (1862) V., Nádor u. 28.

38. Khor és Wein (1863)
39. Légrády testvérek (1859)
40. Pesti Könyvnyomda rt. (1868) V., Hold u. 7.
41. Posner Károly Lajos (1852) VI., Rákosárok u. 31.
42. Rózsa Kálmán és neje (1849, 1877)
43. * Weizsmann testvérek (1875)

Kiadók, szortimentbolt vagy nyomda nélkül

44. Lauffer Vilmos (1828, 1854)
45. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat (1863)
46. * Mehner Vilmos (1872)
47. * Rautmann Frigyes (1870)
48. Szent István Társulat (1848)
49. * Tudományos Akadémia könyvkiadó Hivatala (1828, 1875)

Kolportörök

50. Goldfarb Mózes (?)
51. Sártory Károly (1873)
52. Székely Aladár (1877)

Antikváriumok

53. Graf Gábriel
54. Horovitz Fülöp
55. Karinti József
56. Kohn Farkas
57. özv. Kohn V.
58. Plan K.
59. Politzer S.
60. Rothbaum R.
61. Titz A.

9. sz. függelék

Magyarországon - a főváros kivételével - 1878 végén könyvkiadást
és -terjesztést végző cégek, antikváriumok nélkül

(A *-al jelöltek a Magyar Könyvkereskedők Egylete tagjai)

1. Arad	* Bettelheim Vilmos
	* Klein Mór
	Prigl G.
	* Zinkeisen R.
2. Baja	* Horváth János
	* Kollár Antal
3. Balassagyarmat	* Spitzer Mór
4. Bazin (Pezinok)	Blau Antal
5. Békés	Véver Oszkár
6. Békéscsaba	* Grünfeld J.
7. Belovár (Bjelovar)	* Fleischmann Jakab
8. Beszterce (Bistrița)	Haupt M.
9. Besztercebánya (Banská Bystrica)	Eisert-féle könyvkereskedés
	Krcsméry E.
10. Bonyhád	Berger B.
11. Brassó (Brașov)	* Dressnant Henrik
	Frank Frigyes Vilmos
	* Zeidner Henrik
12. Bük	Buchegger C.
13. Debrecen	* ifj. Csáthy Károly
	* Telegdi Lajos
14. Déva (Deva)	* Luzatto Ignác
15. Diakovár (Đakovo)	Goldstein és társa
16. Dobsina (Dobšina)	Fuchs A.
17. Eger	* Szolcsányi Gyula
18. Eperjes (Prešov)	* Flögel Antal
	* Rosenberg Sámuel
19. Érsekújvár (Nové Zámky)	Fürth Sámuel
20. Eszék (Osijek)	Fritsche Viktor
	* Hudetz Károly
21. Esztergom	* Buzárovits Gusztáv
	* Stumpf Péter
	* Sziklay Ferdinánd
22. Fehértemplom (Bela Crkva)	* Hepke Teobald
23. Fiume (Rijeka)	* Dase Gyula
	Grünhut Gábor
	Mohovich Emil
	Simon G.

24. Gyöngyös	* Adler Zsigmond Poplan özvegye
25. Győr	Czéh Sándor * Gross Gusztáv * Hennicke Rezső * Klenka Ferenc * Nagy Ferenc * Klüger Bernát * Goldberger R. Weiszberger N. Brünauer Adolf Polgáry és fia Erdődy Gyula * Hagelmann Károly Traunfellner Károly * Spitzer Miksa * Haymann Ferenc * Maurer Adolf Pannonia Werfer József Gusztáv Werfer Károly * Gallia-könyvkereskedés Szilády K. Schmidt C. R. Honig Ignác * Mérei Ignác Sógor György Ranezay József Pollak Dávid * Berger Ignác * Demjén László * Stein Gábor * Gross Dávid Jakoby Rezső * Demmiany Lajos * Leitner Ferdinánd Beszedits A. * Löwy Miksa Roth S. * Seeliger Károly * Auspitz Adolf Kehrer N. Czéh Sándor * Gaál és Gömöry Schwarz F.
26. Gyula	
27. Gyulafehérvár (Alba Iulia)	
28. Hódmezővásárhely	
29. Homonna (Humenné)	
30. Jászberény	
31. Kaposvár	
32. Karánsebes (Caransebeș)	
33. Karcag	
34. Kassa (Košice)	
35. Kecskemét	
36. Késmárk (Kežmarok)	
37. Keszthely	
38. Kiskunfélegyháza	
39. Kismarton (Eisenstadt)	
40. Kisvárd	
41. Kolozsvár (Cluj-Napoca)	
42. Komárom (Komarno)	
43. Körmend	
44. Körmöcbánya (Kremnica)	
45. Kőszeg	
46. Léva (Levice)	
47. Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš)	
48. Losonc (Lučenec)	
49. Lőcse (Levoča)	
50. Lugos (Lugoj)	
51. Magyaróvár	
52. Makó	

53. Máramarossziget (Sighetul-Marmației)	* Kaufmann Ábrahám
	* Smilovits Lipót
54. Marosvásárhely (Tîrgu Mureș)	* Csiki Lajos
55. Medgyes (Medias)	Hedrich J. örökösei
	Reissenberger G. A.
56. Miskolc	* Fränkel Bernát
	* Löwy József
	Westsik F.
57. Modor (Modra)	* Rosenthal Márkus
58. Mohács	* Fisch Bernát
59. Munkács (Mukacsevo)	Mangold Lipót
60. Nagybecskerek (Zrenjanin)	* Schenk H.
	* Sonnenfeld Vilmos
61. Nagybicse (Bytča)	* Wokál János
62. Nagyenyed (Aiud)	* Fischel Fülöp
63. Nagykanizsa	* Wajdits József
	* Thanhoffer P.
64. Nagykároly (Carei)	Tiltsch S.
65. Nagyszeben (Sibiu)	Michaelis Ferenc
	Pfaunler Ottmár
	Schmiedicke A.
66. Nagyszentmiklós (Sînnicolau Mare)	* König Salamon
67. Nagyszombat (Trnava)	Dohány és Schönfeld
	* Horovitz Adolf
	Winter Zsigmond
68. Nagytapolcsány (Topol'čany)	* Platzko Gyula
69. Nagyvárad (Oradea)	* Berger Sámuel Frigyes
	Hollósy Lajos
	* Hügel Ottó
	* Pauker Dániel
70. Námesztó (Námestovo)	Schein M.
71. Nyíregyháza	Fränkel Bernát
	Lehnert A.
72. Nyitra (Nitra)	Demjén Lajos
	Siegler Mihály özvegye
73. Oravicabánya (Oravița)	* Kehrér Károly
74. Orsova (Orșova)	Böhme C.
75. Paks	Krammer Vilmos
76. Palánka (Bačka Palanka)	Spiller Adolf
77. Pancsova (Pančevo)	Jovanovics testvérek
	Wittigschlager Károly
78. Pápa	Skolnik özvegye
	* Wajdits Károly

79. Pécs	Schön Jakab Stegmüller József * Traub B. és társa * Valentin Károly Weidinger Ferdinánd Weidinger János
80. Pozsony (Bratislava)	Finály Irma Heckenast Gusztáv utóda Hidasi Eliz * Krapp Leonhard Schloss J. L. * Stampfel Károly * Steiner Ármin Wolf Károly
81. Resicabánya (Reșița)	* Kretsmer István
82. Rimaszombat (Rimavská Sobota)	* Kármán S.
83. Sárospatak	* Eperjessy József * Trócsányi Bertalan
84. Sárvár	Jacoby Bálint
85. Sátoraljaújhely	* Kállay Lajos * Löwy Adolf
86. Selmechánya (Banská Stiavnica)	Jeorges Ágost özvegye
87. Segesvár (Sighișoara)	Habersang C. J.
88. Sepsiszentgyörgy (Sfîntu Gheorge)	* Kricsa Péter
89. Sopron	* Schwarz Károly Thiering Gyula
90. Szabadka (Subotica)	Obláth Leó Schuller József * Székely Simon
91. Szakolca (Skalica)	Skarnick F. H.
92. Szászváros (Orăștie)	* Schäser Ferenc
93. Szatmárnémeti (Satu Mare)	Löwy Miksa * Unger József
94. Szeged	Burger Zsigmond özvegye Endrényi és társa * Traub B. és társa * Várnai L.
95. Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc)	* Gyertyánffy Gábor Székely Dénes
96. Székesfehérvár	* Klöckner Péter * Kubik Lőrinc Singer Ede
97. Szekszárd	Krammer Vilmos * Untermüller Alajos
98. Szered (Sered)	Steiner D.
99. Szigetvár	* Rinész Ferenc

100. Sziszek (Sisak)	* Fantó Adolf
101. Szolnok	* Szüsz Lipót
102. Szombathely	Bertalanffy I.
	* Seiler Henrik
	Spitzer József
103. Temesvár (Timișoara)	* Cossel W. (Polatsek)
	* Rösch G. F.
	Steger Ernő
	Wild József
104. Trencsén (Trenčín)	* Gansel Lipót
	Schein F. K.
105. Újvidék (Novi Sad)	Fuchs A.
	Fuchs és fia
	* Herger Ágost
	* Popovics testvérek
	Stigler F.
106. Ungvár (Uzsgorod)	* Róth Vilmos
107. Vác	* Serédy Géza
108. Varasd (Varaždin)	Albrecht Károly
	Stifler J. B.
109. Versec (Vršac)	Hammerschmidt K. Gh.
	* Kreutz János
	Stoll József
	Wettel F. J.
	Zoffmann Konrád
110. Veszprém	* Krausz Ármin
111. Vinkovce (Vinkovci)	Jelcic E.
	* Spitzer B. J.
112. Vukovár (Vukovar)	* Jancsik J.
113. Zágráb (Zagreb)	* Hartmann Lipót
	Mucnjak és Senfleben
	Suppan Ferenc
114. Zengg (Senj)	Luster H.
115. Zenta (Senta)	* Schwarz Sándor
116. Zombor (Sombor)	Karakasevics M.
	* Salamon S.
117. Zsolna (Zilina)	Haimann C.

A képek forrása: A borítón: Ráth Mór könyvesboltja a Gizella (ma: Vörösmarty) téren, a Haas-palota épületében: a Haas-palotát ábrázoló grafika egy korabeli számla hátlapján. FSzEK; az 1772. évi pozsonyi hely tartótanácsi rendelet: OL; az előfizetők felhívásai: OSzKApr és FSzEK; Müller József könyvesboltja: OSzKApr; Hartleben, Heckenast és Emich arcképei: MKEÉvk; a feldolgozott könyvjegyzékek borítói: OSzK; Ráth Mór arcképe: MKEÉvk; Ráth Mór könyvesboltja: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátó ipari Múzeum; Lampel Róbert arcképe: MKEÉvk; a pesti könyvárusok 1848. évi jelentése: OL; a „Csak szorosán” egyesület alapszabályai: FSzEK; Aigner Lajos arcképe: Ország-Világ, 1891/51; Tettey Nándor arcképe: MKEÉvk; Tettey Nándor körlevele: FSzEK; Rosenberg (Révai) Sámuel arcképe: Révay, a Lloyd-palota (a felvétel a millennium körüli években készült): Pólya; Pfeifer Ferdinánd arcképe: MKEÉvk.

Rövidítések

BpT	= Budapest története 4. (Szerk. Vörös Károly) Bp. 1978.
Buzinkay	= Buzinkay Géza, A magyar irodalom és sajtó irányítása a Bach-korszakban (1849-1860). MKszle 1974/3-4.
C	= Corvina, a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönye
Cg	= Fővárosi Bíróság Cégiroda irattára
CsakSz	= Kiszlingstein Gusztáv, A magyar könyv és zenemű-kereskedő alkalmazottak országos egyesülete („Csak szorosán”) negyvenéves története. Bp. 1913.
DBL	= Deutsche Bücherei Leipzig (Klemm-Sammlung)
EMZsNE	= Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szököévre. Pest, 1848.
FL	= Budapest Főváros Levéltára
FSzEK	= Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (Budapest-gyűjtemény)
Gárdonyi	= Gárdonyi Albert, Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930.
Iparc	= Ipar-czímtár az 1848-k szökö évre (FSzEK)
Légrády	= Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altöfen für das Jahr. .. Pest, 1864-1878.
Könyv és Ktár	= A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1-2. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1964, 1970.
MagyarM	= Magyar Mihály, A magyar könyvkereskedés és irodalom ügyében. In: Pesti Divatlap, 1848/7-11. Közlő: Könyv és ktár 1 .
Márki	= Márki Sándor, Irodalmi értesítő. Bp. 1874/75.
MIT	= A magyar irodalom története 4. Főszerk. Sötér István. Bp. 1964.
MKEÉvk	= Magyar Könyvkereskedők Egylete évkönyvei 1890-1909. (Könyvkereskedői életrajzok)
MKszle	= Magyar Könyvszemle
MTAKéz	= Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
OeBC	= Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz. Wien, 1860-tól
OL	= Országos Levéltár
OSzKApr	= Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatvány-tár
OSzKKéz	= Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
50év	= Révay József, A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve. 1878-1928. Bp. 1929.
Perles	= Adressbuch für den österreichische Buch [.. .] handel. Wien 1888.

Pintér	= Pintér Jenő, Magyar irodalomtörténet 7. Bp. 1930.
Pólya	= Pólya Jakab, A pesti polg. kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulása története. Bp. 1896.
Révay	= Révay Mór János, írók, könyvek, kiadók. Bp. 1920.
Schulz	= Allgemeines Adressbuch für den Deutschen Buchhandel [...] Leipzig 1848.
Schwartner	= Schwartner, Statistik des Königreiches Ungarn. Ofen 1811.
StAL	= Staatsarchiv Leipzig
Tordai	= Tordai Kádár Kálmán, A budapesti Kereskedő Ifjak Társulatának 25 éves története. Bp. 1891.
Verzeichniss	= Verzeichniss der in der Bibliothek des Börsenvereins der deutschen Buchhändler vorhandenen Geschäftsrundschreiben über Gründung, Kauf usw. Buchhändlerischer Geschäfte. Leipzig 1897. (DBL)

Jegyzetek, források

Általában: a jegyzetekben - főképpen a század első felének szakmai szokásait bemutató részben, de másutt is - a témánkkal foglalkozó publikációk közül csupán néhányat tüntettem fel, hiszen az érdeklődők erről bőséges forrásjegyzéket találnak a Könyv és Ktár 1-2. köteteiben.

¹ *A bevezetőben közölt adatok:* C 1878/1-5. alapján; *a könyvtermés XVIII. század második felében történt megnövekedéséről:* Gárdonyi; *a „tisztá szortimenter” németországi megjelenéséről:* Widmann, Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zur Gegenwart. Wiesbaden 1975; *Maus Gellértről:* Gárdonyi; *az 1772-es helytartótanácsi rendelet:* OL C 42. Acta miscellanea fasc. 58. No 302 III. *Szövegét közli:* Könyv és Ktár 1.

² *II. József idevágó rendelkezéseiről:* Junker, Korporation der Wiener Buch-, Kunst- und Musikalienhändler. 1807-1907. Wien, 1907; *az 1806. évi rendelet:* Hauptverband der Österreichischen Buchhandel Wien archivuma. *Szövegét közli:* C 1891/29-32; *az 1827-es előfizetői felhívás:* FSZEK B 655/1/1827; *a szerzői jog alakulásáról:* A szerzői jog kézikönyve. Bp. 1970. és Buzinkay; *a kor szakmai szokásairól:* a század első feléről részletesen Fitz József, A magyar nyomdászat 1848-1849. Bp. 1948; MKEÉvk, Révay; a Közgazdasági enciklopédiából (Bp. 1930 körül) Braun Róbert Könyvkereskedelem c. szócikke; Lőrincz Ernő, Könyvkereskedői és kiadói alapismeretek. Bp. 1944; Biró Miklós, Nyomdászati lexikon. Bp. 1936, MIT; *a szakmai szokásjog:* C 1888/22-27; *előfizetési felhívások és a könyvtárak boltnyitó bemutatkozó körlevelei:* OSZKApr és FSZEK; *a Kazinczy-album terjesztéséről:* Divatcsarnok, 1860/11. borító; *a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat ügyintézése:* - jelentése 1867-ik évi működéséről és tagjairól. Bp. 1868 (OSZKApr); *az 1878. évi hirdetés a könyvek cseréjéről:* C 1878/5; *Magyar Mihály véleménye:* Magyar M; *a németül nem beszélő magyarok könyvvásárlásáról:* C 1881/6 és Ballagi Aladár, A budapesti könyvkereskedés 1790-ben. Figyelő 1877/1; *a szakmai szokások élettartama:* A könyv 1973/4 (Beszélgetés Tímár Andorral).

³ *Az 1811-es adat:* Schwartner; *Vitkovics adatát a Tudományos Gyűjteményből idézi:* C 1879/18; *a zsidó könyvkereskedésekről:* Scheiber Sándor, Héber könyvek a pesti vásáron 1772-ben. MKszle 1976/4; *a Népkönyvkiadó egyesületről:* Iparc; *1848-as adatok a könyvtárakról:* C 1897/18 és C 1897/30; *a negyvenes évek pesti háztulajdonos könyvtárakról:* Pesti háztulajdonosok összeírásának iratai [1842 körül] FL IV. 1202/s; *a Könyvkiadó Társulatról:* Pesti Divatlap 1848/1; *a kor társadalmi-kiadói kezdeményezéseiről (a Népkönyvkiadó egyesületről is részletesebben)* Fülöp Géza publikációi: MKszle 1970/1-2. és - A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978; *Hartlebenről, Heckenstródl, Emichről:* MKEÉvk; *a feldolgozott könyvkereskedelmi bibliográfiák:* 1847 Honi Irodalmi Hirdető. Jegyzéke minden ez évben megjelent irodalmi tárgyaknak (V. évf. 1-12.) Kiadó: Eggenberger J. és Fia. Pest 1847. - 1857 Magyar Könyvészeti Közlöny. Évnegyedenként kiadja: Pfeifer Ferdinánd (ezelőtt Emich Gusztáv) nemzeti könyvkereskedése. Pest 1857. - 1867 Jegyzéke az 1867 évben megjelent magyar könyvek-, hírlapoknak [...] Kiadja az ausztriai könyvtárak egylete. Bécs 1868. - 1877 Jegyzéke az 1877-évben megjelent új, vagy újjá kiadott magyar könyveknek [...] Összeállította: Makáry Gerő. (2. évf.) Kiadta a budapesti könyvkereskedő segédek egylete. Bp. 1878; *az 1930-ban működő könyvtárszakszervezet:* Elekes Dezső, műve: A könyvtárak statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 1930/7. Klny. is; *az 1811-es adat:* Schwartner; *az 1816-27-es adatok:* Fényes Elek, Magyarország statisztikája. Pest 1842; *a kereskedelmi és iparkamarai jelentések:* Bericht der Pest-Ofner Handels und Gewerbekammer [...] Pest, 1854; Bericht des Handels und Gewerbekammer in Temesvár im 1851. Temesvár, 1852. (OSZKApr); Jahresbericht der Pest-Ofner Handels und Gewerbekammer [...] Pest, 1857; A Pest-budai Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentése az 1860-1862. évről. Pest, 1863; *az osztrák-porosz vámszerződésről:* Buzinkay; *az 1868-tól 1872-ig terjedő évek „irodalmi tárgyak” külkereskedelmi adatai:* Hivatalos Statisztikai Közlemények, 7. évf. IV. füzet. Bp. 1874; *a könyvvásárlás mint hazafias cselekedet:* C 1894/24; *a könyvszakma a közvéleményben:* MIT; Kozma Vazul sorsáról: Könyv és Ktár 2; *az Aigner-idézet:* C

1879/18; a *Vas Gerebennek tulajdonított anekdotát közli*: Ráth-Végh István, A könyv komédiája. Bp. 1967. (Vö. Borsszem Jankó 1868/26); az *1859-i könyvárusi létszám*: OeBC Festnummer. Wien 1910; a *Magyarországból című cikk*: OeBC 1868/32; a *sárospataki kezdeményezés*: Sárospataki Füzetek, 1866. 726. 1. (Utóhang a szabolcsi hh. egyházmegye indítványához) és: Javaslat egy a magyar szépirodalmat országszerte terjesztő „Népsajtó” című részvénytársulat életbeléptetése tárgyában. Pest, 1867.

⁴ Az *1803-as összeírásban szereplő adat*: Pólya; a *grémiumi rendtartás*: C 1891/36; az *1851-es Ideiglenes Utasítás*: OSzK; a *könyvkereskedelelem mint kézműipar*: Pólya; a *birodalom könyvárusi grémiumairól*: az OeBC alapján; a *144 pesti grémiumról*: BpT; a *Pester Buchhändler Grémium tagjairól és tevékenységéről*: MKEÉvk és Pester Lloyd Kalender 1859; *Ráth Mór mint grémium-elöljáró*: C 1898/31; az *1825-1836-os pesti szabályrendeletek*: FL IV. 1202. i; az *1857. évi új könyvesboltokról*: MKEÉvk; a *grémium utolsó biztosáról*: Légrády 1867; a *Pesti Lloyd Társulat könyvtár tagjairól*: A Pesti Lloyd évkönyve 1854-re. Pest, 1854 (OSzKApr); *Petőfi könyvtárusáról*: Könyvjelző, 1973/2; a *Börsenvereinekről és a magyar könyvtárusok részvételéről*: StAL, Schulz és 50 év; a *magyarországi könyvkereskedők által a Börsenvereinek beküldött dokumentumokról*: Verzeichniss; az *Unterstützung-Verein magyarországi tagjairól*: MKEÉvk; *1878-ban*: Börsenblatt 1878/217; a *bécsi Verein alapításáról*: OeBC 1860/1-8; *magyarországi tagjainak számáról*: OeBC 1862/8; *Lauffer jegyzővé választásáról*: OeBC 1865/25.

⁵ A *Verein bibliográfiai tevékenységéről*: OeBC; a *kurrens magyar bibliográfia történetéről*: Gulyás Pál, A bibliográfia kézikönyve 2. Bp. 1942. 68-70. 1. és Szentmihályi János, A magyar nemzet bibliográfiája (kézirat) Bp. 1967; az *1977. évi adatok*: A magyar könyvkiadás adatai 1977. (kézirat) Bp. 1978, ill. a KÖNYVÉRT illetékes szerveinek tájékoztatása alapján (1977-ben könyvkereskedelmi forgalomba került 2663 könyv és 987 tankönyv, összesen 3560 mű.); a *köteles példányok beszolgáltatása körüli viisszásságokról, Landerer magatartásáról*: Tóth András, A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon. Bp. 1969.

⁶ Az *1848. évi történelmi háttér*: BpT; a *nyomdászok szervezkedéséről*: Könyv és Ktár 1; a *pesti boltoslegényekéről*: Szabó Ervin, Társadalmi és pártharcok az 1848-49-es magyar forradalomban. Bp. 1949. és Mérei Gyula, Munkásmozgalmak 1848-49; a *pesti könyvtárusok beadványa segédek elégedettségéről*: OL D 26 Egyveleges iratok 1848-13. 118-119; az *1822-ben megjelent, a „nemzeti könyvtáros”-nál kapható könyv címlapját közli*: Holl Béla, A kétszáz éves váci könyv. Bp. 1973; a *Kereskedő Ifjak Társulatáról*: Tordai; a *könyvkereskedő segédek szervezkedéséről*: OeBC 1873/22, MKEÉvk/1897, CsakSz; *Aigner elnökükké választásáról*: Aigner 1867. szept. 22-i levele Szinnyei Józsefhez (MTAKéz); *alapszabályaik*: FSzEK, továbbá FL IX. 1206/1875. sz. iratanyag; *Aigner tevékenysége pozsonyi segéd korában*: OSzKKéz, Quart. Germ. 1360 és uo. Analekta No 10; az *egyesületi élet általános föllendüléséről*: Dobrovits Sándor, Budapest egyesületei, Bp. 1936; *Schwarz Károly Lipcsébe küldött levele*: DBL 55/307.

⁷ Az *1848:XVII. tc. életbeléptetése*: Magyarországi törvények és rendeletek tára 1867. Pest, 1868; *maga a törvény*: Magyar Törvénytár 1836-1868. Bp. 1896; az *országos könyvkereskedői létszámok*: Perles (az OeBC közleményei alapján); a *fővárosi könyvkereskedői létszámadatok*: Légrády 1871 és 1873, ez utóbbi, a *legtöbb adót fizetők bemutatása során egybevetve*: FL IV. 1603/j. Választási iratok 1865-1873; *Petrik Géza bukásának története*: C 1913/14; az *1879. évi legtöbb adót fizetők*: Budapest Főváros 1200 legtöbb adót fizető választóinak névjegyzéke. Bp. 1879. (FSzEK); a *ponyvairodalomról*: MIT és Márki 1874/6; a *szakma általános helyzete*: az OeBC cikkei alapján; a *külföldi könyvkereskedők versenyéről*: C 1878/2; a *Figyelő cikke*: Justus (Závodszy Károly), Irodalmi bajok 2. Figyelő, 1874/48; a *Szent István Társulat tankönyvkiadásáról*: Márki, 1874/5; a *Franklin Társulat 1876/7 évi üzleti jelentését közli*: Magyar Compass 1878.

⁸ Az *egyletalapítási törekvésekről*: az OeBC 1868/1. 12. 13. 1870/1. 2; a *kereskedelmi törvény időállósága, ill. hatályon kívül helyezése*: Magyar Közlöny, 1969/30; *Valentin Károly javaslatáról*: OeBC 1873/29. ill. 37; a *javaslattevőről*: C 1878/4.

⁹ **Aigner életrajza:** C 1909/18; levelezése Szinnyei Józseffel és bibliográfiája kiadatásának ügye: MTAKéz; magyarosodása: levelezése Pesthy Friggyessel (OSzKKéz); apósáról: Cg 1876/2544; a hozományáról: FL IV. 170 561/1881 (közjegyzői okirat); az 1877-i könyvjegyzéke: OSzKApr; Rautmann sorsáról: Révay; élete utolsó szakaszáról: Rovartani Lapok, 1910. márc.-ápr.; **Tetty életrajza:** MKEÉvk/1896; Ráth Mórral kapcsolatos terveikről: Aigner 1867. márc. 7-i levele Szinnyei Józsefnek (MTAKéz); körlevele a bolt megnyitásáról: FSzEK B 655/2/1871. III; az egyleti tagságból való törlése: C 1886/4. Rosenberg (Révai) életrajza: MKEÉvk/1909, Révay. **Zilahy életrajza:** körlevele a boltja nyitásáról: OeBC 1872/42; az 1877. évi tevékenysége: 3d függelék alapján; az egyleti funkciója: C 1878-1888-i közgyűlések; a jegyzőkönyv hiánya: C 1888/7; a vagyonbukás ügye C 1887/27 és törlése a cégek sorából: Cg 1876/446; a Grill-cégnél: C 1889/24; az egyleti tagságból törlése: C 1893/25; nekrológja: C 1896/11.

¹⁰ Az alapító közgyűlés lefolyása: C 1878/1; Aigner levele Szvorényihez: OSzKKéz; az alapszabály: C 1889/22-23; Pfeifer életrajza: MKEÉvk/1898; Ráth Mór mint elnökjelölt: C 1898/31; a külföldi sajtóvisszhang: C 1878/6; a tagságra vonatkozó statisztikai adatok: C 1878/1-5. alapján; a könyvkereskedői névsorok: **1848:** Schulz, Iparc, kiegészítve az Allgemeiner Handels-, Gewerbs- und Fabriks Almanach für den österreichischer Kaiserstaat Jahrg. 1848. Wien 1848, EMZsNE és Magyar M adataival; a műkereskedők vonatkozásában: Isoz Kálmán, Zeneműkereskedelem és -kiadás a régi Pest-Budán. Bp. 1941; **1878:** C 1878/1-5. kiegészítve, ill. korrigálva Légrády/1878, a Cg és MKEÉvk/1890 (könyvkereskedelmi címtár) adataival; a prágai egyesület alapítása: Perles.

¹¹ Általában: 50év; az egyesületek kiválása: C 1918/10 és 1918/13; a fúzió: C 1919. dec. 30; az egyesület felszabadulás utáni tevékenysége: A könyv, 1971/2 és 1973/5-6. (Beszélgetés Bak Jánossal); az egyesület feloszlata: FL XXL 577 5631/M105/1950; a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete alapításáról: Könyvkiadók, könyvterjesztők. Bp. [1971] Aigner megfogalmazása az egyesület törekvéseiről: C 1878/1 (szerkesztői előszó); a szakma magyarrá válásáról: Pintér.